

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 3 (211)

Одеса – 2014

**Науковий вісник • Одеський національний економічний університет.
Всеукраїнська асоціація молодих науковців.** – Науки: економіка, політологія, історія. – 2014. – № 3 (211). – 252 с. – Мови: укр., рос., англ.

Редакційна колегія

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 24 грудня 2013 р.

Головний редактор: Балджи Марина Дмитрівна – д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

Заступник головного редактора – Рябіка Володимир Леонідович

Відповідальний секретар – Довиденко Олександра Олександрівна

I. Економічні науки: Зверяков М.І. – д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, Ковальов А.І. – д.е.н., професор, Уперенко М.О. – д.е.н., професор, Осипов В.І. – д.е.н., професор, Максимова В.Ф. – д.е.н., професор, Харічков С.К. – д.е.н., професор, Карпов В.А. – к.е.н., доцент

II. Політичні науки: Василенко С.Д. – д.політ.н., професор, Кармазіна М.С. – д.політ.н., професор, Коваль І.М. – д.політ.н., професор, Мілова М.І. – д.політ.н., професор, Пахарєв А.Д. – д.політ.н., професор, Пойченко А.М. – д.політ.н., професор

III. Історичні науки: Демін О.Б. – д.істор.н., професор, Панчук М.І. – д.істор.н., професор, Солдатенко В.Ф. – д.істор.н., професор, Стьопін А.О. – д.істор.н., професор, Хмарський В.М. – д.істор.н., професор, Щербіна Н.Ф. – к.е.н., доцент

Свідectво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник наукових праць «Науковий вісник» зареєстрований президією ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1 як наукове видання з економічних наук, від 23 лютого 2011 р. №1-05/2 як наукове видання з політичних наук.

Засновник і видавець збірника наукових праць – Одеський національний економічний університет.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8, ОНЕУ
тел.: (0487) 32-77-95
E-mail: n.visnik.oneu@ukr.net

© Одеський національний економічний університет

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>Адаманова Зейнеб</i>	
Инвестиционные процессы в ЕС: посткризисные тенденции и новая политика стимулирования...	5
<i>Аль-Шаргі Фахд</i>	
Реалізація стратегії розвитку підприємства в умовах монополістичної і олігополістичної конкуренції.....	15
<i>Антохова Ольга</i>	
Необхідність, сутність та значення трансформаційних змін на регіональному ринку праці.....	28
<i>Баєв Юрій</i>	
Удосконалення фінансового обліку на підприємстві на основі закордонного досвіду.....	37
<i>Бакунов Олександр, Гладкий Микита</i>	
Оцінка тенденцій формування й стану організаційно-методичного забезпечення культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону.....	54
<i>Баранцева Світлана, Базюк Вікторія</i>	
Показники оцінювання ефективності управління розвитком підприємства.....	65
<i>Кіртока Руслан</i>	
Удосконалення організації фінансово-економічного забезпечення підприємства.....	78
<i>Миценко Наталія, Ганій Ірина</i>	
Шляхи покращення якості обслуговування покупців у неорганізованому секторі торгівлі.....	90
<i>Нестеренко Ольга</i>	
Тенденції та перспективи розвитку виноробної галузі в Одеській області.....	100
<i>Okorskiy Vitalij, Sribna Evgeniya</i>	
The formation of creative environment in the organization - the key to improving the efficiency of the company.....	112
<i>Рибак Мирослава</i>	
Сутність виробничої стратегії підприємства.....	120
<i>Хомутенко Віра, Хомутенко Алла</i>	
Стратегічні орієнтири трансформації податкової політики України на шляху до євроінтеграції..	134
<i>Чумакова Світлана</i>	
Методика маркетингової оцінки конкурентоспроможності машинобудівної продукції.....	146
<i>Чуркіна Ірина</i>	
Трансформація бюджетної системи ЄС: досвід та сучасні реалії.....	155
<i>Ясінський Володимир</i>	
Формування заходів антикризового управління на вітчизняних підприємствах.....	170

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Василенко Світлана</i>	
Моніторинг деяких соціально-політичних процесів в Румунській республіці.....	184
<i>Головчук Оксана</i>	
Маніпулювання думкою аудиторії засобами політичного телебачення.....	199
<i>Кандюк Олексій</i>	
Еволюція східної політики ЄС: уроки України.....	209
<i>Кудінов Олександр</i>	
Апріорність політичної свободи – як стратегія розвитку громадського суспільства.....	220
<i>Маленко Олексій</i>	
Політичний дискурс: поняття, зміст та особливості його формування в сучасній Україні.....	228
<i>Тихомирова Євгенія</i>	
Транскордонне співробітництво крізь призму дискурсивної свідомості.....	237
<i>НАШІ АВТОРИ</i>	249

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЕС: ПОСТКРИЗИСНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НОВАЯ ПОЛИТИКА СТИМУЛИРОВАНИЯ

В статье проанализированы основные параметры инвестиционных процессов в ЕС и определены посткризисные тенденции их развития. Дана характеристика основных показателей экономического роста в странах ЕС. Проанализирован уровень затрат НИОКР и общих затрат на образование и профессиональную подготовку в ЕС-28. Раскрыты особенности механизма реализации инвестиционной политики ЕС от политики национального уровня. Определены особенности инвестиционной политики ЕС в условиях трансформации модели экономического роста. В частности, рассмотрены особенности реализации принятой Еврокомиссией европейской международной инвестиционной политики; раскрыты тенденции становления новой инвестиционной политики ЕС. На основе исследования опыта ЕС в поддержке и регулировании инвестиционных процессов, предложены рекомендации для совершенствования инвестиционной политики в Украине.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционные процессы, инвестиционная политика, инновации, трансформация, экономический рост.

ИНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄС: ПОСТКРИЗОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НОВА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ

У статті проаналізовано основні параметри інвестиційних процесів у ЄС та визначено посткризові тенденції їх розвитку. Дана характеристика основних показників економічного зростання в країнах ЄС. Проаналізовано рівень витрат на НДДКР і загальних витрат на освіту та професійну підготовку в ЄС-28. Розкрито особливості механізму реалізації інвестиційної політики ЄС від політики національного рівня. Визначено особливості інвестиційної політики в умовах трансформації моделі економічного зростання. Зокрема, розглянуто особливості реалізації прийнятої Єврокомісією європейської міжнародної інвестиційної політики, розкрито тенденції становлення нової інвестиційної політики ЄС. На основі дослідження досвіду ЄС у підтримці та регулювання інвестиційних процесів, запропоновано рекомендації для вдосконалення інвестиційної політики в Україні.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційні процеси, інвестиційна політика, інновації, трансформація, економічне зростання.

INVESTMENT PROCESSES IN THE EU: POST-CRISIS TRENDS AND NEW POLICIES

In the article the basic parameters of the investment processes in the EU and defined post-crisis trends in their development were analyzed. The characteristic of the basic indicators of economic growth in the EU. Analyzed the level of R & d costs and General expenses for education and training in the EU-28. Peculiarities of the mechanism of realization of investment policy of the EU policy from the national level. Defines the features of investment policy of the EU in the conditions of transformation of economic growth pattern. In particular, peculiarities of implementation adopted by the European Commission, the European international investment policies, revealed tendencies of formation of a new investment policy of the EU. Based on the study of the experience of the EU support and the regulation of investment processes, the recommendations for improvement of the investment policy in Ukraine.

Keywords: investment, investment process, investment policy, innovation, transformation, economic growth.

Постановка проблеми. После глобального финансового кризиса 2008-2009 гг., перешедшего в длительную рецессию мировой экономики, вопросы наращивания инвестиций, без преувеличения, стали важнейшими. Это в первую очередь обусловлено дефицитом инвестиций, который наблюдался до кризиса (особенно в развитых странах), и естественной ограниченностью модели роста мирового хозяйства. Глобализация экономики, поспособствовавшая быстрому распространению кризисных явлений, привела и к существенному увеличению спроса на инвестиции, усилила конкуренцию за инвестиционные ресурсы, особенно долгосрочного характера. Учитывая состояние мировой экономики, необходимость трансформации модели ее роста и дальнейшее ускорение глобализации, для каждой страны актуализировалась проблема

удовлетворения дефицита в инвестициях. Однако для обеспечения устойчивого экономического роста необходимо не просто увеличить объем инвестиционного капитала, а обеспечить непрерывный и расширяющийся инвестиционный процесс, охватывающий области инновационного прорыва и императивы социального развития. Это предполагает проведение специальной политики, что отмечается в последнее десятилетие в развитых странах мира.

Большой интерес в этом плане вызывает инвестиционная политика ЕС, который является одним из экономических центров и донором инвестиций в современном мире. В последние годы ЕС не только стремится преодолеть последствия глобального финансового кризиса, но и осознанно трансформирует модель роста экономики, определяя ее перспективу на несколько десятилетий вперед. Ввиду лидерства и возрастающей экономической мощи ЕС, эти трансформации приобретают глобальное влияние, задавая направления общемировых изменений. В связи с этим важной научно-практической задачей является исследование посткризисных тенденций инвестиционных процессов в ЕС и политики, проводимой на уровне этого объединения, по стимулированию и регулированию инвестиций. Особое значение это имеет для Украины, которая является реципиентом европейских инвестиций и стремится форсировать включение в европейское экономическое пространство. Для обеспечения экономического развития Украины важно учитывать не только количественные, но и качественные параметры инвестиционных процессов в ЕС, изменение приоритетов его инвестиционной политики.

Анализ последних исследований и публикаций. Понимание кардинальных изменений экономической парадигмы, наблюдающихся в последнее десятилетие, приводило к постоянному усилению интереса научных кругов к вопросам инвестирования. Это наблюдалось, прежде всего, в развитых, в том числе европейских, странах, которые находятся в авангарде общественного прогресса. Непрерывно повышается внимание к международным аспектам инвестиций и инвестиционной политики, что свидетельствует о переходе к новому (глобализированному) типу экономического мышления.

М. Рычка и М. Кульбида отмечают, что вопросы стимулирования инвестиций стали приоритетными в антикризисной политике ЕС [1]. Антикризисные программы предполагали увеличение объема инвестиций, в том числе за счет ресурсов ЕС, а также их ориентацию на перспективную модель роста. Это подчеркивают Ю. Чистякова, В. Евтеева и А. Чалова, сравнивая опыт антикризисной политики ЕС и США [2]. В исследовании консалтинговой компании «МакКензи» отмечается, что ЕС, реагируя на современные вызовы, ставит перед собой широкий круг новых задач, что отражает видение будущего мировой экономики [3]. Ф. Фабоззи, С. Фокарди и К. Джонас акцентируют внимание на изменении подходов инвестиционного менеджмента в условиях глобального финансового кризиса, что имеет место и на макроуровне [4]. Ф. Бассанини и Э. Ревигли обосновывают тесную связь долгосрочных инвестиций с обеспечением финансовой стабильности и финансовой консолидации [5]. К. Гаркуша в этой связи исследует одну из важнейших экономических проблем ЕС – проблему задолженности. Некоторые страны ЕС переживают глубокий долговой кризис, что усугубляет ситуацию во всем объединении. Это существенно ограничивает интенсивность инвестиционных процессов [6]. ЕС, в свою очередь, прилагает все усилия для преодоления странами-членами долговой «ямы», не допускает, чтобы ситуация не блокировала долгосрочные инвестиции, которые создадут условия для дальнейшего роста. Изменение мировой экономической конъюнктуры требует дальнейших исследований инвестиционных процессов в ЕС, а также изучения опыта этой организации в сфере стимулирования инвестиций.

Цель исследования: проанализировать посткризисные тенденции развития инвестиционных процессов в ЕС и установить особенности инвестиционной политики, которая проводится на уровне объединения.

Изложение основного материала. На макроуровне инвестиционная деятельность, необходимая для поддержания воспроизводства и обеспечения экономического роста, интерпретируется как инвестиционные процессы, имеющие свойство непрерывности и возобновления. Такие процессы могут рассматриваться как на уровне национальной экономики, так и на уровне интеграционного объединения. В настоящее время последнее возможно только применительно к ЕС, где создан единый рынок капитала и реализуется коммуитарная экономическая политика. На макроуровне (куда относится и уровень интеграционного объединения) рассмотрение инвестиционных процессов, кроме непосредственно инвестирования, должно охватывать обеспечивающие и стимулирующие мероприятия.

Параметры инвестиционного процесса тесно коррелируют с показателями экономического

роста и другими макроэкономическими индикаторами. По данным Евростата темп роста реального ВВП по ЕС-28 составил (Еврозона – 17 стран), %: 2004 г. – 2,6 (2,2); 2006 г. – 3,4 (3,3); 2008 г. – 0,4 (0,4); 2009 г. – -4,5 (-4,4); 2010 г. – 2,0 (2,0); 2011 г. – 1,6 (1,6); 2012 г. – -0,4 (-0,7). По оценкам этого агентства в ЕС-28 в 2013 г. рост реального ВВП будет нулевым, а в Еврозоне составит -0,4. Прогноз Евростата по росту реального ВВП достаточно положительный: 2014 г. – 1,4 (1,1); 2015 г. – 1,9 (1,7). То есть восстановление европейской экономики протекает достаточно медленно и неустойчиво. При этом достигнутые темпы роста по ЕС-28 сопровождаются невысоким уровнем инфляции (%): 2004 г. – 2,3; 2006 г. – 2,3; 2008 г. – 3,7; 2009 г. – 1,0; 2010 г. – 2,1; 2011 г. – 3,1; 2012 г. – 2,6; 2013 г. – 1,5. С другой стороны, стабильно увеличивается уровень безработицы (ЕС-27, %): 2004 г. – 9,3; 2006 г. – 8,3; 2008 г. – 7,1; 2009 г. – 9,0; 2010 г. – 9,7; 2011 г. – 9,7; 2012 г. – 10,5 [7].

По всей видимости, выход европейской экономики из рецессии требует, прежде всего, наращивания объемов инвестиций. Инвестиционные процессы в ЕС как в интеграционной группировке необходимо рассматривать с точки зрения международного аспекта, так как рынок капитала объединения формируется за счет межстрановых потоков. Объем прямых инвестиций между странами-членами ЕС составил (ЕС-27, млрд. евро): 2004 г. – 226,86; 2006 г. – 562,14; 2008 г. – 538,24; 2009 г. – 276,72; 2010 г. – 271,77; 2011 г. – 475,54; 2012 г. – 163,03 [7]. Восстановление показателя не является устойчивым. Это повышает значимость притока ресурсов из третьих стран, который в последние годы существенно колебался (ЕС-27, млрд. евро): 2004 г. – 58,29; 2006 г. – 231,18; 2008 г. – 182,13; 2009 г. – 274,43; 2010 г. – 222,64; 2011 г. – 424,03; 2012 г. – 291,84. Накопленный объем инвестиций в экономику ЕС из третьих стран увеличился с 2003,58 млрд. евро в 2004 г. до 5206,80 млрд. евро в 2012 г. В свою очередь инвестиции из ЕС в другие страны составили (ЕС-27, млрд. евро): 2004 г. – 142,27; 2006 г. – 317,69; 2008 г. – 331,23; 2009 г. – 331,87; 2010 г. – 302,64; 2011 г. – 474,08; 2012 г. – 255,61 [7]. То есть в мире ЕС до 2012 г. оставался донором инвестиционного капитала. Показатели международной инвестиционной позиции ЕС представлены в таблице 1.

Таблица 1

Показатели платежного баланса и международной инвестиционной позиции ЕС-28 (текущий и капитальный счет), % от ВВП [7]

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
В ЕС-28 из третьих стран (кредит)	19,7	19,6	17,6	20,0	21,9	23,0
В ЕС-28 из всех стран мира (кредит)	57,4	57,5	51,0	55,3	59,3	59,7
Из ЕС-28 в третьи страны (дебит)	20,9	21,8	18,4	20,6	22,3	22,7
Из ЕС-28 во все страны мира (дебит)	57,9	58,2	50,8	55,1	58,7	58,5

Представленные данные свидетельствуют, что решающую роль в инвестиционных процессах в ЕС играют внутренний инвестиционный обмен, что является следствием европейской интеграции.

В условиях трансформации модели экономического роста инвестиции необходимо рассматривать в широком контексте, охватывая все формы и направления «вливания» финансовых ресурсов в экономику. Следует учитывать не только инвестиции в основной капитал, но и вложения в другие источники экономического роста. Прежде всего, это касается знаний и человеческих ресурсов (табл. 2).

Таблица 2

Уровень затрат НИОКР и общих затрат на образование и профессиональную подготовку в ЕС-28, % от ВВП [7]

	2004	2006	2008	2009	2010	2011	2012
Уровень затрат на НИОКР	1,82	1,84	1,91	2,01	2,00	2,04	2,06
Уровень затрат на образование и профессиональную подготовку	5,06	5,03	5,07	5,41	5,44	5,46	5,47

Для обеспечения устойчивости инвестиционных процессов и оптимизации их структуры ЕС переходит к активной инвестиционной политике. Инвестиционная политика – совокупность экономических решений, определяющих основные направления вливания финансовых ресурсов в экономику, меры по их концентрации на решающих направлениях, от чего зависит достижение необходимых темпов роста и развития общественного производства, сбалансированность и

эффективность хозяйства. Инвестиционная политика заключается, прежде всего, в направлении инвестиционной деятельности и регулировании объемов инвестиций, что осуществляется не столько посредством действий, сколько созданием благоприятных условий. Оптимизация структуры инвестиций осуществляется многомерно, охватывая не только отрасли, но и секторы и технологии. Ключевым заданием инвестиционной политики является содействие инновациям на уровне, необходимом для коренной модернизации и прорыва экономики, перехода ее в качественно новое состояние.

Инвестиционная политика ЕС по механизму реализации имеет коренные отличия от политики национального уровня. Она изначально является международной, так как должна обеспечить оптимальное перераспределение капитала в масштабе интегрированной европейской экономики. Действия правительств государств-членов являются решающими, однако в ЕС они проводятся в рамках общих установок.

Отличие инвестиционной политики ЕС от аналогичной политики национального уровня заключается в ее внутреннем аспекте. ЕС, базируясь на учредительных договорах и принципах функционирования единого внутреннего рынка, должен обеспечить свободу движения капитала и максимально благоприятные условия его приложения в любой стране-члене. Интенсивный инвестиционный обмен необходим всем странам ЕС, так как является необходимой предпосылкой повышения эффективности европейской экономики.

В странах ЕС, которые сформировали действенную модель рыночной экономики, для инвестиций уже созданы достаточно благоприятные условия и внимание сосредоточено именно на направлении инвестиционной деятельности в те сферы, которые необходимы с точки зрения перспективы. Бизнес как основной инвестор должен распознавать новые императивы развития, а не фокусироваться исключительно на сиюминутной прибыли.

Важнейшую область инвестиционной политики образуют действия, направленные на третьи страны. Эти меры должны обеспечить приток инвестиционного капитала в европейскую экономику, а также защиту интересов европейских инвесторов за рубежом. Еврокомиссия в этом плане объявила о переходе к всеобъемлющей европейской международной инвестиционной политике, которая основана на следующем: 1) внедрении общего подхода при заключении инвестиционных соглашений между государствами-членами и третьими странами; 2) акценте на реализации интересов общества на локальном и международном уровне; 3) обеспечении баланса государственных и корпоративных интересов, даже без формального оформления соглашений; 4) эффективной защите не только прав инвесторов, но и интересов государств, прав человека и выполнении требований по защите окружающей среды, что поднимает вопрос обязанностей и ответственности; 5) поддержке всеохватывающего контроля со стороны Еврокомиссии и гражданского общества за инвестициями, особенно иностранными, что требует определенных механизмов диалога и влияния; 6) расширении коммуникаций инвесторов и правительств; 7) упрощении «языка» подписания инвестиционных договоров коммерческой направленности, выработке новой инвестиционной культуры; 8) обеспечении прав на проведение инвестиционной политики не только национальных, но и региональных правительств [8; 9]. Большая прозрачность инвестиционной политики призвана снять все противоречия между странами-членами и скоординировать их усилия.

Определяющее значение для переформатирования инвестиционной политики ЕС возымела стратегия «Европа 2020. Стратегия разумного, устойчивого и инклюзивного роста», в которой учитываются последствия глобального финансового кризиса и определяются направления необходимых трансформаций модели экономического роста [8]. Важнейшим в этой связи является создание новых областей для инвестиций и инноваций, которые связаны с повышением и потенциала экономического роста, и качества жизни населения. Это в первую очередь касается охраны окружающей среды, альтернативной энергетики и ресурсосбережения, что связано с инновациями.

Становление новой инвестиционной политики ЕС осуществляет на основе нового подхода, который является: 1) глобальным, что предполагает согласование внутреннего и внешнего аспектов; 2) интегрированным, что предполагает корреляцию всех направлений социально-экономической политики; 3) всеохватывающим, что предполагает решение не только экономических задач, но и социальных проблем [3; 5; 8].

Исследование опыта ЕС в поддержке и регулировании инвестиционных процессов позволяет предложить, по крайней мере, две рекомендации для совершенствования инвестиционной политики в Украине. Во-первых, это проведение специального инвестиционного

форсайтинга для определения приоритетов инвестиционной политики. Во-вторых, составление карт индикации инвестиционных процессов, что позволяет более тесно связать инвестиции со смежными макроэкономическими показателями, инновационным и социальным развитием. Особенно следует подчеркнуть, что инвестиционная политика в современных условиях должна быть социальна и направлена на решение проблем безработицы.

Выводы. Учитывая трансформации мировой экономики и приняв новую стратегию развития, ЕС переходит к активной инвестиционной политике, которая предполагает не только усиление стимулирования инвестиций, но и регулирование их структуры в соответствии с новыми социальными и хозяйственными императивами. Наращивание инвестиций со стороны ЕС во время кризиса позволило ускорить выход экономики из рецессии, а также сохранить темпы и программу системных трансформаций модели роста, что даст результат уже до 2020 г. ЕС тесно увязывает наращивание инвестиций с созданием условий для инновационного прорыва и радикальным решением социальных проблем. В перспективных исследованиях предполагается исследовать институциональный механизм поддержки инвестиций в ЕС.

Литература

1. Ричка М.А. Антикризисная политика Европейского Союзу / М.А.Ричка, М.В. Кульбидо [Электронный ресурс] – Режим доступа: <<http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2449/1/Rychka.pdf>>.
2. Чистякова Ю.А. Антикризисные программы в США и Евросоюзе / Ю.А. Чистякова, В.О. Евтеева, А.О. Чалова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vestnik.yspu.org/releases/2011_2g/25.pdf>.
3. Investing in growth: Europe's next challenge [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mckinsey.com/media/McKinsey/dotcom/Investment/MGI_Europe_Investing_Full_report_Dec2012.ashx
4. Fabozzi F.J. Investment Management after the Global Financial Crisis [Электронный ресурс]/ F.J. Fabozzi, S.M. Focardi, C. Jonas// Режим доступа: <http://www.cfapubs.org/doi/pdf/10.2470/rf.v2010.nl>.
5. Bassanini F. Financial Stability, fiscal consolidation and long-term investment after the crisis / F. Bassanini, E. Reviglio [Электронный ресурс] – Режим доступа: <<http://www.oecd.org/finance/financial-markets/48609330.pdf>>.
6. Гаркуша К.Ю. Боргова криза ЄС: основні гравці та строки закінчення / К.Ю. Гаркуша [Электронный ресурс] - Режим доступа: <<http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2012/198-186-22.pdf>>.
7. Eurostat [Электронный ресурс] – Режим доступа: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>.
8. European Commission [Электронный ресурс] – Режим доступа: <<http://ec.europa.eu>>.
9. Change EU investment policy – now is the time! [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.s2bnetwork.org/fileadmin/dateien/downloads/Investment_Briefing_S2B-et-al_Glossary_engl_Web.pdf>.
1. Ry`chka M.A. Anty`kry`zova polity`ka Yevropejs`kogo Soyuzu / M.A.Ry`chka, M.V. Kul`bida [Электронный ресурс] – Режим доступа: <<http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2449/1/Rychka.pdf>>.
2. Chy`styakova Yu.A. Anty`kry`zy`snye programmy v SShA y` Evrosoyuze / Yu.A. Chy`styakova, V.O. Evteeva, A.O. Chalova [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vestnik.yspu.org/releases/2011_2g/25.pdf>.

Рецензент: Абдуллаев Р.А., д.э.н., профессор, заведующий кафедрой учета и аудита РВУЗ «КИПУ»

10.03.2014

РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ МОНОПОЛИСТИЧНОЙ И ОЛИГОПОЛИСТИЧНОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Представлены пути повышения конкурентоспособности отечественных предприятий в условиях монополизации рынка. Определены основные причины возникновения олигополистических предприятий. Обосновано, что в процессе своего функционирования предприятия-олигополии способствуют быстрому улучшению потребительских свойств продукта, более низким издержкам производства на единицу продукции, большему объему производства и большей занятости. Автор установил, что в отличие от монополистической конкуренции, которая характеризуется наличием большого количества самостоятельных производителей в отрасли и высоким уровнем конкуренции, важной особенностью конкурентного существования в области предприятий-олигополий является влияние фактора их всеобщей взаимозависимости. Основные причины возникновения олигополистических предприятий, относящиеся к экономическому аспекту, заключаются в экономии издержек производства и существования высоких барьеров для вступления в отрасль. На основе проведенного исследования автором предложена модель стратегического управления конкурентоспособностью предприятия, которая рекомендована реализовать на ОАО «Одесский каравай». В результате проведенного исследования следует, что у небольших предприятий-монополистических конкурентов в значительной степени отсутствуют средства и стимулы для того, чтобы быть технически прогрессивными, а в больших олигополиях – они есть.

Ключевые слова: предприятие, монополия, олигополия, конкуренция, стратегия, механизм, отрасль, злиття, ринок.

Аль-Шаргі Фахд

РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЙ И ОЛИГОПОЛИСТИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Представлены пути повышения конкурентоспособности отечественных предприятий в условиях монополизации рынка. Определены основные причины возникновения олигополистических предприятий. Обосновано, что в процессе своего функционирования предприятия-олигополии способствуют быстрому улучшению потребительских свойств продукта, более низким издержкам производства на единицу продукции, большему объему производства и большей занятости. Автор установил, что в отличие от монополистической конкуренции, которая характеризуется наличием большого количества самостоятельных производителей в отрасли и высоким уровнем конкуренции, важной особенностью конкурентного существования в области предприятий-олигополий является влияние фактора их всеобщей взаимозависимости. Основные причины возникновения олигополистических предприятий, относящихся к экономическому аспекту, заключаются в экономии издержек производства и существования высоких барьеров для вступления в отрасль. На основе проведенного исследования автором предложена модель стратегического управления конкурентоспособностью предприятия, которая рекомендована реализовать на ОАО «Одесский каравай». В результате проведенного исследования следует, что у небольших предприятий-монополистических конкурентов в значительной степени отсутствуют средства и стимулы для того, чтобы быть технически прогрессивными, а в больших олигополиях – они есть.

Ключевые слова: предприятие, монополия, олигополия, конкуренция, стратегия, механизм, отрасль, соединение, рынок.

Fahd Al- Sharq

STRATEGY DEVELOPMENT COMPANIES UNDER MONOPOLY AND OLIGOPOLY COMPETITION

The ways of improving the competitiveness of domestic enterprises in the conditions of market monopolization. The main causes of oligopolistic enterprises. It is proved that in the process of operation of the business-oligopoly contribute to the rapid improvement of consumer product features, lower production costs per unit of output, larger volume of production and higher employment. The author found that in contrast to the monopolistic competition, which is characterized by the presence of a large number of independent producers in the industry and high levels of competition, an important feature of the existence of competitive enterprises in oligopolies is the impact factor of global interdependence. The main causes of oligopolistic enterprises belonging to the economic aspect, is to save production costs and the existence of high barriers to entry into the industry. On the basis of this study the author proposed a model of strategic management competitiveness of the enterprise, which is recommended to implement at

JSC «Odessa loaf». The study author implies that small businesses monopolistic competitors are largely absent means and incentives to be technically advanced, and in large oligopolies - they are.

Keywords: enterprise, monopoly, oligopoly, competition, strategy, mechanism, the industry, the compound, market.

Постановка проблеми. Реалізація промисловими підприємствами стратегії керованого зростання залежить від структурних і динамічних змін зовнішнього ринкового середовища, а також від еволюційних і радикальних трансформацій внутрішніх можливостей підприємства. Враховуючи поширену нині класифікацію типів ринкової конкуренції і підприємств, що беруть участь в ній, стратегію керованого зростання промислових підприємств можна розглядати як рух малих і середніх підприємств – монополістичних конкурентів у напрямку створення олігополії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі традиційно приділялася велика увага в теорії економіки та стратегії підприємства. З найдавніших часів достовірність інформації, представленої у звітних документах, була предметом досліджень представників різних наукових шкіл і напрямків. Теоретичні та практичні аспекти проблеми реалізації стратегії розвитку підприємства в умовах монополістичної та олігополістичної конкуренції знайшли своє відображення у працях науковців: Р. Макконелл, С. Брю, С.В. Мілевського, О.В. Мілова, А.П. Наливайко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При дослідженні процесів розвитку і зростання промислового виробництва в ринкових умовах в якості основних об'єктів дослідження повинні бути обрані, з одного боку, промислові підприємства – монополістичні конкуренти, а, з іншого, – підприємства-олігополії. Саме тому проблема реалізації стратегії розвитку підприємства в умовах монополістичної та олігополістичної конкуренції заслуговує подальших теоретичних пошуків.

Мета статті – визначити основні причини виникнення олігополістичних підприємств та обґрунтувати, що у процесі свого функціонування підприємства-олігополії сприяють швидкому поліпшенню споживчих властивостей продукту, більш низьким витратам виробництва на одиницю продукцію, більшому обсягу виробництва і більшій зайнятості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В якості об'єкту дослідження було обрано відоме підприємство ВАТ «Одеський коровай».

Монополістична конкуренція виникає в такій ринковій ситуації, при якій функціонує на ринку велика кількість малих і середніх підприємств виробляє і докладає до реалізації подібну, але не ідентичну продукцію [6]. Присутність на ринку великої кількості підприємств визначає наступні важливі ознаки монополістичної конкуренції. По-перше, кожне підприємство має відносно невелику частку всього ринку, тому його контроль над ринковою ціною дуже обмежений. По-друге, присутність на ринку великої кількості підприємств перешкоджає можливостям таємної змови і узгоджених дій підприємств з метою обмеження обсягів виробництва та штучного підвищення цін. По-третє, при значній кількості промислових підприємств, що входять у галузь, відсутня взаємозалежність між ними. Кожне підприємство визначає свою політику без урахування можливої реакції на неї з боку конкурентів, так як вплив дій одного підприємства на кожного з численних конкурентів настільки малий, що у цих конкурентів немає причин реагувати на дії підприємства [7].

У межах розглянутої проблеми дуже важливо, на думку автора визначати механізми конкуренції (рис. 1).

Рис. 1. Механізм конкуренції (узагальнення автора)

Ще одним найважливішою ознакою монополістичної конкуренції є диференціація продукту, приймаючи ряд різних форм. Один з факторів, що роблять вплив на диференціацію, поширюється на якість продукції. Продукція східного споживчого призначення, що випускається підприємствами – монополістичними конкурентами, може відрізнятися за фізичним, або якісним параметром. Подібні відмінності, що включають функціональні особливості, матеріали, дизайн і якість роботи, надає значний вплив на диференціацію продукції. Важливими аспектами диференціації продукції є послуги та умови, пов'язані з реалізацією продукції підприємства.

Характер і зміст продажного і післяпродажного обслуговування виділяє окремі підприємства серед конкурентів і дозволяє сформувати стійке коло постійних споживачів.

Ще одним фактором диференціації продукції підприємств – монополістичних конкурентів є її розміщення. Підприємства можуть формувати конкурентні переваги, розташовуючи точки збуту своєї продукції в безпосередній близькості від споживачів.

Диференціація продукції, часто в значній мірі уявна, може здійснюватися за допомогою реклами, упаковки, використання торгових знаків і торгових марок. Яскрава реклама може переконати споживачів, що пропонований продукт є кращим і заслуговує більш високої ціни, ніж товари – замінники.

Одним з важливих наслідків диференціації продукції є те, що, незважаючи на існування великої кількості підприємств – монополістичних конкурентів, що виробляють продукцію східного споживчого призначення, кожен з них володіє можливістю, хоча і обмеженою, контролю над цінами на свою продукцію. Віддаючи перевагу продукції певних виробників, споживачі можуть бути готові, у відомих межах, платити за неї вищу ціну, задовольняючи свої уподобання. На відміну від стихійних зв'язків продавців і покупців на ринку чистої конкуренції, монополістична конкуренція певною мірою впорядковує ці зв'язки.

На діяльність підприємств-монополістичних конкурентів впливає нецінова конкуренція. Економічне суперництво всередині галузі враховує не тільки фактор ціни продукції, а й такі нецінові фактори, як якість продукту, реклама, умови продажу і післяпродажного обслуговування, що переконують споживача, що даний продукт краще, ніж продукти споживачів.

Характерною особливістю монополістичної конкуренції є можливість відносно легкого вступу в галузь. Невеликі як в абсолютному, так і у відносному вираженні, розміри підприємств – монополістичних конкурентів припускають наявність невисоких ефекту масштабу та розміру потрібного капіталу, що дозволяє без надмірних витрат здійснювати вступ у галузь нових підприємств.

Разом з тим, певні галузеві бар'єри все ж присутні. Вони обумовлені необхідністю виробництва продукції, що відрізняється від продуктів підприємств конкурентів, потребою в рекламі цієї продукції. Деякі підприємства-монополістичні конкуренти володіють патентами на свою продукцію та авторськими правами на свої фабричні клейма і торгові знаки. Це збільшує труднощі і витрати копіювання продукції підприємствами конкурентами.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що галузь, що складається з великого числа підприємств-монополістичних конкурентів, виробляє диференційовані продукти; підприємства не укладають між собою в таємні спілки; цінова конкуренція поєднується з неціновою конкуренцією; в довготривалому періоді легкість вступу в галузь сприяє посиленню конкуренції з боку знову виникаючих підприємств.

Кінцевою метою стратегії керованого зростання підприємства-монополістичних конкурентів є перетворення їх олігополії, тому в якості ще одного об'єкта дослідження слід розглядати підприємство олігополістичного типу. Характерною рисою олігополії є «нечисленність», тобто наявність в галузі малого числа великих і найбільших підприємств. Так, характерним прикладом олігополії є алюмінієва промисловість, де кілька підприємств мають тенденцію панувати на всьому українському національному ринку. В американській автомобільній промисловості про наявність олігополії свідчить термін «Велика трійка». В конкретному дослідженні, яке було проведено на ВАТ «Одеський коровай», запропоновано методичний підхід щодо реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності (рис. 2).

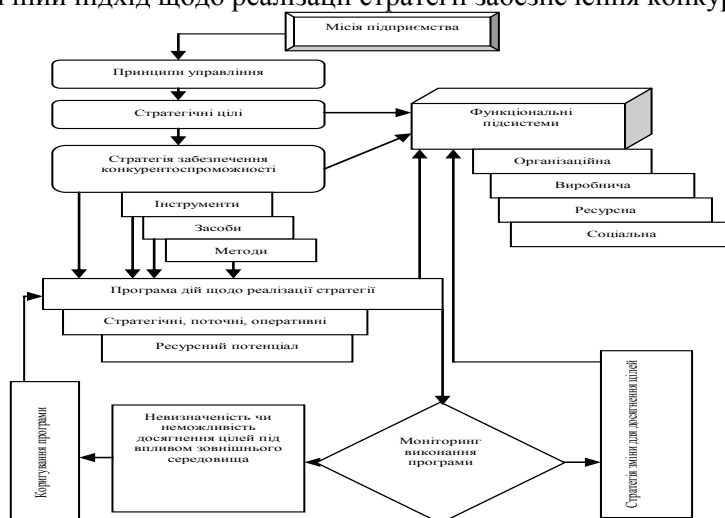

Рис. 2. Послідовність дій щодо реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності ВАТ «Одеський коровай»

Цей підхід було обґрунтовано на основі фінансового аналізу сучасного стану підприємства (табл. 1).

Таблиця 1

Показники фінансового стану ВАТ «Одеський коровай»

Показник	Значення		
	2010	2011	2012
I. Ліквідність підприємства:			
1.1. Абсолютна $K_{Л}^{абс}$	0,08	0,013	0,02
1.2. Уточнена $K_{Л}^{уточ}$	3,5	1,05	1,33
1.3. Загальна $K_{Л}^{общ}$	4,5	1,1	1,7
1.4. Оборотний капітал, тис. г. о.	96883,4	14192	82686
1.5. Коефіцієнт маневреності $K_{Ман}$	1,85	0,165	0,96
II. Фінансова стійкість підприємства:			
2.1. Коефіцієнт незалежності $K_{нез}$	0,326	0,357	0,293
2.2. Коефіцієнт фінансової стійкості $K_{фінус}$	0,83	0,4	0,6
2.3. Коефіцієнт фінансування $K_{фин}$	0,48	0,56	0,41
2.4. Коефіцієнт інвестування $K_{инв}$	1,46	0,99	0,86
III. Оборотність:			
3.1. Середній період обороту сукупних активів, дні	349	363	367
3.2. Середній період обороту поточних активів, дні	277	229	240
3.3. Середній період погашення КЗ, дні	53	62	99
3.4. Середній період погашення ДЗ, дні	211	213	200

3.5. Середній період зберігання ТМЦ	24	18	53
IV. Рентабельність, %:			
4.1. Сукупних активів	6,2	0	1,4
4.2. Власного капіталу	13,6	0	4,4
4.3. Інвестицій	7,5	0	2,1
4.4. Реалізованої продукції	7,23	12,1	11,4
4.5. Продаж	6,69	10,9	10,2

Основні причини виникнення олігополістичних підприємств, що відносяться до економічного аспекту, полягають в економії витрат виробництва та існування високих бар'єрів для вступу в галузь. У галузях, де має велике значення ефект масштабу, виробництво з конкурентним рівнем ефективності, можливе лише при невеликому числі підприємств – виробників основного обсягу промислової продукції, тобто тоді, коли виробнича потужність кожного підприємства займає велику частку сукупного ринку. Практика показує, що при досить стабільному ринковому попиті на промислову продукцію галузі, більшість невеликих підприємств – монополістичних конкурентів не може вижити, і розширення до великих розмірів підприємств декількох фірм відбуватиметься за рахунок інших конкурентів. Реалізація ефекту масштабу підприємствами-олігополіями призводить до одночасного скорочення кількості конкуруючих виробників за рахунок банкрутства або злиття і поглинання.

Посилення ефекту масштабу так само багато в чому залежить від впровадження промисловими підприємствами досягнень науково-технічного прогресу [3]. Підприємства- монополістичні конкуренти, більш активно, ніж їх конкуренти, які застосовують науково-технічні та організаційно-управлінські інновації, швидше домагалися більшого ефекту масштабу і завойовували лідерство в галузі, стаючи підприємствами-олігополіями. Аналіз олігополій свідчить про те, що ефект масштабу в подібних галузях є основним, важко переборним бар'єром для вступу в галузь, оскільки для того, щоб забезпечити низькі витрати виробництва на одиницю продукції, будь-які, підприємства, що знову вступають в галузь, повинні бути великими виробниками.

До інших видів галузевих бар'єрів відносяться володіння патентами і контроль над стратегічною сировиною, як це відбувається в електроніці, хімічній і алюмінієвої промисловості. Фінансовим бар'єром для вступу в олігополістичних галузь можуть бути величезні витрати на рекламу, наприклад, при виробництві сигарет.

Важливою причиною, що спонукає утворенню олігополії, є ефект злиття. Так, наприклад, об'єднання в олігополію кількох конкуруючих підприємств може значно збільшити частку їхньої продукції на ринку і забезпечити новому великому виробничому об'єкту більший ефект масштабу. Ще однією причиною злиття підприємств і перетворення їх на олігополію є ринкова влада як результат даного злиття. Олігополія, яка має великі обсяги виробництва в абсолютному вираженні і відносну частку ринку в порівнянні з підприємствами – монополістичними конкурентами, має здатність контролю над цінами на продукцію, що випускається і запланованими обсягами продажів, що є безсумнівними конкурентними перевагами. До того ж велике підприємство-олігополія має можливість вимагати і домагатися більш низьких цін або витрат від постачальників, споживаних олігополією ресурсів.

На відміну від монополістичної конкуренції, яка характеризується наявністю великої кількості самостійних виробників у галузі і високим рівнем конкуренції, важливою особливістю конкурентного існування в галузі підприємств-олігополій є вплив фактора їх загальної взаємозалежності. Якщо одне з олігополістичних підприємств, що володіє приблизно рівною часткою ринку в порівнянні з іншими галузевими олігополіями, прийме рішення знизити ціну на свою продукцію, то, імовірно, його частка ринку збільшиться. Однак зниження ціни даного підприємства несприятливо вплине на становище інших олігополій, тому можна чекати від них адекватної реакції і приведення цін на свою продукцію у відповідність із скороченням ціни підприємства-ініціатора. Олігополії-конкуренти можуть навіть встановити ціни нижче рівня первинного зниження, породжуючи, таким чином, цінову війну, що приводить до серйозних фінансових і матеріальних втрат всіх учасників. З урахуванням подібної передбачуваної реакції конкурентів жодне підприємство-олігополія не прийме необдумане рішення з приводу зміни своєї цінової політики. Таким чином, при визначенні ціни на продукцію підприємства-олігополії необхідно враховувати дані про недоліки і попит і, крім цього, можливу реакцію з боку конкурентів: «олігополія існує, коли число фірм в галузі настільки мало, що кожна при формуванні своєї цінової політики повинна приймати до уваги реакцію з боку конкурентів» [5, т. 2, с.126].

Виникнення олігополії в галузі відбувається в тому випадку, коли кілька підприємств панують на ринку однорідного або диференційованого продукту, домагаючись цього панування завдяки злиттю і різним бар'єрам для вступу в галузь таким, як ефект масштабу, патенти, володіння сировиною.

У науці та ринкової практиці вироблені різні точки зору на економічні наслідки функціонування олігополії [4, 5]. Вони сфокусовані на понятті «динамічної ефективності» олігополії. Згідно традиційної точки зору, близькість олігополії за структурою до монополії дозволяє припустити подібність їх дій: олігополія, яка вибудувала бар'єри для вступу в галузь, має можливість обмеження випуску продукції раніше точки найменших витрат на одиницю продукції і відповідної ринкової ціни, що дозволяє отримувати значні, якщо не максимальні економічні прибутки. Критики олігополії стверджують, що вона є навіть менш бажаною, ніж чиста монополія, так як чиста монополія досить просто може бути об'єктом державного регулювання з метою зменшення зловживання ринковою владою. На відміну від монополії, олігополістичні підприємства, укладаючи неофіційні таємні угоди, можуть домогтися цін і обсягів виробництва, схожих за цінами та обсягами чистої монополії, зберігаючи видимість конкуренції декількох незалежних підприємств.

На основі проведеного дослідження автором запропоновано модель стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства (рис. 3), яку рекомендовано реалізувати на ВАТ «Одеський коровай».

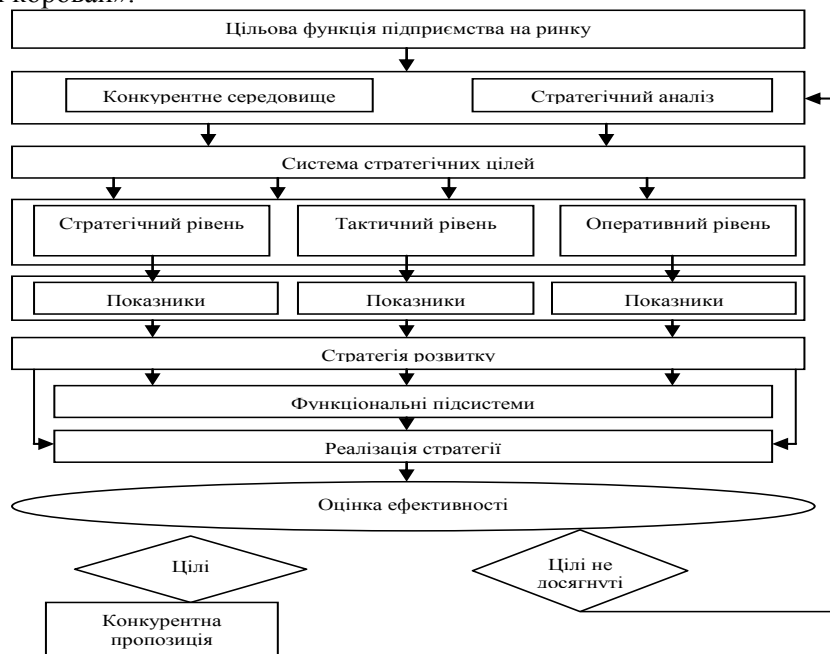

Рис. 3. Модель стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства (розробка автора)

На противагу традиційної точки зору існує точка зору Шумпетера-Гелбрейта, згідно з якою великі підприємства-олігополії, що розташовують до себе ринкову владу, сприяють досягненню швидких темпів науково-технічного прогресу. Серед причин швидкого впровадження досягнень НТП можна назвати наступні.

Висновки. Сучасна науково-дослідна діяльність з розробки нових продуктів і технологій їх виробництва вимагає надзвичайно високих витрат, тому тільки олігополістичні підприємства мають можливість фінансувати масштабні наукові дослідження та дослідно-конструкторські розробки. Слід зазначити, що наявність бар'єрів для вступу в галузь прививає впевненість у тому, що олігополія буде отримувати прибутки, частину яких можна направити на НДДКР. За словами Дж. Гелбрейта, що дає характеристику олігополістичній галузі: «Сучасна галузь з декількох великих фірм є відмінним засобом для стимулювання технічних змін. Вона чудово забезпечена для фінансування технічних розробок. Її організація створює сильні спонукальні мотиви, для того, щоб вживати розробки і використовувати їх. У сучасній галузі, поділеній кількома великими фірмами, розмір і прибуток, пропорційні ринковій силі, з'єднуються, щоб забезпечити доступність ресурсів для наукових досліджень і розробок... У цьому випадку ринкова влада захищає стимул до технічних розробок» [8, с. 86-88]. З наведеної цитати випливає, що у невеликих підприємств –

монополістичних конкурентів значною мірою відсутні засоби і стимули для того, щоб бути технічно прогресивними, а у великих олігополій – вони є.

Література

1. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: закон України // Відомості ВР України. – 1992. – № 21.
2. Про природні монополії: закон України // Інвестгазета. – 2012. – № 28.
3. Захарченко В. И. Развитие понятия «рыночная конкуренция» в современной теории управления /В.И. Захарченко, С.И. Чумакова // Analele ASEM (г. Кишинев). – 2013. – №2. – С. 24-28.
4. Захарченко В. И. Стратегическое управление предприятием: уч. пос. / В.И. Захарченко. – Одесса: ОНУМ, 1998. – 36 с.
5. Макконелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика; [в 2-х томах] /Р. Макконелл, С. Брю. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
6. Мілевський С.В. Моделі аналізу та управління конкурентоспроможністю промислових підприємств : [монографія] /С.В. Мілевський, О.В. Мілов. – Харків: ХНЕУ, 2007. – 156 с.
7. Налівайко А. П. Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку /А.П. Налівайко. – К.: КНЕУ, 2001. – 227 с.
8. Galbraith J. K. American Capitalism. – Boston, 1956. – 256 p.

1. Pro obmezheniya monopolizmu ta nedopushchennya nedobrosovisnoyi konkurentsii u pidpryyemnyts'kiy diyal'nosti : Zakon Ukrayiny // Vidomosti VR Ukrayiny. – 1992. – # 21.
2. Pro pryodni monopolii : Zakon Ukrayiny // Ynvesthazeta. – 2012. – # 28.
3. Zakharchenko V. Y. Razvytye ponyatyua «rynchnaya konkurentsyya» v sovremennoy teoryi upravleniya /V.Y. Zakharchenko, S.Y. Chumakova // Analele ASEM (h. Kyshynev). – 2013. – #2. – S. 24-28.
4. Zakharchenko V. Y. Stratehicheskoe upravlenye predpryyatyem: [uch. pos.] / V.Y. Zakharchenko. – Odessa: ONUM, 1998. – 36 s.
5. Makkonell R. Ekonomyks: pryntsypy, problemy y polytyka; [v 2-kh tomakh] /R. Makkonell, S. Bryu. – M.: Respublyka, 1992. – 400 s.
6. Milevs'kyi S.V. Modeli analizu ta upravlinnya konkurentospromozhnistyu promyslovykh pidpryyemstv : [monohrafiya] /S.V. Milevs'kyi, O.V. Milov. – Kharkiv: KhNEU, 2007. – 156 s.
7. Nalivayko A. P. Teoriya stratehiyi pidpryyemstva. Suchasnyy stan ta napryamky rozvytku /A.P. Nalivayko. – K.: KNEU, 2001. – 227 s.

Рецензент Захарченко В.І., д.е.н., професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

25.03.2014

УДК 331.5:332.1

Антохова Ольга

НЕОБХІДНІСТЬ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

У статті аналізуються теоретико-методологічні засади трансформаційних змін на регіональному ринку праці згідно вимог до модернізації економіки. Вказується, що важливою характеристикою ринку праці є його функціональність, зміни котрої відображають процеси його реструктуризації. З'ясовано та доведено, що розвиток регіонального ринку праці має відбуватись у тісній взаємозалежності з модернізаційними цілями економіки. Проаналізовано, що детермінації модернізацією економіки трансформаційних змін на регіональних ринках праці повинні враховувати ефекти глобальної дифузії щодо поширення знань, інноваційних технологій тощо.

Ключові слова: регіональний ринок праці, трансформаційні зміни, ринок праці, модернізація.

Антохова Ольга

НЕОБХОДИМОСТЬ, СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА РЕГИОНАЛЬНОМ РЫНКЕ ТРУДА

В статье анализируются теоретико-методологические основы трансформационных изменений на региональном рынке труда в соответствии с требованиями к модернизации экономики. Указывается, что важной характеристикой рынка труда является его функциональность, изменения которой отражают процессы его реструктуризации. Выяснено

и доказано, что развитие регионального рынка труда должно происходить в тесной взаимозависимости с модернизационными целями экономики. Проанализовано, что детерминации модернизации экономики трансформационных изменений на региональных рынках труда должны учитывать эффекты глобальной диффузии по распространению знаний, инновационных технологий.

Ключевые слова: региональный рынок труда, трансформационные изменения, рынок труда, модернизация.

Antokhova Olga

NECESSITY, NATURE AND SIGNIFICANCE TRANSFORMATIONS ON REGIONAL LABOR MARKET

The body of article goes on analyze the theoretical and methodological principles of transformational change on regional labor market as required to modernize the economy. It is emphasizes that an important characteristic of the labor market is its functionality, changes that reflect its restructuring process. It was shown and proven that the regional labor market development should take place in close interdependence with the modernization goals of the economy. The determination of economic modernization transformational changes in regional labor markets should be taken into account the effects of the global diffusion on spreading knowledge and innovative technologies.

Key words: regional labor market, transformations, labor market, modernization.

Постановка наукової проблеми. Нові виклики, які ставить загальноцивілізаційний прогрес перед українським суспільством вимагають розширення підходів до вивчення можливостей використання трудового потенціалу населення. Відтак затребуваними є наукові дослідження трансформацій на регіональних ринках праці, детермінованих новими модернізаційними орієнтирами, що спрямовані на пошук резервів підвищення ефективності зайнятості та одержання економічних і соціальних ефектів для країни в цілому.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства очевидною й надзвичайно гострою потребою та пріоритетним завданням держави є створення нових робочих місць, забезпечення зайнятості населення в умовах трансформаційних змін в економіці.

Аналіз останніх досліджень. Питання впливу модернізації економіки на функціонування ринку праці доволі широко викладено в працях Ю.Амосова, С.Бандура, В.Брича, К.Бужимської, В. Гесця, О.Грішньої, С.Дорогунцова, Т.Заяць, Г.Купалової, В.Куценко, Е.Лібанової, Н.Лук'яченко, В.Мандибури, О. Новикової, В.Онiкiєнка, В.Онищенка, М.Пітюлича, С.Пирожкова, В.Савченка, У.Садової, Л.Семів, С.Трубича, Л.Чернюк, Л.Шевченко, Л.Шевчук та ін. Питання модернізаційного впливу на регіональний ринок праці в Україні розглядалося в працях таких вчених, як О.Амошi, І.Бондар, М. Долішнього, С.Злупка, Є.Качана, А.Колота, А.Чухна, та ін. Водночас поняття «трансформаційні зміни на регіональному ринку праці» та «модернізація економіки» є вкрай важливими в контексті їх теоретико-методологічного обґрунтування, адже їх зміст проливає світло на особливості сучасного ринку праці.

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день понятійно-термінологічний апарат, дотичний до ринку праці загалом та регіонального ринку праці зокрема, а також модернізації економіки є обширним, розвиненим, але в окремих випадках суперечливим. Це засвідчує необхідність уточнення низки термінів і понять, що обумовлена перманентним розвитком національної і регіональних економічних систем. З іншого боку, сучасні законодавчі ініціативи зі спрямованістю на інноваційний розвиток держави, модернізацію її економіки вимагають і зумовлюють трансформації на регіональному ринку праці, які нажалі наразі набувають здебільшого деструктивних ознак. Це вимагає теоретико-методологічного обґрунтування напрямів трансформацій на регіональних ринках праці задля оптимізації їх стимулятивного впливу на модернізацію національної економіки.

Метою статті є обґрунтування необхідності та значення трансформаційних змін та їхній безумовний вплив на функціонування та розвиток регіонального ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Вивчення трансформаційних змін ринків в умовах модернізації економіки вочевидь окрім функціональних змін потребує, виходячи з інституційного підходу, врахування і тенденцій його реструктуризації, адже традиційна просторова його вимірність та кон'юнктурна природа (сформована на основі міжсуб'єктної взаємодії) вимагає вивчення його структури, яка може суттєво змінюватись.

Протягом тривалого періоду дослідження ринку праці розроблено ряд його структур, які не тільки позначені відповідними термінами, але й характеризуються глибокими за змістом поняттями. Зокрема, вирізняється організаційно-функціональна структура ринку праці, яка

дозволяє його розподілити на окремі функціональні підсистеми, кожна з яких має своє виняткове призначення і неефективна організація яких веде до регресії ринку загалом. Найчастіше такими підсистемами виділяють систему підготовки кадрів, найм, перепідготовку, підвищення кваліфікації і перекваліфікацію працівників (згідно вимог концепції неперервної освіти [1, 2]) та ін.

Достатня значимість розуміння організаційно-функціональної структури ринку праці не відкидає просторовий його аспект, який хоч і поступово втрачає свою виняткову пріоритетність у силу віртуалізації глобального середовища, у т.ч. сфери соціально-трудових відносин, проте й надалі залишається важливим для наукових досліджень з урахуванням специфіки забезпечення розвитку регіонів в економічному, правовому, культурно-духовному та інших аспектах. Відтак актуальною до вивчення залишається територіальна структура ринку праці, яка є досить складною просторовою системою, адже складається з локального, регіонального, національного і світового (глобального) ринків. Кожен з виділених у цій ієрархії ринків характеризується певними параметрами, які відбивають специфіку відносин, що виникають між основними суб'єктами [3].

Таким чином, перший і досить поширений підхід до розподілу ринку праці в межах держави або регіону – це зовнішній і внутрішній його види. Вищі ієрархічні порядки вимагають концентрації уваги на специфіці вивчення національного або ж регіонального ринку праці. Потреба регіоналізації дослідження сфери організації праці, використання і розвитку трудового потенціалу сьогодні є більш, ніж очевидно. Основні аргументи на користь необхідності вивчення ринку праці у регіональному вимірі представлені в таблиці 1. В основному вони детерміновані регіональною специфікою, а також ефективністю регулювання ринків праці, яка значно посилюється з урахуванням такої специфіки.

Формування регіонального ринку праці обумовлене сформованими системами господарювання, розселення, рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин [4]. Тобто згідно тверджень А.В. Ковтун регіональний ринок праці формується вторинно відносно структури регіональної економіки та системи розселення, з чим у принципі ми погоджуємось, хоча й вважаємо, що рівень його розвитку з наслідковими ефектами концентрації трудового потенціалу може спричиняти структурні зміни в економіці регіону, а відтак і поступово змінювати територіальну організацію об'єктів соціальної інфраструктури.

Таблиця 1

Обґрунтування потреби вивчення ринку праці
та його трансформаційних змін на регіональному рівні

№ з/п	Аргументація потреби вивчення регіонального ринку праці	Труднощі вивчення
1	Регіональна специфіка, зумовлена геополітичними, демографо-міграційними, історико-культурними, економічними, соціальними та іншими чинниками	Необхідність більших ресурсних затрат (у т.ч. часових) для повного бачення регіональної специфіки розвитку ринків праці
2	Процеси децентралізації та деконцентрації державного регулювання	Обмеженість інформаційного забезпечення діяльності профільних місцевих органів державної влади, особливо органів місцевого самоврядування сільських і селищних рад
3	Спроби дерегуляції національної економіки	Помітні деформації ринкових регуляторів, особливо конкуренції, з неможливістю відстеження даних процесів в обліковому аспекті
4	«Наближення» управлінських впливів на ринки праці до населення з можливістю відстеження зворотних реакцій	Ресурсна затратність соціологічних досліджень із нерозвиненою практикою підтримки з боку профільних місцевих органів державної влади та їх авторитетності
5	Долання дисонансу розвитку ринку праці відносно інших регіональних підсистем – економічної, соціальної, освітньої, системи розселення тощо	Обмеженість інформаційного забезпечення (даних офіційної статистики) регіонального розвитку зі сталим поданням співставних показників
6	Розвиток внутрірегіональних агломерацій, метрополійних утворень з потужними «ядрами» ділової активності та значно кращими умовами праці	Часта практика договірних відносин з роботодавцями інших регіонів (або ж правовими нюансами їх реєстрації), що «викривлює» вірність аналізу ситуації
7	Міжрегіональна конвергенція за показниками соціально-економічного	Часта неможливість міжрегіональних співставлень низки даних офіційної

	розвитку через пріоритетне регулювання ринку праці задля ефективізації використання і створення умов розвитку трудового потенціалу	статистики у зв'язку з невчасним їх поданням, відмінностями методичних розрахунків тощо
8	Забезпечення сталого розвитку регіонів з позиції їх самодостатності	Надмірна увага до екологічних аспектів забезпечення сталого розвитку

Таким чином, регіональний ринок праці розглядаємо як відносно самостійну, динамічно взаємодіючу складову регіональної економічної системи, що сформована на основі системних соціально-трудових відносин з приводу створення умов використання і розвитку трудового потенціалу з одержанням натомість очікуваних вигод для його носіїв та покращенням економічного результату для роботодавців.

В управлінському контексті регіональний ринок праці обмежується адміністративними межами відповідної території. У нашому дослідженні це буде *область*. Важливими ознаками регіонального ринку праці при цьому виступають окрім територіальної обмеженості наявність міграційних мереж, центру концентрації трудового потенціалу, механізмів перерозподілу людських ресурсів, а також відповідного інституційного середовища, сформованого суб'єктами господарювання, іншими некомерційними структурами, науковими й освітніми установами, а також органами державної влади (рис. 1). Відтак функціонування регіональних ринків праці *регулюється* регіональною політикою у цій сфері.

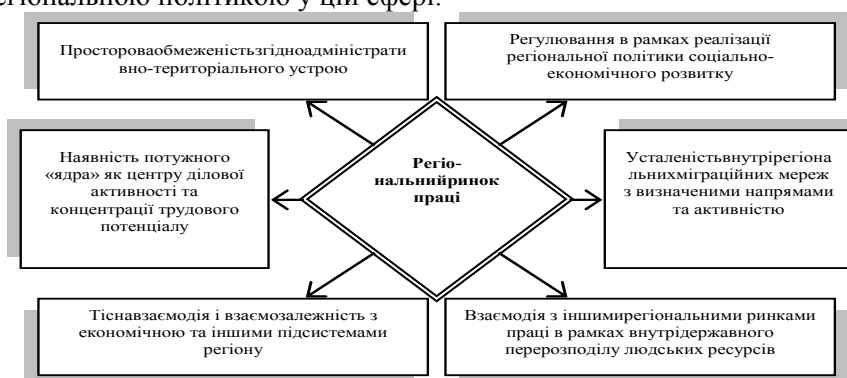

Рис. 1. Основні ознаки регіонального ринку праці

Регіональна політика, об'єднуючи різні за пріоритетністю напрями, ґрунтується на чіткому розділі повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади, діяльність яких забезпечує підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону, ефективне використання його трудового потенціалу і збалансованість територіального ринку праці [5].

Вивчення трансформаційних змін на регіональному ринку праці в умовах модернізації економіки потребує також сутнісного розуміння *модернізації* як такої. Сам термін «модернізація» у перекладі з англійського означає «осучаснення» та передбачає впровадження у суспільство ознак сучасності. П. Штомпка виділяє три основні значення поняття модернізації [6, с. 170-171]:

- синонім усіх прогресивних змін, коли суспільство рухається вперед згідно з прийнятою шкалою змін;
- синонім сучасності, коли йдеться про комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, котрі мали місце на Заході з XVI ст. і досягнули свого апогею у XIX-XX ст.;
- зусилля слаборозвинених або відсталих суспільств, спрямовані на те, щоб наздогнати провідні, найбільш розвинені країни.

У таблиці 2 показано базову взаємозалежність модернізаційних цілей економіки та розвитку ринків праці з акцентом на регіональні можливості, що засвідчує вагому їх роль для соціально-економічного розвитку держави в цілому на шляху прогресивних змін та наслідкового відображення в якості життя населення.

Таблиця 2

Базові взаємозалежності модернізаційних цілей економіки та розвитку регіональних ринків праці

Модернізація економіки	Детермінації модернізацією ринку праці	Детермінації модернізації ринком праці
- Обґрунтована макроекономічна політика	- Формування розвинених осередків прикладання праці зі сприятливими умовами	- Створення конкурентного середовища в апараті державного управління у

		системі прийняття ефективних рішень
- Макроекономічна стабільність	- Усталеність ефективності формування і використання трудового потенціалу населення	- Функціональність стабілізатора економіки в періоди циклічного чи екзогенно зумовленого спаду
- Економічне зростання	- Забезпечення розвитку трудового потенціалу населення зі стимулюванням високопродуктивної, інноваційної праці	- Розвиток інноваційних, знаннємістких видів економічної діяльності з високим стимулятивним ефектом для загального соціально-економічного поступу країни

Висновки. Процесність модернізації економіки тягне за собою вимушені, часово обумовлені зміни на регіональних ринках праці. Враховуючи структуровану їх природу, виникає явище *трансформації*, що передбачає необхідність раціонального використання трудового потенціалу населення країни. Але на практиці при вирішенні цього питання мають місце небажані соціально-економічні наслідки, породжені передусім розбалансованістю попиту з пропозицією та територіально-галузевими диспропорціями між інвестиціями й освітньо-кваліфікаційною структурою фахівців та робітників у регіонах. До небажаних наслідків належать також явне та приховане безробіття, зниження рівня життя населення, доволі низькі гарантії соціального захисту громадян, неповна зайнятість. У таких умовах з позиції вивчення реальних (нажалі, деструктивних для регіонів України) трансформаційних змін особливої ваги набуває оцінка *ринкової кон'юнктури* та регулювання стану ринку праці з урахуванням кон'юнктурних характеристик, які мають на меті максимально кількісно й якісно забезпечити потребу державних та регіональних ринків праці в працівниках відповідної кваліфікації і задовольнити попит модернізації населення на робочі місця. Кон'юнктурні дослідження дозволяють з більшою достовірністю виявити перспективний розвиток ринку праці, в тому числі – векторність трансформаційних змін задля пришвидшення модернізаційних процесів.

Література

1. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина XX століття): монографія / Т.М.Десятов. – К.: АртЕк, 2005. – 472 с.
2. Зязюн І.А. Неперервна освіта як основа соціального поступу / І.А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. Наук. Пр. – К.: Вид. центр НТУ «ХПІ», 2001. – Ч. 1. – С. 15-23.
3. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. Формування регіональних ринків праці / Д.М. Стеченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/98/6781.html>.
4. Ковтун А.В. Геолого-географічний факультет Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ggf-dnu.org.ua/publ/sbornik_konferencii_2007/regionalnij_rinok_praci_struktura_ta_funkcii/10-1-0-397
5. Панасюк І.О. Регіональний ринок праці: зайнятість та безробіття населення / І.О. Панасюк, Н.П. Рябушенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.gum/prvse/2011.../3_5.pdf
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П.Штомпка: Пер. с англ.; под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.

1. Desyatov T.M. Tendentsiyi rozvytku neperervnoyi osvity v krayinakh Shkhidnoyi Yevropy (druga polovyna KhKh stolittya): monohrafiya / T.M. Desyatov; [za yabu. N.H. yabushe]. – K.: ArtEk, 2005. – 472 s.
2. Zyazyun I.A. Neperervna osvita yak osnova sotsial'noho postupu / I.A. Zyazyun // Neperervna profesiyina osvita: teoriya i praktyka: zb. Nauk. Pr. – K.: Vyd. tsentr NTU «KhPI», 2001. – Ch. 1. – S. 15-23.
3. Stechenko D.M. Rozmishchennya produktyvnykh syl i rehionalistyka. Formuvannya rehional'nykh rynkiv pratsi / D.M. Stechenko [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://library.if.ua/book/98/6781.html>
4. Kovtun A.V. Rehional'nyy rynek pratsi: struktura ta funktsiyi / A.V. Kovtun: Heoloho-heohrafichnyy fakul'tet Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.ggf-dnu.org.ua/publ/sbornik_konferencii_2007/regionalnij_rinok_praci_struktura_ta_funkcii/10-1-0-397
5. Panasyuk I.O. Rehional'nyy rynek pratsi: zaynyatist' ta bezrobittya naseleennya / I.O. Panasyuk, N.P. Ryabushenko [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.gum/prvse/2011.../3_5.pdf

6. Shtompka P. Sotsyolohyya sotsyal'nykh yzmenenyy / Pëtr Shtompka: Per. s anhl.; pod red. V.A. Yadova. – M.: Aspekt-Press, 1996. – 416 s.

Рецензент Кифяк В.Ф., д.е.н., професор, декан факультету менеджменту, туризму та ресторанного господарства, завідувач кафедри менеджменту і туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, м. Чернівці

3.04.2014

УДК 658.14

Баєв Юрій

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ НА ОСНОВІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

У статті запропоновано вирішення проблеми формування достовірної фінансової звітності, що є актуальним в сучасних умовах, а також запропоновано можливі шляхи їх вирішення. Представлена характеристика облікових систем країн, що застосовують нормативно-регульований підхід до розуміння достовірності фінансової звітності, а також характеристика облікових систем країн, що застосовують підхід, заснований на принципі «true and fair view». Автором визначені особливості підходів до визначення достовірності фінансової звітності. Обґрунтовані чинники, що впливають на достовірність фінансової звітності (залежно від середовища виникнення фактора). Представлена класифікація і характеристика спотворень фінансової звітності.

Ключові слова: підприємство, звітність, проблема, фінансова звітність, достовірність, підхід, принцип, інформація.

Баєв Юрій

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИИ НА ОСНОВЕ ЗАГРАНИЧНОГО ОПЫТА

В статье предложено решение проблемы формирования достоверной финансовой отчетности, актуальное в современных условиях, а также предложены возможные пути их решения. Представлена характеристика учетных систем стран, которые применяют нормативно-регулируемый подход к пониманию достоверности финансовой отчетности, а также характеристика учетных систем стран, которые применяют подход, основанный на принципе «true and fair view». Автором определены особенности подходов к определению достоверности финансовой отчетности. Обоснованы факторы, влияющие на достоверность финансовой отчетности (в зависимости от среды возникновения фактора). Представлена классификация и характеристика искажений финансовой отчетности.

Ключевые слова: предприятие, отчетность, подход, принцип, проблема, финансовая отчетность, достоверность, информация.

Baev Yuri

IMPROVING FINANCIAL ACCOUNTING FOR ENTERPRISE BASED FOREIGN EXPERIENCE

In article actual problems of true and fair representation of the financial report are formulated and possible ways of their decision are offered. The characteristics of the accounting systems of countries that use the regulatory adjustment approach to understanding the reliability of financial reporting and accounting systems characteristic of countries that use the approach based on the principle of «true and fair view». Author defines especially the approaches to determine the reliability of the financial statements. Substantiated factors affecting the accuracy of the financial statements (depending on the environment factors). The classification and characterization of misstatement of the financial statements.

Keywords: enterprise, reporting, problem, financial reporting, credibility, approach principle, the information.

Постановка проблеми. В якій би формі не надавалася звітність, яке б не було її наповнення, які б показники не включалися до її складу, всім користувачам потрібна сучасна, достовірна, правдива, повна і порівнянна інформація.

Разом із тим навмисні спотворення фінансової звітності набувають все більш серйозного характеру і призводять до банкрутства великих підприємств. Аудиторські висновки відомих аудиторських фірм не рятують від цього поширеного явища. На початку нинішнього століття чітко проявилася криза бухгалтерського обліку, пов'язана з фальсифікацією публічної фінансової

звітності, що призвела до краху кількох найбільших публічних компаній, в результаті якого свої капітали втратили кілька мільйонів акціонерів. Виявилася нездорова тенденція великих компаній до підвищення їх біржової капіталізації, необґрунтованої виплати підвищених дивідендів, завищення чистого прибутку [6].

На проведеному 15.11.2008 р. у Вашингтоні саміті країн «Великої двадцятки» (G20), лідери країн зійшлися на думці, що однією з проблем міжнародної фінансової кризи є недостовірність і непрозорість діяльності найбільших світових фінансових інститутів і транснаціональних корпорацій, а також неузгодженість дій регуляторів найбільших економік світу (нібито виправданих державними інтересами). У зв'язку з цим було піднято питання про необхідність підвищення прозорості та достовірності звітності та регулювання, взаємної ув'язки фінансових ринків, поглиблення міжнародного фінансового співробітництва та реформування міжнародних фінансових інститутів.

Таким чином, очевидним є те, що на сьогоднішній день користувачі фінансової звітності не задоволені її якістю. Дані звітності спотворені, на їх підставі не можна приймати управлінські рішення, адекватні реальній господарській ситуації підприємства, тобто не виконується основна вимога до фінансової звітності - достовірність. Такий стан можна вважати кризою як української фінансової звітності, так і звітності більшості зарубіжних країн.

Тому проблема достовірності інформації у фінансовій звітності залишається актуальною і на сьогоднішній день [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі традиційно приділялася велика увага в теорії та практиці бухгалтерського обліку. З найдавніших часів достовірність інформації, представленої у звітних документах, була предметом досліджень представників різних наукових шкіл і напрямків. Теоретичні та практичні аспекти проблеми достовірності фінансової звітності знайшли своє відображення у працях методологів бухгалтерського обліку: А.С. Бакаєва, С.М. Бичкової, В.В. Ковальова, В.Ф. Палія, М.І. П'ятова, Н.А. Ремізова, Я.В. Соколова, Л.З. Шнейдмана; а також зарубіжних авторів: Й. Бетге, М.Ф. Ван Бреди, Ф. Обербрінкманна, Ж. Рішара, Е.С. Хендрікс.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема достовірності та реальності бухгалтерського балансу була актуальною в усі часи існування подвійного запису і балансоведення. Сучасні окремі «фахівці», певні інтереси, часто спотворюють дані звітності, причому недосконалість методології бухгалтерського обліку, суперечності в законодавстві дозволяють спотворенням залишатися непоміченими [8]. Тому проблема достовірності фінансової звітності заслуговує подальших теоретичних пошуків, оскільки саме в цій ланці спостерігаються спотворення і фальсифікація бухгалтерської інформації.

Мета статті – запропонувати можливі шляхи вирішення проблеми формування достовірної фінансової звітності, що є актуальним в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достовірність бухгалтерської звітності – ступінь точності даних бухгалтерської звітності, що дозволяє компетентному користувачу робити на її основі правильні висновки про результати діяльності економічних суб'єктів і приймати обґрунтовані на цих висновках рішення.

В українських нормативних документах на сьогоднішній день також немає чіткої регламентації поняття «достовірність». Проаналізувавши наявні в українських нормативних документах вимоги, що стосуються достовірності звітності, хотілося б ви ділити наступні моменти:

1. Основні нормативні документи, що регламентують організацію та порядок ведення бухгалтерського обліку і звітності в Україні [1], визначають достовірність одним з основних вимог до бухгалтерського обліку та звітності, але не дають визначення цього поняття.

2. Положення з бухгалтерського обліку «Бухгалтерська звітність організації» визначає достовірність звітності як її відповідність правилам, встановленим нормативними актами, і лише при недостатності подібних відомостей для повного уявлення функціонування підприємства передбачає можливість розкриття додаткових показників. При цьому українська практика виходить з вимоги несуперечності, що означає тотожність звітних показників і даних синтетичних і аналітичних рахунків. Проте відповідна стаття містить положення, яке регламентує можливість відступу від правил при складанні звітності у разі, якщо застосування правил не дозволяє сформувати достовірне і повне уявлення про фінансовий стан організації, фінансові результати її діяльності та про зміни у фінансовому становищі. Звідси випливає положення, згідно з яким

бухгалтеру дозволено відхилятися в обліку від вимог нормативних документів, якщо ці вимоги не дозволяють відобразити фінансовий стан підприємства об'єктивно й істинно.

3. У законі «Про аудиторську діяльність» достовірність фінансової звітності розуміється як її адекватність наявного господарському положенню справ, що також не відповідає положенню з бухгалтерського обліку [2].

Таким чином, підсумовуючи аналіз визначень «достовірності звітності» в українському бухгалтерському законодавстві, можна зробити наступний висновок: достовірність бухгалтерської звітності в нормативних актах з бухгалтерського обліку розуміється двояко: 1) як нормативно встановлена достовірність (згідно правил, встановлених нормативними актами); 2) як нормативно не встановлена достовірність (відображає реальний фінансовий стан організації).

Враховуючи першочергову задачу забезпечення достовірності фінансової звітності компаній, основною проблемою є чітке визначення вимоги достовірності в обліку і звітності та закріплення цього поняття на законодавчому рівні.

Для визначення варіанту розуміння достовірності української облікової системи з двох вище сформульованих, необхідно розглянути історичні традиції української облікової системи та існуючі у світовій теорії та практиці підходи до визначення достовірності звітності.

В даний час сформувалися два основних підходи до визначення поняття достовірності фінансової звітності: 1) відповідно до першого підходу достовірність фінансової звітності визначається її відповідністю нормативно закріпленим правилами (нормативно-регульований, або жорстко регламентований підхід), 2) по другому підходу достовірність фінансової звітності визначається як її відповідність фактичному стану справ, яке досягається не стільки дотриманням інструкцій, скільки вільним вираженням професійного судження бухгалтера при складанні звітності (принцип «true and faire view», або підхід, заснований на професійному судженні).

Нормативний підхід до розуміння достовірності звітності відповідає концепції континентальної облікової системи, яка характеризується більш жорстким нормативним регулюванням обліку з боку держави. Континентальну систему обліку та звітності можна охарактеризувати як макроекономічну, засновану не так на інтересах окремого підприємства, а на користь банку та держави, що прагнуть забезпечити зворотність капіталу, стабільний відсоток прибутку і надходження коштів до бюджету. Звідси необхідність чіткого застосування всіма підприємствами правил, сформульованих виходячи з названих інтересів, і жорсткий контроль за дотриманням цих правил.

Країни, що відносяться до континентальній обліковій системі, мають розгалужений кодекс законів, що стосуються бухгалтерського обліку. Ці закони носять жорстко визначуваний характер. До таких країн належать Німеччина, Франція, Італія, Швеція, Японія, Аргентина та ін.

Інший підхід до розуміння достовірності звітності склався в рамках англосаксонської системи бухгалтерського обліку. У країнах, що примикають до даної системи (Великобританія, США, Австралія, Канада, Нова Зеландія та ін.), для регулювання бухгалтерського обліку використовується законодавство загально правової орієнтації, яке має прецедентний характер. Закони цього типу вказують на межі, в рамках яких фізичні та юридичні особи мають свободу дії. У таких умовах єдині стандарти не регулюються державою, а визначаються різними професійними організаціями бухгалтерів. При цьому стандарти більш гнучкі й схильні до впливу різних новацій [4, с.16]. Вважається, що бухгалтерський облік в англосаксонському варіанті не виходить за межі мікрообліку.

Поняття достовірності в країнах англосаксонської облікової системи ототожнюється з реальним і об'єктивним відображенням фактів господарського життя. Прийнята в цих країнах концепція «true and fair view» зводиться до того, що у фінансовій звітності, що публікується не існує стандарту абсолютної правди.

Словосполучення «достовірний і сумлінний погляд» означає, що достовірні - це досить точні дані, а сумлінний погляд показує, що ці дані не вводять в оману. Концепція сумлінного і достовірного погляду дає широкі можливості для застосування бухгалтером професійного судження. Щоб слідувати цій концепції, не настільки важливо читати інструкції, скільки звернутися до здорового глузду. Широка інтерпретація цієї концепції означає повну свободу у трактуванні нормативних документів. Це, зокрема, дозволяє закладати в облікову політику підприємства будь-які методологічні прийоми, які адміністрація вважає правильними. Однак якщо вона зважиться відхилитися від діючих стандартів, то цьому необхідно дати докладне пояснення у пояснювальній записці до фінансової звітності. У таблицях 1 і 2 представлена характеристика облікових систем різних країн, які застосовують перераховані підходи до розуміння достовірності фінансової звітності.

Таблиця 1

Характеристика облікових систем країн, що застосовують нормативно-регульований підхід до розуміння достовірності фінансової звітності

Нормативно-регульований підхід	
<i>Німеччина</i>	<i>Франція</i>
1. Вимоги до бухгалтерського обліку суворо формалізовані і деталізовані, при цьому основним джерелом нормативного регулювання є Комерційний (Торговий) кодекс. Згідно з нормами Торгового кодексу Німеччини річна звітність є інститутом права. 2. Однією з особливостей германської системи є принцип зобов'язальності, згідно з яким рахунки головної книги є безпосередньою основою для обчислення податків. Хоча існують два типи рахунків – комерційні та податкові, але окремого податкового обліку в Німеччині немає, і вибір того чи іншого методу обліку має прямі податкові наслідки. 3. Німецькій школі бухгалтерського обліку властива алгоритмізація обліку. Звідси – формалізм в обліку, надання величезного значення дотриманню бухгалтерських процедур, поширення математичних та статистичних методів, уніфікація плану рахунків, формальні вимоги до балансу, де кожен рахунок строго відповідає певній статті в балансі. Від прагнення до алгоритмізації бере коріння і розуміння достовірності в обліку як сувора відповідність нормативно встановленого порядку. 4. Крім основних принципів бухгалтерської звітності, в Німеччині корпорації зобов'язані дотримуватися правила true and fair – істинності і справедливості (достовірності та сумлінності). Однак його трактування відрізняється від англо-американської. У Німеччині вважається, що достовірне і сумлінне відображення фінансової звітності компанії досягається чітким дотриманням вимог нормативних документів, навіть якщо останні допускають, наприклад, створення прихованих резервів.	1. Бухгалтерський облік у Франції жорстко контролюється державою, а правила складання звітності для організацій розроблені таким чином, щоб формувати вхідну інформацію для національної системи рахівництва, за допомогою якої держава контролює економіку. 2. Головною особливістю французької бухгалтерської системи є її юридична сутність, «так як всі положення прямо випливають з комерційного та податкового законодавства». 3. Методологія бухгалтерського обліку у Франції встановлюється національним планом рахунків (Plan Comptable General – PCG). Це документ, що містить уніфікований план рахунків, стандартні форми бухгалтерської звітності, інструкції та рекомендації щодо її складання, а також щодо заповнення та подання рахунків і приміток до них 4. Традиційними принципами, заснованими на специфіці внутрішнього французького законодавства, є принципи обачності, відповідності та точного застосування бухгалтерських правил. 5. У 1980 –ті роки у зв'язку з приєднанням Франції до Четвертої та Сьомої Директив Європейського союзу в бухгалтерську систему було впроваджено вимогу «достовірного і сумлінного подання». Проте трактування цього принципу, так само як і в Німеччині, відмінна від англо-американської. Вона накладається на традиційні французькі принципи бухгалтерського обліку. 6. Відповідно до концепції «достовірного і сумлінного подання» даних у фінансовій звітності бухгалтерські рахунки згідно PCG повинні в обов'язковому порядку відповідати умовам повного і точного застосування бухгалтерських правил з урахуванням принципу обачності, який передбачає запобігання ризикам віднесення до майбутніх періодів поточних невизначеностей, здатних обтяжити активи і пасиви, а також прибутки і збитки організації 7. Точність бухгалтерських відомостей повинна бути достатньою для прийняття дієвих управлінських рішень, тобто не абсолютною, а відносною.

Таблиця 2

Характеристика облікових систем країн, що застосовують підхід, заснований на принципі «true and fair view»

Підхід, заснований на принципі «true and fair view»	
<i>Великобританія</i>	<i>США</i>
1. В основі правової системи країни лежить прецедентне право, яке ґрунтується на законодавчих актах парламенту і рішеннях британських судів, а також на звичаях і традиціях бізнесу. Бухгалтерська діяльність не регулюється державою так детально, як це має місце в інших країнах. 2. Бухгалтерська звітність у Великобританії в широкому розумінні розглядається як договір між власниками фірми і суспільством. Суспільство відповідно до цього договору дозволяє фірмі працювати в нормативно дозволених межах, а фірма зобов'язана систематично звітувати перед суспільством в особі акціонерів, кредиторів, аналітиків, консультантів і ділових партнерів. 3. У Великобританії основним регулятивом є закон про компанії, окремий розділ якого присвячений веденню обліку та аудиту. У цьому документі наведено зразки форматів балансу (два формати) і звіту про прибутки і збитки (чотири формати), приписані Четвертою директивою, розробленої в рамках ЄС і що є обов'язковою для всіх країн – членів ЄС. Британські національні стандарти бухгалтерського обліку (так званий британський GAAP) носять лише рекомендаційний характер і доповнюють закон. 4. Пріоритет змісту над формою є одним з основних принципів британської бухгалтерської системи. Принцип пріоритету змісту над формою передбачає можливість (а в окремих випадках навіть необхідність) відступати від загальноприйнятих та законодавчих норм і правил ведення обліку та складання бухгалтерської звітності, якщо ці норми і правила не дозволяють відобразити справжній стан справ в організації. 5. У британському обліку основною є законодавчо встановлена концепція достовірного і сумлінного відображення фактів господарського життя та фінансового стану підприємства (true and fair view). 6. Для того щоб задовольняти вимогам концепції «true and fair view», фінансова звітність повинна повністю відображати значиму інформацію і повинна бути розкрита. Така звітність має відображати прибуток, який обчислюється, керуючись не юридичними документами, а бажанням показати величину прибутку з чисто економічної сторони, тобто звітність відповідає вимогам достовірності та сумлінності, якщо міститься в ній, в кількісному відношенні є достатньою, а в якісному – відповідає розумним очікуванням фактичних і потенційних користувачів.	1. Порядок складання звітності в США повністю визначається національними обліковими стандартами GAAP. Головним документом бухгалтерської звітності є Звіт про прибутки і збитки. Вплив державних органів на бухгалтерський облік в США проявляється не так явно, як в інших країнах. Комісія з цінних паперів і бірж (SEC), що є урядовою організацією, забезпечує моніторинг діяльності та звітності організацій, котирують цінні папери на фондових біржах. 2. У США розділений податковий та бухгалтерський облік, але при формуванні податкової звітності в тій чи іншій мірі спираються на дані бухгалтерського обліку та звітності. 3. Поняття «true and faire» - істинне і неупереджене уявлення даних - є базовим в американському обліку, тобто істина не може бути записана в первинному документі, інструкції або навіть в GAAP для всіх випадків життя і не всі вправі неупереджено зіставляти рішення ситуації з вимогами нормативних документів. Якщо ці вимоги, на думку незалежного і вільного бухгалтера професіонала, не дозволяють домогтися правдивого та неупередженого відображення цієї господарської ситуації в бухгалтерському обліку, то бухгалтер має право зафіксувати цю ситуацію так як вважає за потрібне, зробивши позначку в пояснювальній записці до бухгалтерського звіту.

Українським традиціям ближчим є нормативний підхід до розуміння достовірності. Український бухгалтерський облік є спадкоємцем економіки радянського типу, де право через планування охоплювало всю бухгалтерську практику. Однією з основних проблем на сьогоднішній день є неможливість застосування в умовах сформованого українського облікового менталітету основоположної категорії МСФЗ «професійного судження бухгалтера». Професійне судження - це думка, висновок певної особи, яка є підставою для прийняття ним рішення в умовах невизначеності. Необхідність винесення професійного судження обумовлена відсутністю однозначних вимог і правил в МСФЗ, неясністю всіх деталей господарського життя, невідповідністю правової форми факту господарського життя його економічним змістом та ін. Професійне судження базується на знаннях, досвіді кваліфікації бухгалтера, а також доступною йому інформації.

Використання професійного судження при складанні української звітності може негативно вплинути на достовірність даних з кількох причин.

Насамперед простежується фіскальна спрямованість облікової системи. В даний час не сформований інститут потреб користувачів, неясно, яка інформація представляється суттєвою для різних категорій інвесторів. Українська звітність не використовується ні західними інвесторами та кредиторами, ні українськими користувачами. Система фінансового обліку представляє інтерес тільки для податкових органів у частині форм бухгалтерської (фінансової) звітності, що саме по собі досить абсурдно. По суті, єдино затребуваною в Україні є система податкового обліку, ведення фінансового обліку не підкріплене реальними потребами користувачів.

У державі, де пріоритетною є контролююча функція, розрахунок на те, що бухгалтер буде використовувати своє професійне судження для подання достовірної звітності, здається сумнівним. Чинний в даний час податковий тягар досить великий, тому єдиним способом для об'єктивного подання інформації при збереженні використаних податкових схем є детальна регламентація облікових методик. В іншому випадку можливості для приховування інформації тільки збільшаться.

Проаналізувавши досвід країн, які застосовують обидва підходи до визначення достовірності фінансової звітності, можна виділити наступні відмітні особливості кожного з підходів. Противники концепції «true and fair view» відзначають, що це чисто суб'єктивний підхід, підміна реального бухгалтерського обліку уявленнями про нього.

Однією з причин, що перешкоджають використанню професійного судження при прийнятті конкретного рішення, в даний час, в умовах економічної фінансової кризи є нестабільність української економіки, постійна можливість раптового обвалу національної грошової одиниці і т. д.

Професійну думку кваліфікованого облікового працівника обґрунтовано лише в заданих макроекономічних параметрах. Воно орієнтоване на певну стабільність національної економіки, виконання державою основоположних зобов'язань. При раптовій кардинальній зміні зовнішніх умов використання професійного судження знизить достовірність інформації, що розкривається. В умовах глобальних економічних змін, коли відсутня навіть передумова стабільності, і думка конкретного фахівця може бути спростованою.

Таким чином, можна зробити висновок, що в наших умовах підхід до достовірності звітності, заснований на принципі «true and fair view», на сьогоднішній день неприйнятний. Тому при складанні фінансової звітності для забезпечення її достовірності необхідно прагнути до відповідності нормативним правилам її складання (табл. 3).

Таблиця 3

Особливості підходів до визначення достовірності фінансової звітності

Нормативно-регульований підхід	Підхід, заснований на принципі «true and fair view»

1. Нормативний підхід застосовується в країнах, що відносяться до континентальної облікової системи, де бухгалтерський облік регулюється державою, форми звітності в основному уніфіковані, а відомості податкових декларацій, як правило, виходять на основі даних податкових реєстрів.	1. Даний підхід застосовується в країнах, що спираються на англосаксонську облікову систему, яка: налаштована на мікрооблік, регулюється переважно професійними організаціями, не має жорстких регулюючих облікових правил, обмежуючись дотриманням основних принципів, і орієнтована на широке застосування бухгалтером професійного судження.
2. Нормативний підхід у великій мірі обумовлений системою права, заснованих на кодифікації норм.	2. Традиційний підхід «true and fair view» застосовується в рамках системи прецедентного права.
3. Підхід спрямований на переважне задоволення інформаційних потреб держави і банків як основних користувачів фінансової звітності.	3. Основними користувачами звітності в країнах, що застосовують даний підхід, вважаються реальні та потенційні інвестори
4. Податковий облік, як правило, ведеться на підставі даних бухгалтерського обліку і значно впливає на вибір підприємством методів бухгалтерського обліку.	4. Щоб інтереси держави не заважали задоволенню інформаційних потреб інвесторів, податковий облік ведеться за своїми правилами, паралельно бухгалтерському і не спотворює дані фінансової звітності в порівнянні з реальною економічною ситуацією на підприємстві
5. Головним документом бухгалтерської звітності є баланс, тому при відображенні в обліку фактів господарської діяльності більшою важливою є належна оцінка активів, що іноді негативно позначається на достовірності фінансового результату.	5. Основним документом фінансової звітності вважається Звіт про прибутки і збитки, тому достовірне і сумлінне відображення в першу чергу пов'язано з найбільш реальним відображенням фінансового результату, що природно передбачає меншу увагу до точної оцінки активів.

Крім розглянутих підходів при визначенні достовірності фінансової звітності необхідно враховувати фактори, які впливають на неї, оскільки завжди є безліч об'єктивних і суб'єктивних факторів, що ускладнюють виконання вимоги достовірності та призводять до невизначеності вибору оптимального управлінського рішення.

Залежно від середовища виникнення фактора по відношенню до підприємства, що звітує всі фактори, що впливають на зниження достовірності звітності, можна розділити на внутрішні і зовнішні (табл. 4).

Таблиця 4

Чинники, що впливають на достовірність фінансової звітності (залежно від середовища виникнення фактора)

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
1. Стабільність економіки країни (інфляція, стійкість грошової одиниці, ефективність інвестицій, мінливість законодавства тощо). 2. Наявність зацікавлених користувачів і співвідношення їхніх інтересів. 3. Гнучкість системи нормативного регулювання бухгалтерського обліку та звітності по відношенню до змін зовнішніх і внутрішніх умов господарювання. 4. Складність правил бухгалтерського обліку та звітності 5. Наявність і ефективність системи контролю за дотриманням правил бухгалтерського обліку. 6. Наявність обов'язкового чи добровільного аудиту фінансової звітності	1. Наявність і ефективність системи внутрішнього контролю 2. Зацікавленість підприємства в поданні достовірної інформації 3. Кваліфікація бухгалтерських працівників

Виходячи з основоположних принципів бухгалтерського обліку, які виконуються при підготовці інформації, згодом відображається в бухгалтерській звітності, і якісних характеристик, що пред'являються до звітності, фактори, що впливають на достовірність звітності, можна класифікувати таким чином (табл. 5).

Таблиця 5

Чинники, що впливають на достовірність фінансової звітності (залежно від якісних характеристик звітності та основоположних принципів бухгалтерського обліку)

Чинник	Характеристика
Повнота	Відсутність пропусків інформації, здатних дезорієнтувати користувача. У МСФЗ повнота інформації ув'язується з витратами на її отримання, а в українському законодавстві визначається як відображення в обліку всіх фактів господарського життя організації, її філій та підрозділів на основі принципу раціонального ведення бухгалтерського обліку в залежності від конкретних умов господарювання і розмірів організації
Точність складання	Слід розглядати ширше, ніж просте документування господарських операцій (на цьому робиться акцент в українському законодавстві), хоча документ - необхідна умова правдивості. Часто бухгалтерська оцінка (особливо фінансових активів), заснована на документах, не відповідає ринковим
Нейтральність	Відсутність упереджених оцінок, націлених на надання впливу на будь-яку категорію користувачів. Інформація не буде нейтральною, якщо при відборі або певному поданні впливає на рішення та оцінку користувача таким чином, що досягаються зумовлені результати чи наслідки.
Пріоритет змісту перед формою	Відображення в бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності, виходячи не тільки з їх правової форми, а й з економічного змісту фактів та умов господарювання організації.
Консерватизм	Велика готовність до визнання витрат зобов'язань, ніж можливих доходів і активів, не допускаючи створення прихованих резервів (наприклад, створення на українських підприємствах резерву по безнадійним боргам і на знецінення цінних паперів, а також оцінка матеріально-виробничих запасів і фінансових активів за нижчою вартістю)

На достовірність звітності, крім перерахованих факторів, справляють істотний вплив різні спотворення звітних даних, які організації, свідомо, чи ні, використовують для подання звітної інформації (табл. 6).

Таблиця 6

Класифікація і характеристика спотворень фінансової звітності

Класифікаційні ознаки	Види спотворень
За ступенем впливу на достовірність	- суттєві - несуттєві
За характером виникнення	- навмисні - ненавмисні
По об'єкту посягання на достовірність	- грошові - матеріальні
За способом відображення в бухгалтерському обліку	- неповнота обліку фактів господарського життя - необґрунтованість облікових даних - помилки в періодизації - помилки в оцінці - неправильне або недостатнє відображення інформації в звітних формах
Відповідно до теорії балансоведення	- вуалювання - фальсифікація
Залежно від частоти виникнення	- типові - аномальні

Автори Ковальов В.В. і Ковальов Віт. до причин викривлення фінансової звітності відносять:

- 1) множинність і суб'єктивність оцінки;
- 2) варіабельність рахункових алгоритмів;
- 3) варіабельність уявлення [7, с.28].

Множинність і суб'єктивність оцінки як чинника, що впливає на достовірність даних, означає, що внаслідок різноманіття оцінок виникає питання: які оцінки слід використовувати при складанні звітності – оцінки за собівартістю (так звані історичні ціни) або оцінки за справедливою вартістю?

Незалежно від того, яким чином визначена справедлива вартість, вважається, що вона більшою мірою відображає «реальність» вартісних оцінок у звітності. Що стосується кореляції тієї чи іншої оцінки з поняттям «достовірність», то логіка тут досить очевидна: вибір історичних цін означає достовірність оцінки об'єктів з позиції зроблених витрат і недостовірність в плані відповідності цих оцінок поточними цінами; вибір справедливих вартостей призводить до діаметрально протилежної ситуації.

Варіабельність рахункових алгоритмів як фактор, що впливає на достовірність даних, означає, що залежно від того, які алгоритми застосовуються в обліку, які угруповання різних компонентів ключових індикаторів використовуються і т.п., можна отримати різну кількісну характеристику тієї чи іншої сторони діяльності фірми.

Варіабельність подання – один з найбільш затребуваних методів вуалювання фактичної ситуації, а тому – оди з чинників, що знижують достовірність звітних даних. Тут акцент робиться не стільки на навмисність спотворення, скільки на ефект замовчування. Вуалювання є на сьогоднішній день одним з найбільш відомих методів викривлення фінансової звітності. Другим таким методом є фальсифікація [7, с.31]. Вуалювання і фальсифікація виникли майже одночасно з появою самої звітності.

У таблиці 6 представлені спотворення, що впливають на достовірність звітності, однак перелік класифікаційних ознак спотворення бухгалтерської звітності, в яких бухгалтерська служба свідомо або через незнання приховує реальну картину майнового та фінансового стану підприємства не може бути закінченим.

Ще одним з основних критеріїв формування достовірної інформації у фінансовій звітності є використання в бухгалтерському обліку підприємства оціночних резервів (резерв під зниження вартості ТМЦ, резерви по сумнівних боргах, резерв під знецінення вкладень у цінні папери), за допомогою яких досягається відображення у фінансовій звітності більш обережної оцінки активів, капіталу та зобов'язань підприємства, а як наслідок - і його фінансових результатів.

Для України характерна ситуація, коли резерви не створюються і не відображаються в бухгалтерській звітності. Це обумовлено в першу чергу відсутністю користувачів, зацікавлених у достовірній звітній інформації про майно, зобов'язання і фінансові результати підприємства. Другим фактором ігнорування резервів у бухгалтерському обліку є складність їх обґрунтування та

обчислення. Якщо проаналізувати порядок податкового обліку резервів і порівняти його з порядком бухгалтерського обліку то можна зробити висновок про те, що третім значущим фактором необхідно визнати відмінності бухгалтерського та податкового законодавств стосовно умов визнання та розміру резервів. Таким чином, створення і відображення в бухгалтерському обліку практично всіх передбачених законодавством резервів не може бути стимульований податковим законодавством. Тому більшість сучасних українських підприємств резервів в бухгалтерському обліку не створюють і відповідно не відображають їх нарахування в бухгалтерській звітності.

Користуючись класифікацією спотворень фінансової звітності, представленої раніше, відсутність необхідного резервування в нашій країні можна віднести до типових перекручувань фінансової звітності.

Як відомо, фінансова звітність підприємства в більшості випадків підлягає обов'язковому аудиту, проте аудиторська перевірка не може гарантувати відсутність спотворень звітних даних.

Аудит фінансової звітності не може повною мірою гарантувати того, що інформація у звітності достовірна. Професійні судження аудиторів вже не є істиною в останній інстанції, ім'я підприємства не гарантує якості наданої фінансової інформації. Від зовнішнього аудитора потрібні великі зусилля при перевірці звітності. Тому шахрайство у фінансовій звітності набагато легше запобігти, ніж розпізнати. І тут важлива роль відводиться системам внутрішнього контролю компанії.

Система внутрішнього контролю – це внутрішньо-корпоративна система контролю якості складання фінансової звітності. Базовими компонентами такої системи є авторизація всієї первинної інформації, обґрунтування розрахунків, зроблених на основі цієї інформації (елемент системи внутрішнього контролю), і перевірка правильності та достовірності всієї первинної інформації та розрахунків, зроблених на основі цієї інформації. При цьому служба внутрішнього контролю підприємства повинна не тільки перевіряти коректність відображення фінансових операцій, але і вживати заходів по запобіганню шахрайства.

Висновки. Таким чином, розглянувши існуючі протиріччя в нормативно-законодавчій базі, проаналізувавши підходи до визначення поняття достовірності фінансової звітності, вивчивши різні фактори і спотворення, що впливають на достовірність звітних даних, автором сформульовані такі проблеми формування достовірної фінансової звітності.

Першою проблемою є вибір концептуального підходу для визначення поняття достовірності фінансової звітності. В умовах нестабільності економічної ситуації, фінансової кризи і т.д., на наш погляд, на сьогоднішній день при складанні фінансової звітності для забезпечення її достовірності необхідно прагнути до відповідності нормативним правилам її складання, тобто для української економіки переважніше нормативний підхід.

Відсутність єдиної термінології поняття «достовірність фінансової звітності» і закріплення цього поняття на законодавчому рівні є другою проблемою формування достовірної фінансової звітності.

Третя проблема – це проблема формування єдиних критеріїв достовірності фінансової звітності, що усувають протиріччя українських законодавчих актів та міжнародних стандартів обліку та звітності.

Четверта проблема полягає в необхідності розробки методик і процедур виявлення навмисних спотворень звітної інформації і даних фінансового обліку для аудиторів та державних органів, контролюючих достовірність фінансової звітності.

П'ятою проблемою є обов'язкове дотримання при організації та веденні бухгалтерського обліку всіма підприємствами принципу обачності. Нехтування зазначеним принципом призведе до того, що фінансова звітність перестане бути достовірною, нейтральною і, отже, втратить надійність. Дотримання ж принципу обачності запобігає виникненню прихованих резервів і надмірних запасів, свідоме заниження активів, або доходів, або навмисне завищення зобов'язання, або витрат. Результатом такої обачності є формування різного роду резервів або оцінки окремих видів майна за найменшою вартістю.

Шоста проблема – це відсутність системи внутрішнього контролю на підприємствах, а також нерідко недостатня кваліфікація облікових працівників.

Література

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України // Інвестгазета. – 2006. – №41.
2. Про аудиторську діяльність: закон України // Урядовий кур'єр. – 2006. – №195.

3. Баканов М.И. Теория экономического анализа : [учебник] /М.И.Баканов, А.Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416с.
4. Бархатов А.П. Международный учет : [учебное пособие] / А.П. Бархатов. – М.: Маркетинг, 2001. – 288 с.
5. Бетге Й. Балансоведение. [пер. с нем] / Й. Бетге. – М.: Бухгалтерский учет, 2000. – 454 с.
6. Захарченко В.І. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : [навч. посібник] /В.І. Захарченко, М.М. Меркулов, О.В. Балахонова. – Львів: Магнолія-2006, 2012 – 352 с.
7. Ковалев В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения) : [учеб. пособие] / В.В. Ковалев, Вит. В. Ковалев; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Велби, 2007. – 432 с.
8. Палий В.Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета / В.В. Палий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://shapkina.ru/books/books-paliil.htm>.
9. Росс С., Вастерфилд Р., Джордан Б. Основы корпоративных финансов: [пер. с англ] /С. Росс, Р. Вастерфилд, Б. Джордан. – М. : ЛБЗ, 2000. – 720 с.
1. Pro bukhholders'kyu oblik ta finansovu zvitnist' v Ukrayini : Zakon Ukrayiny // Ynvesthazeta. – 2006. – #41.
2. Pro audytors'ku diyal'nist' : Zakon Ukrayiny // Uryadovy kur"yer. – 2006. – #195.
3. Bakanov M.Y. Teoryya ekonomycheskoho analyza : [uchebnyk] /M.Y.Bakanov, A.D. Sheremet. – М.: Fynansy y statystyka, 2001. – 416 s.
4. Barkhatov A.P. Mezhdunarodnyy uchets : [uchebnoe posobyie] / A.P. Barkhatov. – М.: Marketynh, 2001. – 288 s.
5. Bethe Y. Balansovedenye: [per. s nem] / Y. Bethe. – М.: Bukhhalterskyu uchets, 2000. – 454 s.
6. Zakharchenko V.I. Modeli i metody pryynyattya rishen' v analizi ta audyti : [navch. posibnyk] /V.I. Zakharchenko, M.M. Merkulov, O.V. Balakhonova. – L'viv: Mahnoliya-2006, 2012 – 352 s.
7. Kovalev V.V. Fynansovaya otchetnost'. Analyz fynansovoy otchetnosti (osnovy balansovedeniyya) : [ucheb. posobyie] / V.V. Kovalev, Vyt. V. Kovalev; 2-e yzd., pererab. y dop. – М.: Velby, 2007. – 432 s.
8. Palyu V.F. Aktual'nye voprosy teoryy bukhholderskoho ucheta / V.V. Palyu [Электронны ресурсы]. – Rezhym dostupa: <http://shapkina.ru/books/books-paliil.htm>.
9. Ross S., Vasterfyld R., Dzhordan B. Osnovy korporativnykh fynansov: [per. s anhl] /S. Ross, R. Vasterfyld, B. Dzhordan. – М. : LB3, 2000. – 720 s.

Рецензент Захарченко В.І., д.е.н., професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

25.03.2014

УДК 331.103

Бакунов Олексій, Гладкий Микита

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ФОРМУВАННЯ Й СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Обґрунтовано емпіричну базу, інструментарій та проведено комплексну оцінку організаційно-методичного забезпечення формування й аналізу культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону. У контексті оцінки якості елементів організаційної культури, за результатами аналізу торговельних підприємств встановлено причини формальності культури через нерозуміння/ відсутність відповідного організаційно-методичного забезпечення.

Ключові слова: організаційна культура, інструментарій, емпірична база, організаційно-методичне забезпечення, якість культури, управління.

Бакунов Алексей, Гладкий Никита

ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИЙ ФОРМИРОВАНИЯ И СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КУЛЬТУРЫ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ТОРГОВЫХ КОМПАНИЙ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА

Обоснована эмпирическая база, инструментарий и проведена комплексная оценка организационно-методического обеспечения формирования и анализа культуры в системе управления торговых предприятий Донецкого региона. В контексте оценки качества элементов организационной культуры, по результатам анализа торговых предприятий установлены причины формальности культуры из-за непонимания (отсутствия) соответствующего организационно-методического обеспечения.

Ключевые слова: организационная культура, инструментарий, эмпирическая база, организационно-методическое обеспечение, качество культуры, управления.

Bakunov Alex, Smooth Nikita

ASSESSMENT OF TRENDS AND FORMING CONDITION ORGANIZATIONAL METHODS CULTURE IN THE MANAGEMENT TRADE ENTERPRISES OF DONETSK REGION

The empirical base, tools is proved, the complex assessment of organizational and methodical ensuring formation and the culture analysis in a control system of trade enterprises of the Donetsk region is carried out. In a context of an assessment of quality of elements of organizational culture, by results of the analysis of trade enterprises the reasons of formality of culture because of misunderstanding of the corresponding organizational and methodical providing are established.

Keywords: organizational culture, tools, empirical basis, organizational and methodological support, quality of cultural management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті постійних змін зовнішнього середовища, політичної та економічної нестабільності, ускладнення комерційної діяльності та зростання конкуренції, оцінка тенденцій формування й стану організаційно-методичного забезпечення культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону набуває особливої актуальності та зумовлена пошуком внутрішніх джерел економічного зростання підприємств.

За статистичними даними, за січень-вересень 2013 року 44,4% середніх та великих вітчизняних підприємств отримали збиток, у т.ч. в торгівлі – 33,1% до загальної кількості підприємств [1]. Таке становище значної частини вітчизняних підприємств зумовлене не лише соціально-економічними і політичними факторами, але й відсутністю належної уваги до організаційної культури (ОК) як ефективного інструменту стратегічного менеджменту та недосконалістю організаційно-методичного забезпечення її формування й оцінки, що підтверджують отримані автором результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєві напрацювання в області організаційної культури мають російські науковці О.С.Виханський, Е.А.Капітонов, А.І.Кравченко, С.П.Кукура, Т.А.Лапіна, Н.В.Левкін, А.Р.Лейбкінд, А.Радугін, Т.О.Соломандіна, В.А.Співак, В.Терентьєва, О.Г.Тихомирова, Г.Тульчинський [2-6]. Значний науковий внесок у дослідження ОК здійснено вітчизняними авторами, а саме: С.Архієреєвим, Л.В. Балабановою, А.Воронковою, А.Дороніним, О.Драганом, Г.Жаворонковою, Г.М. Захарчин, В.Ковальовою, В.Кукубою, І.В.Сіменко, Г. Тарасенко, О.В.Харчишиною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Віддаючи належне внеску зазначених авторів, слід зауважити, що через відмінності в цілях та завданнях науковців, міждисциплінарних підходах до розуміння сутності ОК, специфіку діяльності досліджуваних підприємств, потребують подальших комплексних досліджень організаційно-методичні та практичні аспекти формування й оцінки якості ОК в системі управління саме торговельними підприємствами на прикладі Донецького регіону.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінка тенденцій формування й стану організаційно-методичного забезпечення культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону.

У результаті дослідження було вирішено низку задач, а саме:

- визначено та обґрунтовано емпіричну базу, інструментарій для встановлення тенденцій формування й стану організаційно-методичного забезпечення культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону;
- проведено комплексну оцінку організаційно-методичного забезпечення формування й аналізу культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З метою всебічної оцінки стану організаційно-методичного забезпечення ОК в системі управління підприємств у якості об'єкта дослідження було обрано десять підприємств Донецького регіону, що пропонують продовольчі й непродовольчі товари, різних за розміром, організаційно-правовою формою, життєвим циклом та результатами діяльності.

Загальна кількість респондентів – 100 осіб, що мають певне відношення до процесу формування й оцінки ОК, у яких відсутня упередженість і зацікавленість у кінцевих результатах дослідження. Враховуючи тематику дисертаційної роботи, у якості експертів виступили

представники всіх рівнів управління, а саме: 20 суб'єктів управління інституціонального рівня, 40 суб'єктів управлінського рівня, 40 суб'єктів професійно-кваліфікаційного рівня.

Оцінка проводилася за допомогою кількісних і якісних показників. Емпіричну базу дослідження склали дані офіційної статистики, регламентні документи, фінансова й статистична звітність підприємств, результати анкетування респондентів, дані лейтмотивного, сфокусованого інтерв'ю із суб'єктами управління інституціонального та управлінського рівнів; матеріали власних спостережень.

Аналіз обраних торговельних підприємств Донецького регіону надав підстави стверджувати, що більшість із них працює нестабільно; ділова активність залежить від сезонності, місця розташування, рекламних акцій; зменшується рівень рентабельності реалізованої продукції, тому у перспективі достатнє фінансування заходів на впровадження і розвиток ОК не очікується.

Характеризуючи розвиток ОК в Україні, можна говорити, що за даними соціологічних досліджень 55% сучасних українських керівників вважають, що в ідеалі ОК має бути на підприємстві; 40% підприємців намагаються сформувати її за допомогою західних технологій; 35% визнають потребу в ній, але для цього в них не вистачає ані часу, ані ресурсів; 25% узагалі вважають її непотрібною [7].

Результати анкетування співробітників досліджуваних торговельних підприємств Донецького регіону у 2013 році щодо стану ОК представлено на рисунку 1, при цьому, більшість респондентів (89%) визнають важливість й необхідність формування ОК, однак наголошують на її формальному характері. Коефіцієнт конкордації складає 0,79.

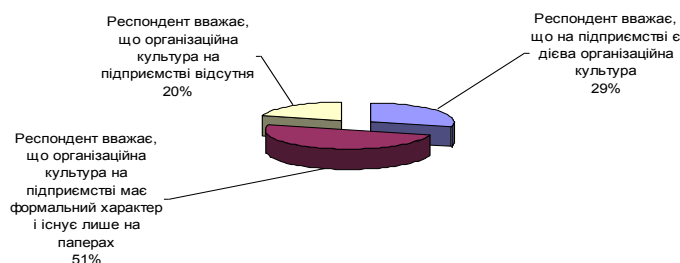

Рис. 1. Результати анкетування працівників торговельних підприємств Донецького регіону щодо стану організаційної культури

Вплив ОК на якість системи управління визнали 95,4% респондентів. Отже, спостерігається позитивна тенденція до усвідомлення важливості формування ОК, однак причиною її формальності у більшості випадків є нерозуміння / відсутність відповідного організаційно-методичного забезпечення.

У контексті оцінки якості елементів ОК результати аналізу торговельних підприємств дозволяють зробити наступні висновки:

- недостатньо уваги приділяється якісному складу працівників, а отже, формуванню власного інтелектуального потенціалу: частка працівників із вищою освітою складає 19,7 – 31,2%, щорічні витрати на підвищення кваліфікації (5-9% від загальної чисельності працівників) - не більше 6% від фінансового результату операційної діяльності;

- відсутність (або формальність) чітко визначеної соціально-орієнтованої політики: середній стаж роботи на підприємствах коливається від 1,1 до 3-х років при достатньо високій плинності кадрів (29-38%); найбільш поширеними причинами звільнення є «за власним бажанням», що підтверджує факт незадоволеності працівників умовами роботи; кількість працюючих інвалідів складає не більше 1%;

- наявність реальних підстав для інноваційного розвитку підприємств за допомогою формування молоддю нестандартних, креативних підходів у вирішенні поставлених задач: частка працюючих у віці до 30 років понад 46%, однак питома вага працівників із незакінченою вищою або середньою освітою більше 72%;

- відсутність централізованих секторів із захисту прав працівників: лише два із досліджуваних підприємств в організаційній структурі мають профспілкові організації;

- достатньо висока розвиненість зовнішніх атрибутів ідентифікації досліджуваних підприємств: 87% мають окремі елементи власного фірмового стилю: торгову марку, фірмовий одяг, логотип на пакувальних матеріалах тощо. Власний сайт мають 8 із 10 досліджуваних підприємств, а витрати на рекламу складають 22-39 % від фінансового результату операційної діяльності;

- нечіткість, нелогічність та недосконалість у формуванні філософії, місії і стратегії;

- відсутність практики складання звітності із соціальної відповідальності: жодне підприємство не складає і не звітує за формами соціальної звітності;
- достатньо забезпечена матеріальна база: 75% досліджуваних підприємств мають відведені місця для паління, приймання їжі, паркування, роздягальні, душі для працівників, однак їх функціональністю та ергономічним облаштуванням задоволені лише 49% опитуваних;
- низький ступінь культурної інтеграції структурних підрозділів: лише 28% підприємств мають власні внутрішньокорпоративні інформаційні системи зв'язку; на 46% створено «гарячі» телефонні лінії; 87% мають скриню скарг і пропозицій. Спостерігається також культурна автономність структурних підрозділів, що проявляється в окремому святкуванні визначних подій, необізнаності основними досягненнями підприємства в цілому;
- слабкість зовнішнього зв'язку із споживачами товарів та послуг: лише два підприємства проводило анкетування споживачів щодо встановлення потреб та повноти їх задоволення, якості надання послуг, проблем функціонування тощо); 63% підприємств обмежилися усними опитуваннями.

За результатами анкетування респондентів щодо оцінки якості структурування елементів ОК, жоден із елементів не отримав максимальну кількість балів за п'ятибальною шкалою (найменш важливому фактору присвоювався 1 бал, найбільш важливому – 5 балів) – рис. 2. Найменшою кількістю балів оцінено символічну (2,6), ціннісну (3,2) та матеріальну (3,8) складові, найбільшою – ідентифікаційну (4,5). Коефіцієнт конкордації складає 0,82.

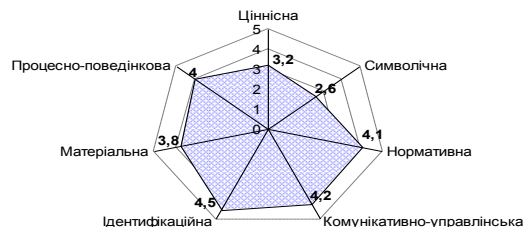

Рис. 2. Результати оцінки респондентами якості елементів ОК (за середнім балом)

Встановлено, що на жодному підприємстві не передбачено в штаті окрему посаду суб'єкта формування ОК. Відокремлений структурний підрозділ – відділ з управління та розвитку персоналом - має лише одне підприємство – Концерн «Сарепта», до складу якого входить відділ кадрів і відділ навчання й професійного розвитку персоналу. Недоліком структури зазначеного відділу є те, що при цьому не охоплюються всі функції ОК. Досліджувані підприємства не мають документально затвердженої відповідальної особи за формування й комплексну оцінку ОК, а, отже, відсутні й регламентні документи - Посадова інструкція начальника відділу ОК або фахівця з розвитку ОК та внутрішніх комунікацій, важливість та значущість якої визнають 86% респондентів.

За відсутності відділу з формування ОК оцінкою окремих елементів культури займається бухгалтерія, відділ кадрів, планово-аналітичний відділ, служба внутрішнього аудиту, відділ постачання (збуту) тощо, однак це не носить комплексний систематичний характер. Так, аналіз матеріального забезпечення проводиться на 44,5% підприємствах планово-аналітичним відділом, на 27,3% - бухгалтерією; аналіз структури та динаміки працівників, оцінка рівня їх знань здійснюється у 36,6% відділом кадрів, 8,5% - відділом внутрішнього аудиту; вивчення потреб та побажань споживчого ринку займається на 26,0% підприємств відділ постачання і збуту, на 28,3% - планово-аналітичний відділ. Всебічна оцінка ціннісної, символічної, нормативної складової ОК із застосуванням сучасного аналітичного інструментарію на досліджуваних підприємствах не проводиться.

Результати інтерв'ювання керівників інституціонального рівня дають підстави стверджувати про доцільність відокремлення структурного підрозділу з формування й оцінки ОК лише на великих підприємствах (78% респондентів), для середніх за масштабом підприємств із чисельністю від 51 до 249 чоловік і обсягом валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік більше 70 млн. грн. і менше 100 млн. грн. можливість впровадження посади фахівця з формування й оцінки ОК визнають 60,9%, інші віддають перевагу професійним консалтинговим фірмам або не вважають це необхідним.

Встановлено, що на єдиному підприємстві, де передбачено відділ з управління та розвитку персоналом (Концерн «Сарепта») відповідне Положення відсутнє. Хоча зазначений документ має більш організаційний, ніж методичний характер щодо формування й оцінки ОК, його існування документально затверджує і регламентує щоденну роботу відділу та відповідальність його працівників за отримані результати.

Оцінка структурного змісту інших Положень (Положення про планово-аналітичний відділ, Положення про службу внутрішнього аудиту, Положення про відділ роботи з персоналом) показала, що окремі функції, які можна віднести до формування й елементної оцінки ОК, зустрічаються на 47% досліджуваних підприємств.

Що стосується Кодексу корпоративної етики, то такий документ існує на 42% досліджуваних підприємств, його розробка здійснювалася як власними силами підприємства, так із залученням зовнішніх фахівців. Встановлено відсутність єдиного методологічного підходу до створення Кодексу, зміст якого займає від трьох до п'ятнадцяти сторінок.

За даними анкетування, інформаційні потреби та джерела для оцінки окремих елементів ОК на більшості підприємств документально не визначено (62,0%), отже, лише на 38% підприємств затверджено графіки документообороту, що відображають інформаційні зв'язки між структурними підрозділами із вказівкою документів, строків складання та подання, відповідальних осіб. Однак, 48% співробітників підприємств, де існують графіки документообороту або інші аналогічні документи, визнають їх недієвість та формальність, що є одним із напрямків покращення організаційного забезпечення формування й оцінки ОК. За формою надання підприємства використовують як паперові носії (91,3%), так і електронні (71,3%), у більшості випадків це одночасне використання. Єдиним інформаційним каналом (локальною мережею) користується 12,3% досліджуваних підприємств.

Встановлено, що на більшості торговельних підприємств аналітичні можливості комп'ютерних програм взагалі не задіяні (68,9%); найчастіше з програмних засобів використовуються MS Excel та MS Access; програмними модулями «ГАЛАКТИКА», «БЕСТ-Ф» «Audit Expert», «Інек-АФСП», «ФінЕксперт» користуються лише 17,4% досліджуваних підприємств.

У якості методичного інструментарію найбільш поширеними є способи порівняння, групування, розрахунку абсолютних, відносних, середніх показників, коефіцієнтний аналіз (86,6% від усіх способів і прийомів), евристичні методи (опитування, анкетування, інтерв'ювання) – 8,0%, способи факторного аналізу – 3%, функціонально-вартісний аналіз – 0,7%, інші способи (SWOT-аналіз, бенчмаркінг, PEST-аналіз, портфельний аналіз тощо) – 1,7%.

Отже, сучасні методичні інструменти іще не знайшли належного визнання і використання у практиці діяльності вітчизняних торговельних підприємств. Загальний стан організаційно-методичного забезпечення формування й аналізу культури в системі управління торговельних підприємств відображають підсумки комплексної оцінки опитуваних за п'ятибальною шкалою, коефіцієнт конкордації складає 0,79. На думку респондентів, загальний стан організаційно-методичного забезпечення формування й аналізу ОК на торговельних підприємствах оцінено як задовільний (3,3 бали). Найбільшу середню оцінку, розраховану як середньозважену, має інформаційне забезпечення (3,7 балів) та технічне забезпечення (3,66 балів), найменшу – фінансове (2,72 бали) та методичне (3,0 бали) забезпечення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Результати оцінки формування й стану організаційно-методичного забезпечення культури в системі управління торговельних підприємств Донецького регіону дають підстави стверджувати про наявність певних позитивних тенденцій до усвідомлення важливості формування ОК, однак причиною її формальності у більшості випадків є нерозуміння/ відсутність відповідного організаційно-методичного забезпечення й недостатність фінансування заходів на її розвиток. Загальний стан організаційно-методичного забезпечення формування й оцінки ОК на торговельних підприємствах оцінено як задовільний. Встановлено, що на жодному підприємстві не передбачено в штаті окрему посаду суб'єкта формування ОК. Встановлено відсутність уніфікованого комплексного підходу до формування й оцінки ОК, низьку якість регламентного забезпечення, недостатню структуру інформаційного забезпечення для потреб суб'єктів формування й оцінки ОК, нерозробленість методичного забезпечення, недостатнє використання технологічних можливостей комп'ютерних програм.

Перспективами подальших досліджень є формування комплексної методики оцінки якості елементів ОК торговельного підприємства.

Література

1. Державна служба статистики України: статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Корпорації: управління та культура: монографія / А.Е.Воронкова, М.М.Баб'як, Є.Н.Коренєв, І.В.Мажура. – Дрогобич: Вимір, 2006. – 376с.
3. Камерон К.С. Диагностика и изменение организационной культуры / К.С.Камерон, Р.И.Куинн. – СПб.: Питер, 2001. – 310с.
4. Соломандина Т.О. Организационная культура компании: уч.пос. / Т.О.Соломандина. – М.: ООО «Журнал «Управление персоналом», 2003. – 455с.
5. Тихомирова О.Г. Организационная культура: формирование, развитие и оценка: уч. для вузов / О. Г. Тихомирова. – СПб.: Изд-во ГУ ИТМО, 2008. – 160 с.
6. Харчишина О.В. Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств харчової промисловості: монографія / О.В.Харчишина. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І Франка, 2011. – 289 с.
7. Дмитренко М.Й. Формування корпоративної культури в цивілізаційних процесах соціуму [Електронний ресурс] / М.Й.Дмитренко. – Режим доступу: <http://cibs.ck.ua/files/scipub/dmytrenkom01.pdf>.
8. Сіменко І.В. Якість системи управління підприємствами: методологія, організація, практика: монографія / І.В. Сіменко. – Донецьк: ДонНУЕТ. 2009. – 394 с.
1. Derzhavna sluzhba staty'sty'ky` Ukrayiny`: staty'sty'chna informaciya [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Korporaciyi: upravlinnya ta kul'tura: monografiya / A.E.Voronkova, M.M.Bab'yak, Ye.N.Korenyev, I.V.Mazhura. – Drogoby`ch: Vy`mir, 2006. – 376s.
3. Kameron K.S. Dy`agnosty`ka y` y`zmeneny`e organy`zacy`onnoj kul'tury / K.S.Kameron, R.Y`.Kuy`nn. – SPb.: Py`ter, 2001. – 310s.
4. Solomandy`na T.O. Organy`zacy`onnaya kul'tura kompany`y`: uch.pos. / T.O.Solomandy`na. – M.: ООО «Zhurnal «Upravleny`e personalom», 2003. – 455s.
5. Ty`xomy`rova O.G. Organy`zacy`onnaya kul'tura: formy`rovany`e, razvy`ty`e y` ocenka: uch. dlya vuzov / O. G. Ty`xomy`rova. – SPb.: Y`zd-vo GU Y`TMO, 2008. – 160 s.
6. Xarchy`shy`na O.V. Formuvannya organizacijnoyi kul'tury` v sy`stemi menedzhmentu pidpry`yemstv xarchovoyi promy`slovosti: monografiya / O.V.Xarchy`shy`na. – Zhy`tomy`r: Vy`d-vo Zhy`tomy`rs` kogo derzhavnogo universy`tetu im. I Franka, 2011. – 289 s.
7. Dmy`trenko M.J. Formuvannya korporaty`vnoyi kul'tury` v cy`vilizacijny`x procesax sociumu [Elektronny`j resurs] / M.J.Dmy`trenko. – Rezhy`m dostupu: <http://cibs.ck.ua/files/scipub/dmytrenkom01.pdf>.
8. Simenko I.V. Yakist` sy`stemy` upravlinnya pidpry`yemstvamy`: metodologiya, organizaciya, prakty`ka: monografiya / I.V. Simenko. – Donecz`k: DonNUET. 2009. – 394 с.

Рецензент Балджи М.Д., д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

6.03.2014

УДК 005.591.3:339.17

Баранцева Світлана, Базюк Вікторія

ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена актуальним проблемам визначення показників оцінювання ефективності розвитку підприємства. У статті проведено теоретичне осмислення поняття «розвиток», розглянуто еволюцію показників оцінювання ефективності управління розвитком підприємства; доведено доцільність застосування збалансованої системи показників; обґрунтовано теоретико-методологічний підхід створення ефективної системи управління розвитком підприємства на засадах збалансованої системи показників в специфічних вітчизняних умовах функціонування; даний підхід включає: визначення основних субпроцесів та ключових показників успіху підприємства, розробку стратегічної карти управління розвитком підприємства.

Ключові слова: підприємство, розвиток, ефективність, стратегічне управління, стратегічний аналіз, системи показників

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена актуальным проблемам определения показателей оценки эффективности развития предприятия. В статье проведено теоретическое осмысление понятия «развитие», рассмотрена эволюция показателей оценки эффективности управления развитием предприятия; доказана целесообразность применения сбалансированной системы показателей; обоснованы теоретико-методологический подход создания эффективной системы управления развитием предприятия на основе сбалансированной системы показателей в специфических отечественных условиях функционирования; данный подход включает: определение основных subprocesses и ключевых показателей успеха предприятия, разработку стратегической карты управления развитием предприятия.

Ключевые слова: предприятие, развитие, эффективность, стратегическое управление, стратегический анализ, системы показателей

Barantseva Svetlana, Bazyuk Viktorija

PERFORMANCE EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT DEVELOPMENT ENTERPRISE

This article is devoted to topical problems of determination of evaluating the effectiveness of the company. In the article the theoretical understanding of the concept of 'development', examined the evolution of performance evaluation of the effectiveness of development management company, proved the feasibility of the Balanced Scorecard, the theoretic - methodological approach is an effective system of management development on the basis of the Balanced Scorecard in the specific local conditions of operation, this approach includes identifying key subprocesses and key indicators of success enterprise development strategy map development management company.

Keywords: business, development, efficiency, strategic management, strategic analysis, scorecard

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах розвитку економіки та активного впровадження новітніх технологій управління призводить до неефективного внутрішньофірмового управління торговельними підприємствами. Все це надзвичайно актуалізує питання розробки нових методів, підходів та інструментів по вдосконаленню процесу оцінювання ефективності управління розвитком підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Теоретичною основою наукових досліджень щодо проблем оцінювання рівня розвитку підприємств в сучасних умовах стали роботи Н.В. Афанасьєва [1], К.В. Грицик [2], Л.І. Донець [3], Р.С. Каплан [4], Д. Попов [5] та інші. У своїх дослідженнях вони приділяли увагу таким методам як збалансована система показників Нортон і Каплана; піраміда діяльності компанії Лінча і Кросу; система збалансованих показників Мейселя; поліпшення системи і вимірювання продуктивності (ProMES), концепція Tableau de Bord та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до окресленої проблематики з боку науковців та фахівців, система ефективного управління економічним розвитком підприємств чітко не окреслена. Крім того, відсутня загальновизнана точка зору щодо основних індикаторів економічного розвитку підприємств, методології їх діагностики, та вибору ефективного інструментарію управління діяльністю господарюючих суб'єктів для забезпечення активізації їх економічного розвитку.

Мета статті полягає у розробці та обґрунтуванні теоретико- методологічних підходів створення ефективної системи управління розвитком підприємства на засадах збалансованої системи показників в специфічних вітчизняних умовах функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішній стан економіки України не може обійтися без чітких, продуманих дій спрямованих на сталий розвиток підприємства. Складність і багатоаспектність розвитку підприємства вимагає системного підходу до визначення показників його оцінювання.

Отже, під розвитком підприємства зазвичай розуміються як кількісні, так і якісні зміни, що приводять до підвищення його стратегічного потенціалу. Ознакою стійкого розвитку підприємства є забезпечення економічної рівноваги підприємства, свідченням чого є відповідні значення комплексу показників оцінювання ефективності управління розвитком підприємства [2].

На сьогодні, існують різні підходи оцінки ефективності управління розвитком, проте згідно з думкою К.В. Грицика [2] даний підхід доцільно розділити на чотири основні групи показників (рис. 1).

Кожна з цих груп характеризує певний аспект діяльності підприємства. Так, показники зростання дають змогу оцінити наскільки раціонально використовуються кошти, а також фінансові, трудові та матеріальні ресурси. Показники прибутковості дозволяють дати оцінку ефективності використання підприємства його активів. Показники формування вартості дозволяють оцінити ефективність діяльності й обґрунтування фінансових рішень щодо управління прибутком.

Показники зростання, прибутковості та формування вартості є класичними показниками для оцінки ефективності управління розвитком підприємства і не вимагають особливого вивчення. Слід звернути увагу на системи показників оцінювання ефективності. Розвиток показників діяльності підприємств йде по еволюційному шляху (рис.2). Спочатку керівники орієнтувалися на різні показники діяльності підприємства, потім стали більше уваги звертати на складові частини ключового показника (система ROI Du Pont). У даному підході фінансові коефіцієнти були головним.

З середини 80-х років відбувалося переосмислення та розвиток фінансового підходу до оцінки розвитку підприємства. Так керівники, наряду із традиційними показниками, почали використовувати і не фінансових коефіцієнти. За останні роки з'явилося досить багато нових варіантів концепцій, які носять досить загальний і теоретичний характер.

Рис. 1. Групи показників оцінювання ефективності управління розвитком підприємства [2]

Але найбільшою проблемою практичного застосування концепцій і систем показників було нерозуміння з боку працівників та їх спрямованості. Тому одним з головних напрямків при введенні в «експлуатацію» концепцій вимірювання досягнень повинна стати робота з персоналом і з відповідальними за систему показників.

Детально досліджуючи ці системи, було виявлено, що найповніше оцінка здійснюється за допомогою збалансованої системи показників Д. Нортон і Р. Каплана, системи поліпшення і вимірювання продуктивності (ProMES) та концепції Tableau de Bord.

Збалансована система показників (ЗСП) Д. Нортон і Р.Каплана, найчастіше, охоплює такі фактори, як фінанси, клієнти, бізнес-процеси і навчання та зріст. Таким чином, керівникам підприємства вдається зробити реалізацію стратегії регулярною діяльністю всіх підрозділів, керованою за допомогою планування, обліку, контролю й аналізу збалансованих показників, а також мотивації персоналу на їхнє досягнення. Основна перевага цієї системи – це її сконцентрованість і якість подання інформації. Також дана система є комплексною і зосереджує увагу не лише на фінансових показниках.

Концепції	Часовий період											
	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Tableau de Bord («Бортове табло»)	▲											
Productivity Measurement and Enhancement System (ProMES) - Система поліпшення і вимірювання продуктивності					▲							

Performance Pyramid («Піраміда досягнень»)							▲					
Катерпіллар»							▲					
Концепція внутрішнього ринку («Hewlett Packard»)							▲					
J.I. Case («ДжАйКейс»)								▲				
ЗСП Нортон-Каплана									▲			
ЗСП-модель Мейселя									▲			
Модель вимірювання досягнень («EP2M»)										▲		
Вимірювання досягнень компанії «Ернст & Янг»											▲	

Рис. 2. Хронологічна карта еволюції показників стратегії розвитку підприємства

Р. Каплан і Д. Нортон вказують на такі переваги застосування збалансованої системи показників ефективності як концентрація всієї організації на декількох ключових параметрах для досягнення проривного результату, допомагає інтегрувати різні корпоративні програми, такі як: якість, реорганізація, і ініціативи служби роботи з покупцями, а також розбиває стратегічні вимірювання на більш дрібні складові, так що адміністративні керівники, керівники і співробітники можуть зрозуміти що від них вимагається для досягнення загальної ефективності [6].

Однак, окрім вищеназваних переваг є і велика кількість недоліків збалансованої системи показників, що включають: неможливість формування єдиного і універсального набору показників для організацій навіть однієї галузі; неможливість адекватного вимірювання ефектів від впровадження системи як в поточному, так і стратегічної перспективи діяльності організацій; тимчасове неприйняття або відторгнення філософії функціонування системи деякими керівними працівниками організації.

Слід зазначити, що центральним етапом у побудові збалансованої системи показників, є визначення системи ключових фінансових і не фінансових показників ефективності стратегічного управління розвитком, які відображають кількісні і/або якісні зміни очікуваних результатів торговельного підприємства або окремих його рівнів управління порівняно зі стратегічною метою. Головна відмінність ключових показників, які входять до збалансованої системи показників, від довільного набору показників полягає, по-перше, в орієнтації на стратегічні цілі торговельного підприємства, а, по-друге, у взаємозв'язку та угрупованні за однорідністю ознак [3].

Система поліпшення і вимірювання продуктивності (ProMES) побудована на трьох принципах: об'єднання цілей, оцінка дій по досягненню цілей, об'єднання та впровадження інформації минулих періодів. Основною перевагою можна назвати те, що відбувається поділ організаційної структури та працівників підприємства таким чином, щоб оцінювалися не тільки досягнення організованої одиниці (підрозділу, групи), але і працівників даної одиниці.

Негативною стороною даної концепції є те, що менеджери іноді не здатні приділяти увагу оцінці діяльності кожного працівника при досягненні мети. Інколи це просто неможливо зробити із-за труднощів, пов'язаних з характеристикою критеріїв оцінки.

Концепція Tableau de Bord («Бортове табло») знайшла застосування на практиці тільки на початку 90-х років і розвивається до теперішнього часу. Згідно з традиційним тлумаченням, tableau de bord розглядається як інструмент управління, що дає вищому керівництву загальне уявлення про діяльність (операції) фірми і стан середовища, в якій ця діяльність здійснюється. При створенні tableau de bord вперше введена схема: бачення - стратегія - стратегічні цілі-показники. Перевага її полягає в тому, що для кожного підрозділу/підприємства встановлюється генеральна мета, яка в свою чергу розкладається на цілі підлеглих підрозділів, а також ергономічно поєднує в собі всі

показники. Що стосується негативної сторони, то вона полягає в тому, що переважає жорстка прив'язка до організаційної структури підприємства; відсутність здатності швидко змінювати ціль через те, що вона прив'язана до одного суворо обраного стратегічного напрямку [5].

Основна ідея піраміди діяльності Р. Лінча і К. Кросу полягає в орієнтації на споживача і виявленні зв'язку між загальною стратегією компанії і фінансовими показниками її діяльності, доповненими ще кількома коефіцієнтами не фінансового характеру. Піраміда діяльності включає чотири рівні організаційної структури компанії (на вищому рівні топ-менеджери формулюють корпоративну місію; на другому рівні цілі господарських підрозділів виражені через фінансові та маркетингові показники; третій рівень представлений показниками якісних характеристик; нижній рівень піраміди присвячений операційній діяльності) та характеризує систему двостороннього зв'язку, необхідну для того, щоб поширити ідеї корпоративної місії і стратегії на різних рівнях організаційної ієрархії. Цілі і показники узгоджені зі стратегією компанії і її видами діяльності [4].

У системі збалансованих показників Л. Мейселя також виділяється чотири ключових аспекти, за якими проводиться оцінка бізнесу компанії. Однак замість аспекту навчання і економічного зростання Мейсель використовує аспект трудових ресурсів. В рамках цього аспекту оцінці підлягають інноваційна діяльність, навчання і підготовка персоналу, вдосконалення продукції, формування базисної компетенції фірми і корпоративної культури. В цілому модель Л. Мейселя не занадто відрізняється від моделі Р. Каплана та Д. Нортон та має ідентичні переваги та недоліки.

Збалансований розвиток підприємства є запорукою досягнення максимальної ефективності його діяльності та передбачає зміну економічного стану підприємства, при якому підтримується розвиток усіх складових за рахунок урівноваження впливу доходів і витрат у поточному і перспективному періодах [2]. Управління збалансованим розвитком являє собою процес управління ефективністю діяльності компанії відповідно до загальносвітових тенденцій розвитку економіки.

Отже, при оцінці ефективності управління розвитком підприємства, краще застосовувати збалансовану систему показників, оскільки вона дозволяє відстежувати різні види діяльності на підприємстві: внутрішні бізнес-процеси, роботу з клієнтами, діяльність посередників, враховувати інтереси власників, аналізувати ризики вкладення коштів. Отже, використання збалансованої системи показників переводить цілі і завдання стратегії управління розвитком підприємства на рівень його операційної діяльності, здійснює орієнтування щоденної діяльності. Базове призначення даної системи полягає в забезпеченні функції збору, систематизації і аналізу інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

Збалансована система показників дозволяє чітко визначити стратегію розвитку організації та сприяє втіленню її в життя. Тому разом з фінансовими та комерційними процесам в окремий блок виділено показники, які оцінюють ефективність кадрових та інформаційних процесів. Їх виділення обумовлено тим, що з одного боку, саме працівники торговельного підприємства формують його інтелектуальний капітал, тому від задоволеності, психологічного настрою, кваліфікації та навичок залежить успіх змін, які передбачаються стратегічним управлінням розвитком підприємства. З іншого боку, неможливо управляти, не маючи необхідної інформаційної бази.

Кожний із субпроцесів має певні показники, які сприяють ефективному розвитку підприємства. На рисунку 3 представлено рекомендовану систему показників кожного субпроцесу для торговельних підприємств.

Для виконання фінансових процесів підприємство використовує такі показники як рентабельність власного капіталу; темп зростання виручки; коефіцієнт ліквідності; рентабельність інвестиційного капіталу, так як вони безпосередньо впливають на фінансову сторону підприємства, тобто його місце на ринку і конкурентоспроможність.

Для кадрових процесів головним є зацікавити, втримати і стимулювати працівника. Дані дії можна оцінити за допомогою показників коефіцієнта плинності; продуктивності праці працівників; коефіцієнта нарахування заробітної плати; коефіцієнта компетенції. Що стосується інформаційних процесів, то тут можна виділити рівень забезпеченості підприємства інформацією, так як володіючи потрібними відомостями правильно виконуються всі поставлені цілі.

За допомогою інформації система управління здатна координувати зв'язок між чинниками внутрішнього середовища підприємства, спрямовуючи його на досягнення встановлених цілей. Для цього не тільки керівники, а й інші працівники підприємства повинні отримувати інформацію, необхідну для управління процесами. Інформація має бути доступною, своєчасною, повною,

достовірною. Тому для виконання інформаційних процесів необхідно проводити оцінку рівня розробок ЗСП та забезпеченості підприємства інформацією.

Що стосується комерційних процесів тут можна виділити кількість незадоволених покупців, так як від них залежить темп зростання продажів. Для цього можна використовувати такий засіб як гарантійне обслуговування, тобто у випадку поломки або невідповідності якості є можливість замінити або відремонтувати товар. Задоволеність клієнта також залежить від обслуговування персоналу, тобто необхідно посилювати мотивацію робітників, яка безпосередньо залежить від поєднання особистих цілей з цілями розвитку підприємства. Для цього можна використовувати і нематеріальні методи мотивації персоналу. Наприклад, надання мобільного зв'язку, виділення місця на парковці, також можна використовувати публічні винагороди, такі як винесення подяки в наказі або відправлення особистого подячного листа за досягнення в роботі, введення в організації почесних звань, наприклад, кращий працівник місяця (кварталу, півріччя, року) та інші.

Закінчується розробка ЗСП виявленням причинно-наслідкових зв'язків між показниками і логікою побудови цієї системи. Ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, виступає основним принципом побудови збалансованої системи показників, пронизує усі її складові у вигляді вертикального вектора. Кожний показник, включений до збалансованої системи показників, є ланкою в ланцюзі причинно-наслідкових зв'язків. Він доводить до відома всіх працівників зміст стратегії підприємства.

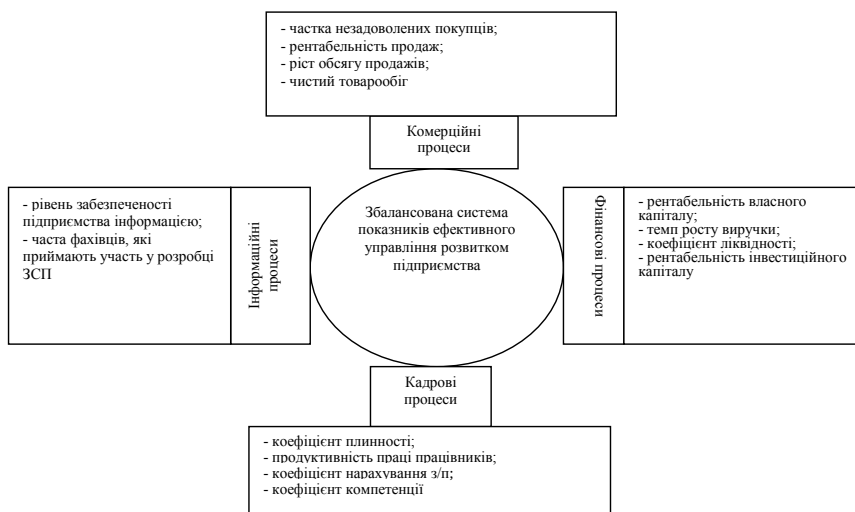

Рис. 3. Основні субпроцеси та ключові показники успіху торговельних підприємств

Результатом використання процесно-системного підходу до стратегічного управління розвитком торговельного підприємства стала розробка стратегічних карт управління розвитком торговельних підприємств (рис. 4). Основними компонентами стратегічної карти управління розвитком торговельного підприємства є чотири субпроцеси, яким притаманні причинно-наслідкові зв'язки.

Таким чином, використання збалансованої системи показників торговельного підприємства відображає стратегію управління розвитком через набір взаємопов'язаних формалізованих показників. Ці показники дозволяють оцінити ключові фактори успіху не тільки поточного, а й майбутнього періоду. Вираження стратегічних цілей через збалансовану систему показників утворює комплексний інструмент комерційного управління, який поєднує стратегічне управління з тактичним та оперативним.

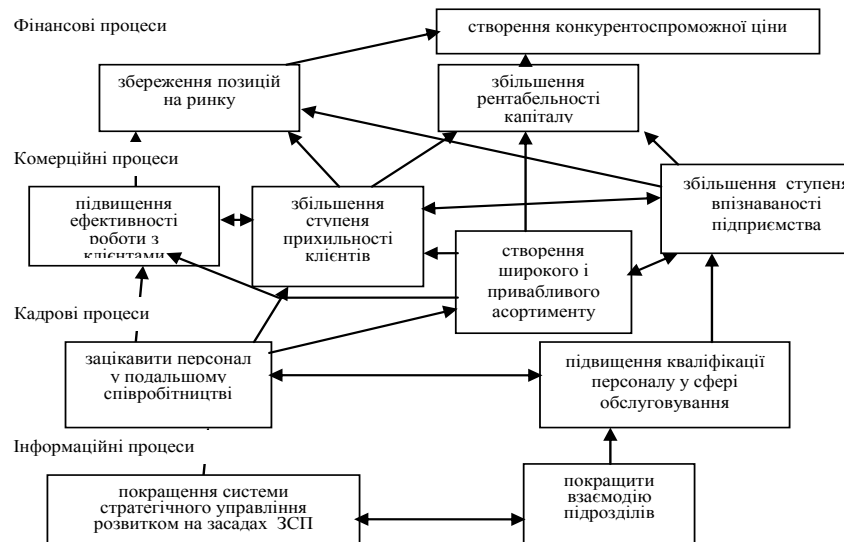

Рис. 4. Стратегічна карта ефективного управління розвитком підприємства

Використання запропонованого методичного підходу спрямовано на виділення тих показників, аналіз яких найбільш важливий для торговельного підприємства для ефективного розвитку. Одночасно, негативна зміна цих показників сигналізує про небезпечну ситуацію, що склалася на підприємстві, а також про необхідність вживання заходів для покращення ситуації.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, збалансована система дозволяє досить простим способом втілити в життя стратегію підприємства. Не створюючи нічого нового, ця система допомагає виявити існуючі взаємозв'язки між найважливішими параметрами розвитку підприємства. В основу ідеології цієї системи закладено мотивування співробітників на досягнення мети, а не контроль і примус їх до діяльності.

Література

1. Афанасьев Н.В., Рогожин В.Д., Рудыка В.И. Управление развитием предприятия: Монография / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка– Х.: Издательский дом «ИНЖЕК», 2003. – 184 с.
2. Грицик К.В. Управление эффективностью деятельности предприятия на основе формирования системы сбалансированного развития): Автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / К.В. Грицик. – Одеса: Одес. нац політехн. ун-т. – Одеса, 2009. – 19 с.
3. Донець Л.І. Управління формуванням прибутку підприємства в умовах ринкових форм господарювання: монографія / Л.І. Донець, С.М. Баранцева. – Донецьк: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, 2008. – 255 с.
4. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / Р.С.Каплан, Д.П. Нортон: перевод с англ. – М.: Олимп-Бизнес, 2004. – 304 с.
5. Попов Д. Эволюция показателей стратегии бизнеса / Д. Попов // Управление компанией. – № 2. – 2003. – С. 42-45.
6. Балабанова Л.В. Управління реалізацією стратегій підприємства: маркетинговий підхід: монографія / Л.В. Балабанова, І.С. Фоломкіна. – Донецьк: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, 2009. – 402 с.

1. Afanas`ev N.V., Rogozhy`n V.D., Rudyka V.Y`. Upravleny`e razvy`ty`em predp`ry`aty`ya: Monografy`ya / N.V. Afanas`ev, V.D. Rogozhy`n, V.Y`. Rudyka– X.: Y`zdatel`sky`j dom «Y`NZhEK», 2003. – 184 s.

2. Gry`cy`k K.V. Upravlinnya efekty`vnisty`u diyal`nosti pidp`ry`emstva na osnovi formuvannya sy`stemy` zbalansovanogo rozvy`tku): Avtoref. dy`s. kand. ekon. nauk: 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidp`ry`emstvamy`» / K.V. Gry`cy`k. – Odesa: Odes. nacz politexn. un-t. – Odesa, 2009. – 19 s.

3. Donecz` L.I. Upravlinnya formuvannyam pry`butku pidp`ry`emstva v umovax ry`nkovy`x form gospodaryuvannya: monografiya / L.I. Donecz`, S.M. Baranceva. – Donecz`k: Donecz. nacz. un-t ekonomiky` i torgivli im. M.Tugan-Baranovs`kogo, 2008. – 255 s.

4. Kaplan R.S. Sbalansyrovannaya sy'stema pokazatelej: ot strategy'y` k dejstvy'yu / R.S.Kaplan, D.P. Norton: perevod s angl. – M.: Oly`mp-By`znes, 2004. – 304 s.
5. Popov D. Эволюция показателей strategy'y` by`znesa / D. Popov // Upravleny'e kompany`ej. – # 2. – 2003. – S. 42-45.
6. Balabanova L.V. Upravlinnya realizaciyeyu strategij pidpry`yemstva: markety`ngovy`j pidxid: monografiya / L.V. Balabanova, I.S. Folomkina. – Donecz`k: Donecz. nacz. un-t ekonomiky` i torgivli im. M.Tugan-Baranovs`kogo, 2009. – 402 s.

Рецензент Донець Л.І., к.е.н., професор Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського.

6.03.2014

УДК 658.15

Кіртока Руслан

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВО - ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА

В статті представлено взаємодію фінансово-економічних служб промислового підприємства при впровадженні нових методів фінансового планування. Запропоновані напрями модернізації організаційної структури фінансово-економічних служб, які покликані підвищити стійкість роботи самого підприємства, визначитися з перспективою розвитку, дати гнучкість в управлінні підприємством. Автором приведена рекомендована структура фінансово-економічної служби промислового підприємства, у якій основна роль в процесі управління фінансами відводиться заступнику директора (генерального) з економіки та фінансів. Представлена можлива структура фінансово-економічної служби підприємства. У даній структурі, на відміну від рекомендованої, підвищені гнучкість і керованість підрозділів; відділ стратегічного планування, що відповідає також за ведення управлінського обліку, підпорядкований безпосередньо заступнику генерального директора з економіки та стратегічного планування. У структуру введений також юридичний відділ у зв'язку з необхідністю підготовки договорів з зовнішніми організаціями з оцінкою правоправності рішень, прийнятих економічною службою.

Ключові слова: підприємство, фінанси, бюджет, структура, планування, служба, стійкість, управління, розвиток.

Кіртока Руслан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВО - ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье представлены взаимодействия финансово-экономических служб промышленного предприятия при внедрении новых методов финансового планирования. Предложенные направления модернизации организационной структуры финансово-экономических служб, которые призваны повысить устойчивость работы самого предприятия, определиться с перспективой развития, дать гибкость в управлении предприятием. Автором приведена рекомендуемая структура финансово-экономической службы промышленного предприятия, в которой основная роль в процессе управления финансами отводится заместителю директора (генерального) по экономике и финансам. Представлена возможная структура финансово-экономической службы предприятия. В данной структуре, в отличие от рекомендованной, повышенные гибкость и управляемость подразделений; отдел стратегического планирования, который отвечает также за ведение управленческого учета, подчиняется непосредственно заместителю генерального директора по экономике и стратегическому планированию. В структуру введен также юридический отдел в связи с необходимостью подготовки договоров с внешними организациями по оценке правоправности решений, принятых экономической службой.

Ключевые слова: предприятие, финансы, бюджет, структура, планирование, устойчивость, управление, развитие.

Kirtoka Ruslan

IMPROVEMENT OF THE FINANCIAL - ECONOMIC SECURITY COMPANIES

The paper presents the interaction of economic and financial services industries in the implementation of new methods of financial planning. In the article are directions of modernization of the organizational structure of financial and economic services are designed to increase the stability of the enterprise itself, to determine the prospect of development, give flexibility in managing the enterprise.

Author shows the recommended structure of financial-economic services of an industrial enterprise, in which the main role in the management of finances allocated to the Deputy Director (General) in Economics and Finance. Shows a possible structure of the economic and financial services company. In this structure, in contrast to the recommended, increased flexibility and control units; strategic planning department, which is also responsible for management accounting, reporting directly to the Deputy General Director for Economics and Strategic Planning. The structure also introduced a legal department in connection with the necessity of preparation of contracts with external organizations to assess decisions taken by economic service.

Keywords: enterprise, finances, budget, structure and planning, stability, governance, development.

Постановка проблеми. Перехід української економіки до ринкових відносин пред'явив нові вимоги до управління фінансами підприємств. Немає жодних сумнівів у тому, що при уважному розгляді стану справ на українських підприємствах в число найбільш гарячих проблем потрапить управління фінансами. Досвід показує, що через відсутність точного і систематичного знання про свої фінанси українські підприємства втрачають більше п'ятої частини доходів.

Починається управління фінансами з розробки структури фінансово - економічної служби, яка, як правило, визначається довгостроковими цілями підприємства. Загальні орієнтири довгострокових цілей фінансово-економічної служби промислового підприємства можна представити в наступному вигляді: прибуток; рентабельність; оборотні кошти; поточна ліквідність; амортизаційний фонд; обсяг залучених кредитних ресурсів і т. д.

Організаційна структура фінансово-економічної служби повинна враховувати розміри підприємства, вид його діяльності, організаційно-правову форму і т. д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даному дослідженні автор спирався на праці: Дафта Р. [3], Добровольського Е. [4], Захарченко В. [5], Кондратьєва В. [7], Штефана В. [8], та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На думку експертів, в українських умовах існує дуже велика кількість різновидів структур фінансово-економічних служб підприємств [5]. Автором запропоновані напрями модернізації організаційної структури фінансово-економічних служб. Саме тому проблема удосконалення організації фінансово-економічного забезпечення підприємства заслуговує подальших теоретичних пошуків.

Мета статті – визначити взаємодію фінансово-економічних служб промислового підприємства при впровадженні нових методів фінансового планування та запропонувати напрями модернізації організаційної структури фінансово-економічних служб з метою підвищення стійкості роботи підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. При побудові фінансово-економічної служби вона має стояти над бухгалтерією, оскільки перебуває набагато ближче до прийняття управлінських рішень. Якщо досвідчений бухгалтер забезпечить наближення бухгалтерського обліку до вирішення завдань фінансової служби, то ця служба може будуватися від бухгалтерії. Саме так будується фінансова служба на Заході, де бухгалтерський облік традиційно орієнтований на потреби фінансового контролю.

За оцінками західних бухгалтерських та аудиторських фірм, їх клієнти 90% часу і ресурсів витрачають на постановку і ведення управлінського обліку і тільки 10 % - на бухоблік. За оцінками українських консультантів, на наших підприємствах - це співвідношення виглядає з точністю до навпаки.

Західна система менеджменту передбачає підпорядкування бухгалтерії керівнику фінансової служби. У цьому випадку на бухгалтерію покладаються чисто технічні функції ведення обліку відповідно до вимог державних органів, насамперед податкових служб, а прийняття управлінських рішень в галузі фінансів переходить на рівень фінансової служби [7].

В силу своєї специфіки бухгалтерський облік в Україні - це облік, звернений у минуле [1]. Він має характер реєстрації стану майна та фінансів підприємства на даний момент часу. Стався факт господарської діяльності - потрібно відобразити його в документах. Природно, що факт можна відобразити тільки після того, як він відбувся. Це так званий «посмертний» облік, коли вже нічого зробити не можна, окрім як узагальнити і прийняти факти. А управляти потрібно в момент виникнення факту.

Що можна зрозуміти керівнику підприємства з бухгалтерської звітності? Практично нічого, так як в ній враховуються фінансові потоки: надходження від реалізації товарів і послуг,

залучення фінансових коштів, розрахунки з контрагентами, прибуток. Ця інформація про фінансовий та майновий стан підприємства призначена для інвесторів, кредиторів, держави.

А ось облік, пов'язаний з перетворенням факторів бізнесу в продукти і послуги в результаті виробничої діяльності бухгалтерія здійснювати в повному обсязі не в змозі. Це облік матеріальних потоків, а також витрат і собівартості виробленої продукції. Ця інформація використовується тільки керівництвом підприємства, і більшу її частину дасть фінансова служба і служба управлінського обліку.

При цьому важливо, щоб фінансова служба і бухгалтерія керувалися з єдиного центру, причому облікова політика підпорядковувалася потребам фінансового управління.

Фінансова служба має займатися своїми фінансовими проблемами, такими, як фінансове планування і бюджетування, контроль ліквідності підприємства, податкове планування.

На підставі аналізу різноманітних структур фінансово-економічних служб українських підприємств встановлені вимоги, яким ці структури мають відповідати:

- керівництво фінансово-економічної служби підприємства очолює заступник директора (генерального) з економіки та фінансів - особа, яка несе повну відповідальність за управління грошовими потоками підприємства;

- виділення в структурі фінансово-економічної служби фінансового відділу, функціями якого є управління грошовими потоками, проведення аналізу та оцінки фінансового стану підприємства, фінансове планування і прогнозування, оцінка інвестиційних проєктів;

- введення в структуру фінансово-економічної служби підрозділу управлінського обліку [3].

На рисунку 1 приведена рекомендована структура фінансово-економічної служби промислового підприємства.

У рекомендованій структурі основна роль в процесі управління фінансами відводиться заступнику директора (генерального) з економіки та фінансів. Це ключова фігура, що відповідає за розробку стратегії і тактики фінансового менеджменту, їх реалізацію для досягнення цілей, що стоять перед підприємством. Під безпосереднім керівництвом заступника директора з економіки та фінансів знаходяться бухгалтерія, фінансовий відділ, планово-економічний відділ, відділ праці і зарплати, відділ цін. Підпорядкування фінансового відділу заступнику директора з економіки та фінансів продиктовано вимогами, які пред'являються до цієї служби сучасним характером економічних відносин.

У ринковій економіці завдання, які вирішуються фінансовим відділом, мають високу значимість для керівництва підприємства в процесі прийняття найбільш значущих рішень. У компетенцію фінансового відділу входять пошук джерел фінансування, управління структурою капіталу, оцінка наявності та достатності обігових коштів, відстеження надходження виручки, управління дебіторською та кредиторською заборгованістю, проведення аналізу відповідності наявних у підприємства коштів його фінансовими зобов'язаннями, фінансове планування і прогнозування, залучення та управління короткостроковими кредитами та фінансовими вкладеннями, участь в складанні бюджетів підприємства і підрозділів, здійснення фінансового аналізу, оцінка економічної ефективності інвестиційних проєктів.

Одна з головних завдань фінансового відділу - забезпечення ефективного планування, причому планування не у вузькому сенсі, а в більш широкому, тобто включаючи планування, облік і контроль [8].

У стабільному навколишньому середовищі підприємство може зосередитися на поточному оперативному плануванні та забезпеченні ефективності повсякденної роботи. Довготривале планування і прогнозування при цьому не потрібні, оскільки зміни середовища в майбутньому не передбачається. Однак у невизначеному середовищі планування і прогнозування стають важливішими факторами, ніж інші, підвищуючи готовність підприємства до координованих швидких дій у відповідь.

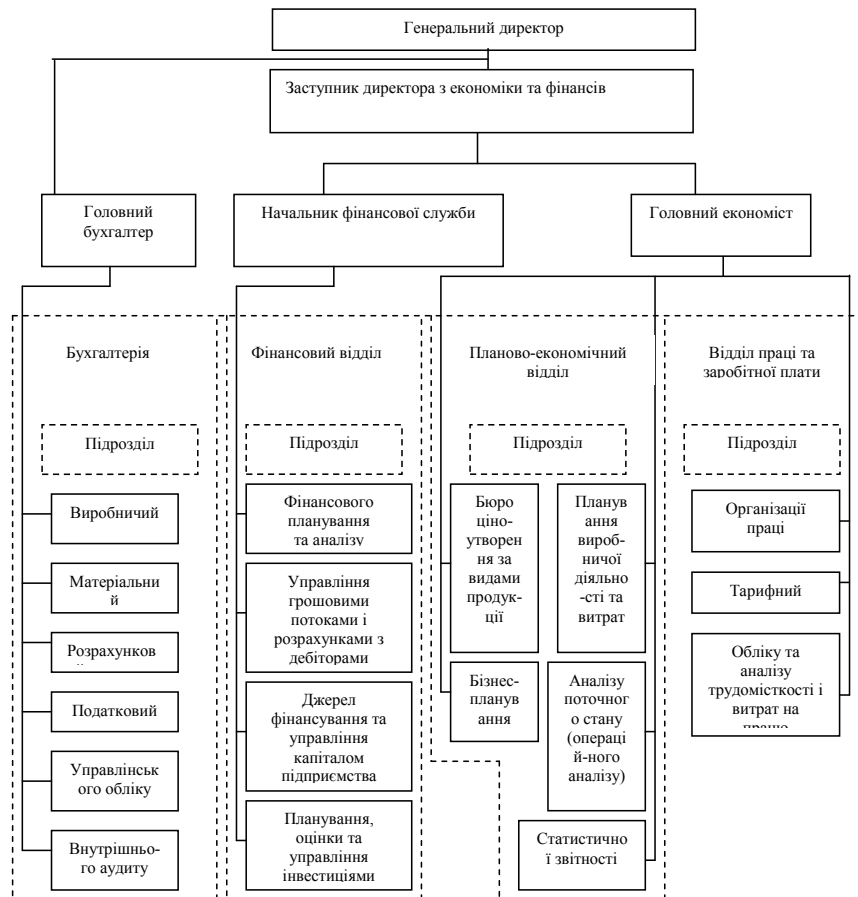

Рис.1 . Рекомендована структура фінансово-економічних служб промислового підприємства

Планування може пом'якшити агресивну дію навколишнього середовища: нових конкурентів, швидких технологічних змін, знижень стабільності банківської системи, стрибків цін на енергоносії та матеріали тощо.

Вирішальним фактором сьогоденішнього ділового середовища є реакція на події. Для того щоб швидко реагувати на несподівані події і приймати ефективні рішення з урахуванням інформації, що з'явилася, необхідно використовувати фінансову модель бюджетування.

Завдання, які вирішуються бухгалтерією, планово-економічним відділом, відділом цін та відділом праці і зарплати, в рекомендованій структурі традиційні. Слід зазначити, що рекомендована структура є орієнтовною, оскільки залежно від специфіки роботи підприємств вона може видозмінюватися, хоча функціональна спрямованість її підрозділів навряд чи підлягає коригуванню. Місцезнаходження служби управлінського обліку також може визначатися специфікою роботи підприємства, тобто це може бути бухгалтерія, фінансовий відділ або планово-економічний відділ.

Найчастіше, незважаючи на бізнес, який динамічно розвивається, керівник підприємства періодично виявляє, що в потрібний момент гроші на рахунках відсутні. Причина проста: у різних бізнесах фінансові потоки мають різну протяжність і структуру. Щоб поповнити оборотні кошти, беруться кредити. Але оскільки це робиться в терміновому порядку, умови завідомо неоптимальні.

Через відсутність точної картини майбутнього надходження грошових коштів важко визначити оптимальну суму і терміни позики. З цієї ж причини майже неможливо уникнути порушень графіка платежів по кредитах, що веде до штрафних санкцій. Вихід один - використовувати бюджетування, тобто створювати технологію фінансового планування, обліку і контролю грошей та фінансових результатів. При цьому планування має бути децентралізованим, а контроль - централізованим. Надмірна централізація фінансових рішень може бути виправдана, коли підприємство працює до кризової ситуації. Але якщо кризи немає і підприємство планує подальший розвиток, централізація фінансових рішень може гальмувати ефективну роботу підприємства.

Переходити до децентралізації фінансових повноважень і відповідальності можна в тому випадку, якщо виконуються наступні умови:

- у керівництва підприємства є впевненість, що децентралізація частини функцій управління приведе до підвищення ефективності роботи підприємства;
- підприємство працює в умовах бездефіцитного бюджету руху грошових коштів, тому що в протилежному випадку підрозділи підприємства не зможуть виконувати план через те, що їх чимось не забезпечили через відсутність грошових коштів.

Сутність фінансового планування на підприємстві зводиться до розробки наступних прогнозів:

- бюджету руху грошових коштів (фінансовий потік);
- бюджету доходів і витрат (фінансовий результат);
- балансу активів і пасивів (фінансовий стан).

Бюджет руху грошових коштів (БРГК) дозволяє налагодити контроль за платоспроможністю і необхідний для забезпечення поточної стійкості підприємства.

Розробка бюджету доходів і витрат (БДВ) дозволяє управляти таким важливим фінансовим результатом діяльності, як прибуток [4].

Складання бюджету по балансу активів і пасивів характеризує обов'язкові вкладення підприємства за основними рахунками активів і пасивів.

Якщо в майбутньому не планується розширювати і розвивати масштаби діяльності підприємства, то можна обмежитися бюджетом руху грошових коштів у повному обсязі, а бюджет доходів і витрат і бюджет по балансовому листу (ББЛ) використовувати в мінімальному обсязі, для того щоб бути впевненим у тому, що підприємство є прибутковим. Якщо ж підприємство планує розвиток і розширення масштабів бізнесу, то для більш ефективного управління таким підприємством необхідно використовувати всі три види бюджету в повному обсязі.

Повна система бюджетів допоможе ефективно управляти підприємством за рахунок результативного планування і контролю:

- ліквідності підприємства (БРГК, ББЛ);
- рентабельності продукції (БДВ);
- ділової активності підприємства (БДВ, ББЛ);
- фінансової стійкості підприємства (БДВ, БДЛ).

На українських підприємствах в повному обсязі використовується БДВ і БДДС, а також елементи ББЛ: дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, кредити і т. д. [6].

Більшість керівників підприємств думають, що вага проблеми бюджетування можна вирішити за допомогою хорошої комп'ютерної програми. Виявляється, що це неможливо до тих пір, поки вручну не побудована вся та управлінська логістика, про яку написано вище.

Слід зазначити, що в бюджетуванні на етапі планування беруть участь майже всі підрозділи підприємства, а фінансова служба виступає в ролі координатора даного процесу і також виконує функції, пов'язані з консолідацією бюджету.

Виникає питання про необхідність консолідації бюджетів підприємств у складі об'єднання.

Якщо мова йде про бюджет руху грошових коштів, то в його консолідації найяскравіше проявляється ступінь централізації управлінських функцій в об'єднанні. На практиці це означає, що материнська компанія отримує в заданому регламенті інформацію про стан рахунків і кас і про потоки готівки в минулому і майбутньому по кожному підприємству об'єднання.

Добре це чи погано? Найбільший плюс консолідації - можливість сконцентрувати фінансові ресурси.

Якщо є невеликі залишки по рахунках в кожному підприємстві, то сукупний залишок може бути значним і його можна використовувати для активізації діяльності об'єднання. Крім того, можна організувати внутрішньо об'єднане кредитування. Якщо у одного підприємства на рахунку – плюс, а у іншого – мінус, то перше підприємство може заплатити за друге. Нарешті, з'являється можливість проведення великих програм, що вимагають концентрації значних фінансових ресурсів.

Основним негативним наслідком консолідації є те, що підприємства об'єднання починають втрачати господарську самостійність. Виявляється, що хтось там нагорі розпоряджається грошима, які заробили підприємства. З урахуванням вищевикладеного на рисунку 2 представлена можлива структура фінансово-економічної служби підприємства.

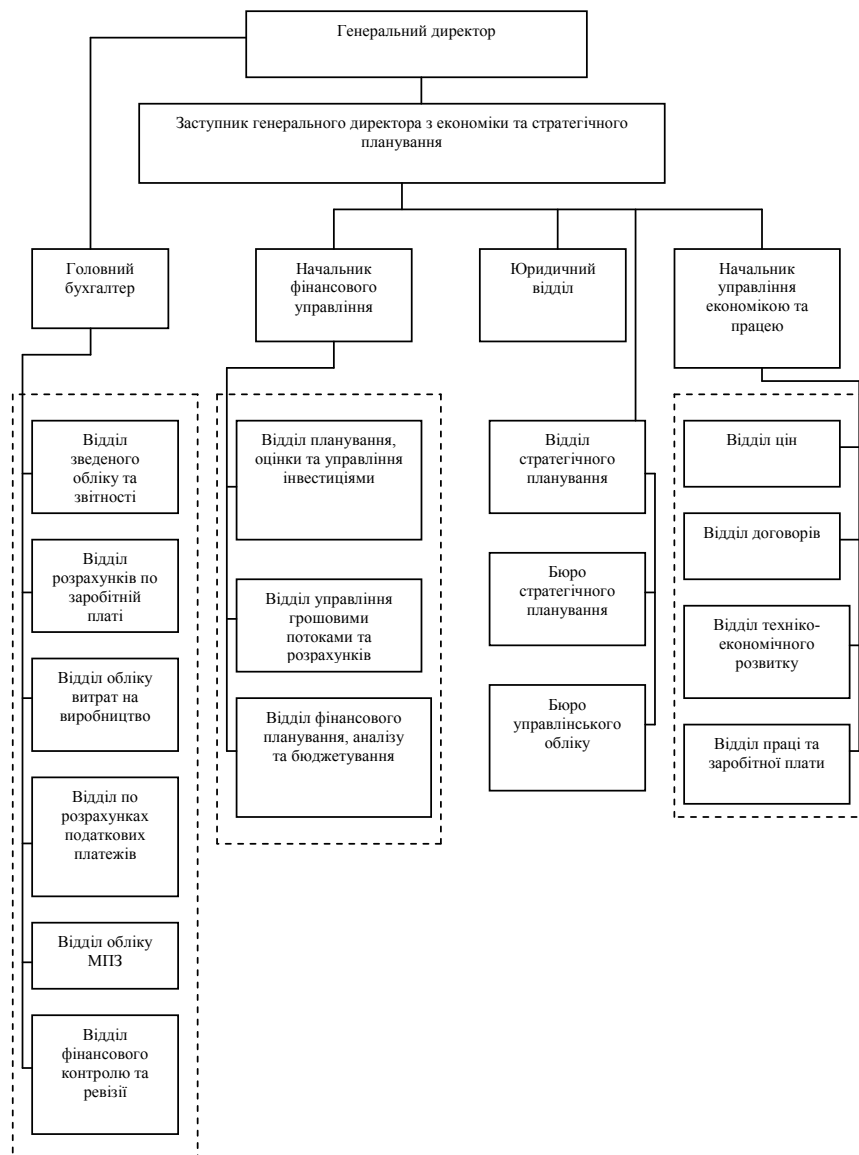

Рис. 2. Перспективна структура фінансово-економічних служб підприємства

У даній структурі, на відміну від рекомендованої на рисунку 1, підвищені гнучкість і керованість підрозділів; відділ стратегічного планування, що відповідає також за ведення управлінського обліку, підпорядкований безпосередньо заступнику генерального директора з економіки та стратегічного планування. У структуру введений також юридичний відділ у зв'язку з необхідністю підготовки договорів з зовнішніми організаціями з оцінкою правоправності рішень, прийнятих економічною службою.

Висновки. Знаходження золотієї середини між ефектом, одержуваним від концентрації фінансових ресурсів, і втратою самостійності підприємств у веденні бізнесу і є мистецтво фінансового менеджменту в об'єднанні.

Література

1. Цивільний кодекс України. - Х.: Одиссей, 2005. – 400 с.
2. Национальные стандарты бухгалтерского учета // Все о бухгалтерском учете. 2007. – № 18.
3. Дафт Р. Л. Теория организации / Р.Л. Дафт. – М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2006 – 406 с.
4. Добровольский Е. Бюджетирование: шаг за шагом / Е.Добровольский, Б.Карабанов. – СПб: Питер, 2007. – 379 с.
5. Захарченко В. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: навч. посіб. /В. Захарченко, М. Меркулов, О. Балахонова. – Львів: Магнолія-2006, 2012. – 325 с.
6. Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки // Інвестгазета, 2006. – № 14. – С.4 – 29.

7. Семь нот менеджмента / В.В. Кондратьев. – [6-е изд.]. – М.: Эксмо, 2007. – 280 с.
8. Штефан В.И. Структура управления финансово-хозяйственной службой концерна / В.И. Штефан, И.В. Штефан, В.Г. Лутченко // Весник РЭА. – 2008. – № 3. – С. 51 – 57.

1. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny. - Kh. : Odissey, 2005. – 400 s.
2. Natsional'nye standarty bukhhalterskoho ucheta // Vse o bukhhalterskom uchete. 2007. - # 18.
3. Daft R. L. Teoriya orhanyzatsyy / R.L. Daft. – М. : YuNYTY - DANA, 2006 – 406 s.
4. Dobrovol'skyi E. Byudzhetyrovanye: shah za shahom / E. Dobrovol'skyi, B. Karabanov. - SPb: Pyter, 2007. – 379 s.
5. Zakharchenko V. Modeli i metody pryynyattya rishen' v analizi ta audyti : [navch. posibnyk] /V. Zakharchenko, M. Merkulov, O. Balakhonova. – L'viv : Mahnoliya-2006, 2012. – 325 s.
6. Metodyka analizu finansovo-hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstv derzhavnoho sektoru ekonomiky // Ynvesthazeta, 2006. – # 14. – s.4 – 29.
7. Sem' not menedzhmenta / Pod red. V.V. Kondrat'eva. – [6-e yzd]. – М. : Эксмо, 2007. – 280 с.
8. Shtefan V.Y. Struktura upravlenyya fynansovo-khozyaystvennoy sluzhboy kontserna / V.Y. Shtefan, Y.V. Shtefan, V.H. Lutchenko // Vesnyk RЭА. – 2008. – # 3. – S. 51 – 57.

Рецензент Захарченко В.І., д.е.н., професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

25.03.2014

УДК 339.376

Миценко Наталія, Ганій Ірина

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ ПОКУПЦІВ У НЕОРГАНІЗОВАНОМУ СЕКТОРІ ТОРГІВЛІ

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування якості обслуговування споживачів, обґрунтовується необхідність покращення якості обслуговування покупців суб'єктами неорганізованого сектору торгівлі на засадах процесного підходу. Визначається сутність та рекомендуються часткові та узагальнюючі показники оцінки рівня культури обслуговування покупців. Досліджуються фактори, що впливають на рівень обслуговування покупців у неорганізованому секторі торгівлі, пропонуються шляхи його підвищення.

Ключові слова: неорганізований сектор торгівлі, якість обслуговування споживачів, чинники впливу на якість обслуговування, шляхи підвищення якості обслуговування.

Миценко Наталья, Ганій Ирина

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ ПОКУПАТЕЛЕЙ В НЕОРГАНИЗОВАННОМ СЕКТОРЕ ТОРГОВЛИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования качества обслуживания потребителей, обосновывается необходимость улучшения качества обслуживания покупателей субъектами неорганизованного сектора торговли на основе процессного подхода. Определяется сущность и рекомендуются частичные и обобщающие показатели оценки уровня культуры обслуживания покупателей. Исследуются факторы, влияющие на уровень обслуживания покупателей в неорганизованном секторе торговли, предлагаются пути его повышения.

Ключевые слова: неорганизованный сектор торговли, качество обслуживания потребителей, факторы влияния на качество обслуживания, пути повышения качества обслуживания.

Mitsenko Natalia, Hapij Irene

WAYS OF BUYERS MAINTENANCE QUALITY IMPROVEMENT IN THE UNORGANIZED TRADE SECTOR

The theoretical aspects of buyers maintenance quality forming are examined in the article, the necessity of buyers maintenance quality improvement is grounded by subjects of trade sector unorganized on principles of process approach. The essence is determined and the partial and summary indexes of buyers maintenance culture level estimation are recommended. Factors which influence on the level of unorganized trade sector buyers maintenance are probed, the ways of its increase are offered.

Keywords: unorganized trade sector, buyers maintenance quality, buyers maintenance quality factors of influence, ways of buyers maintenance quality improvement.

Постановка проблеми. Сучасний покупець висуває наступні вимоги до торгівлі: мінімізація затрат часу на придбання товарів широкого попиту, максимально повне задоволення існуючого попиту, індивідуальне обслуговування при виборі товарів епізодичного і періодичного попиту, зручність обслуговування тощо. В умовах зростання конкуренції нагальним питанням є забезпечення обслуговування покупців у роздрібній торгівлі на високому рівні. Це сприяє підвищенню життєвого рівня населення (що, в свою чергу, висуває щораз вищі вимоги до якості обслуговування), забезпеченню конкурентоспроможності закладів торгівлі і напряду залежить від: використовуваних форм та методів торгівлі, дотримання норм законодавства про захист прав споживачів, якості та асортименту пропонованих товарів, професійно-кваліфікаційного рівня торговельних працівників тощо.

Неорганізований сектор торгівлі - сукупність некорпоративних суб'єктів (підприємств-фізичних осіб), які організаційно здійснюють торговельну діяльність на засадах самостійності, самоокупності і самозайнятості - відіграє неабияку роль у задоволенні потреб населення України в товарах та послугах. Невисокий рівень обслуговування покупців суб'єктами неорганізованого сектору торгівлі, що зумовлений об'єктивними причинами; наявність фактів порушень ними законодавства щодо захисту прав споживачів, зростаюча актуальність питань якості обслуговування споживачів зумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме значення для вивчення зазначеної проблеми мають праці з функціонування та розвитку торгівлі, якості торговельного обслуговування населення В. Апопії [2], Б. Гриніва [3], Л. Лігоненко, А. Мазаракі, І. Міщука [2; 4], І. Олексин, С. Рудницького [2], А. Садекова, Л. Фролової, А. Чорного [7] та інших вчених. Разом з тим, питання забезпечення якості обслуговування покупців у неорганізованому секторі торгівлі залишається поза увагою дослідників.

Мета статті - використовуючи процесний підхід, обґрунтувати необхідність покращення якості обслуговування покупців суб'єктами неорганізованого сектору торгівлі та запропонувати шляхи його покращення.

Основний матеріал дослідження. Торговельне обслуговування за своїм змістом являє собою багатоаспектну торговельну діяльність у сфері роздрібної торгівлі, основною метою якої є задоволення всіх основних вимог покупців щодо придбання в роздрібній торговельній мережі з найменшими витратами часу в найбільш сприятливих умовах та зі зручностями необхідних товарів за найбільш прийнятними цінами [6, с. 8]. Стрижневим елементом цієї діяльності є процес продажу товарів кінцевим споживачам у об'єктах роздрібної торговельної мережі, який у спеціальній економічній літературі отримав назву операцій безпосереднього обслуговування покупців; проте, зводити зміст торговельного обслуговування лише до цих операцій некоректно. Якісне торговельне обслуговування може бути забезпечене тоді, коли належним чином вирішене все коло питань організації і функціонування об'єкта роздрібної торговельної мережі, починаючи з моменту прийняття рішення про необхідність його створення і закінчуючи питаннями забезпечення його ефективної діяльності протягом достатньо тривалого терміну роботи. В сучасних умовах проблема підвищення рівня обслуговування у роздрібній торгівлі є важливим завданням, вирішення якого забезпечує економічний розвиток суб'єктів торговельної діяльності та зростання рівня життя населення [7, с. 5].

Під якістю торговельного обслуговування ми розуміємо сукупність характеристик, котрі дають можливість встановити ступінь відповідності всіх торгово-технологічних процесів у суб'єктів неорганізованого сектору торгівлі вимогам покупців. Головним критерієм оцінювання якості обслуговування виступає ступінь задоволення потреб споживачів. Не останню роль відіграє відповідність сервісу встановленим стандартам, затрати часу на придбання товарів, культура обслуговування. Якість обслуговування покупців є одним з головних чинників формування і підтримання позитивного іміджу об'єкта роздрібної торговельної мережі, який впливає на поведінку як покупців, так і продавців.

Товарооборот неорганізованого сектору торгівлі України зріс в 3 рази порівняно з 2005 роком. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що таке зростання товарообороту не свідчить про покращення якості торговельного обслуговування населення. Динаміка показників товарообороту забезпечується переважно за рахунок інфляції та зростання цін. Варто відзначити, що частка досліджуваного сектору торгівлі є досить значною і складає за даними офіційної статистики 50,5% обсягу роздрібного товарообороту торгівлі та ресторанного господарства України [5, с. 271]. Вона набагато вища у слабозрозвинутих регіонах України та в сільській

місцевості. Саме тому проблема забезпечення належної якості обслуговування в неорганізованому секторі торгівлі потребує особливої уваги.

Неорганізований сектор охоплює значні сегменти стаціонарної мережі (невеликих магазинів), дрібнороздрібної мережі, нестаціонарних об'єктів, автозаправок, аптечних пунктів, кіосків тощо. Найчастіше визначальними чинниками, що впливають на вибір споживачем об'єкта роздрібної торговельної мережі, є: місце його розташування, якість пропонованих товарів, повнота асортименту, технологія продажу, рівень цін і швидкість обслуговування, рівень кваліфікації персоналу. Значну частину покупців приваблює цілодобове обслуговування та надання додаткових послуг. У певних аспектах (повнота асортименту, технологія продажу, рівень цін) досліджуваний сектор не може конкурувати, наприклад, із торговельними мережами.

Якість обслуговування у суб'єктів неорганізованого сектору торгівлі зазвичай найнижча. Задля досягнення прибутку, вони економлять кошти на забезпеченні належного обслуговування. Результатом цього є відсутність необхідного рівня організації торгівлі та низький професійно-кваліфікаційний рівень працівників. Торгово-технологічні операції проводяться здебільшого вручну, без застосування автоматизованих систем. Тому для забезпечення конкурентоспроможності суб'єкти досліджуваного сектору торгівлі значну увагу повинні приділяти покращенню обслуговування покупців. Як зазначають науковці [4, с. 191], одним із основних напрямків розвитку торгівлі стає пропозиція комфорту, тобто обслуговування, зручності, зрозумілості та чіткості, а також, передусім, задоволення під час придбання товару. Управління якістю обслуговування повинно здійснюватись відповідно до відомих принципів управління якістю, а саме: оцінка якості послуги її споживачами, кількісне оцінювання рівня якості обслуговування, вимірювання якості з точки зору процесного підходу.

Для оцінки якості обслуговування споживачів суб'єктами неорганізованого сектору зазвичай вивчають: рівень впровадження прогресивних методів продажу, умови праці продавців, систему послуг, повноту і стабільність асортименту, динаміку товарообороту, рівень завершеності купівлі, затрати часу споживачів на здійснення операції купівлі, вартість середнього чеку, кількість потенційних покупців, культуру (етику та естетику) обслуговування. При цьому здебільшого використовують статистичні методи, методи анкетування, експертних оцінок, порівняння та метод «таємного покупця». Останній є цікавим, недорогим та нескладним для роздрібної торгівлі як джерело об'єктивної інформації про якість обслуговування у об'єктах роздрібної торговельної мережі. Він дозволяє перевірити, наскільки продавці дотримуються стандартів якості надання послуг, консультування, культури спілкування тощо. Проінструктовані «таємні покупці» відвідують пункт продажу і оцінюють роботу продавців відповідно до визначених критеріїв (кількість та доцільність порад, презентація асортименту, зовнішній вигляд працівників, владнання скарг і конфліктних ситуацій тощо).

Для якості обслуговування вагоме значення має культура провадження торговельної діяльності, яка являє собою сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених спільно торговельними працівниками і споживачами в процесі повсякденної взаємодії включно із самим процесом розподілу спільно створених цінностей [2, с. 593]. Вона не залежить від економічної моделі господарювання, а визначається загальним рівнем культури суспільства. Культуру обслуговування покупців можна дослідити за низкою показників, що дозволяють охарактеризувати рівень обслуговування й естетичного оформлення об'єкта роздрібної торговельної мережі. До них належать: стійкість асортименту; застосування прогресивних методів продажу товарів; надання системи послуг; затрати часу на здійснення купівлі; дотримання затвердженого режиму роботи; інтенсивність використання внутрішніх засобів інформації і реклами; рівень професійної кваліфікації та етичної культури працівників; естетичний вигляд працівників прилавка; естетичний і санітарний стан приміщення; дотримання встановлених правил продажу товарів.

На основі наведених показників рекомендується розраховувати узагальнюючий показник рівня культури обслуговування покупців. Крім того, при його обчисленні враховують коефіцієнти: стабільності асортименту товарів; впровадження прогресивних методів продажу товарів; системи послуг, що надаються; затрат часу покупців на обслуговування; завершеності процесу покупки; якості праці працівників і культури обслуговування з погляду покупців.

Значний вплив на якість обслуговування покупців мають використовувані форми і методи торгівлі. Від них залежать обсяг роздрібного товарообороту, якість обслуговування покупців, їх задоволеність зробленими покупками тощо. Зрозуміло, що їх вибір може мати як позитивний, так і негативний вплив на результати фінансової діяльності суб'єкта неорганізованого сектору торгівлі.

Крім того, суттєвий вплив мають зовнішні чинники: державне регулювання, рівень конкуренції, діюча податкова система тощо.

Як альтернативу досліджуваному сектору науковці прогнозують в майбутньому активний розвиток магазинів, що працюють на засадах самообслуговування (насамперед, супермаркетів і гіпермаркетів), а також дисконтних магазинів, які теж працюють у форматі самообслуговування і зорієнтовані на споживачів із низькою купівельною спроможністю, що становлять значну частину населення країни. Проте, варто пам'ятати, що для українського покупця є дуже звичною магазинна форма продажу, де присутній активний комунікаційний процес «продавець-покупець». Результат цього процесу залежить від якості надання торговельних послуг, матеріального добробуту та культурного рівня працівників сфери роздрібної торгівлі, їхніх професійно-кваліфікаційних і ціннісно-життєвих характеристик. Наголосимо, що далеко не весь торговельний персонал неорганізованої торгівлі можна позитивно оцінити за наведеними характеристиками. Кваліфікаційний рівень робочої сили у сфері торгівлі не можна оцінити як високий: лише 25% працівників закінчили вищі навчальні заклади III-IV рівня акредитації, а близько 40% мають лише середню освіту. Зумовлено це тим, що вимоги до рівня кваліфікації зайнятих в торгівлі не настільки жорсткі – це дозволяє залучати працівників з низьким рівнем освіти.

Із різким зростанням конкуренції на ринку товарів і послуг посилилася боротьба за кожного покупця. Саме від продавців великою мірою залежить формування лояльності покупців до об'єкта роздрібної торговельної мережі. Разом з тим, швидкі темпи розвитку сучасних технологій ведуть до витіснення низькокваліфікованих працівників, вимагають найму адаптованого до сучасних вимог персоналу, який гнучко реагує на професійні зміни. У своїх професійних діях вони повинні керуватися принципами моральності та ентузіазму. Без ентузіазму, енергійності, динамічності неможливо створити сприятливу для встановлення відносин з покупцями атмосферу. Однак, лише цього недостатньо. Продавці повинні бути грамотними консультантами, надавати споживачам у доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари, усіляко сприяти споживачеві у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу проводити перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів, перевірити справність виробу, продемонструвати за можливості його роботу та ознайомити споживача з правилами користування [1].

Таким чином, слід забезпечувати належний рівень кваліфікації торговельного персоналу, який у комплексі з організацією та мотивацією праці є визначальними умовами в підвищенні якості обслуговування покупців суб'єктами неорганізованого сектору торгівлі. Характерними рисами кваліфікації стають багатопрофільність, високий рівень загальної і технічної культури, динамізм, гнучкість.

Важливим чинником підвищення якості обслуговування покупців виступає створення передумов для істотного підвищення мобільності робочої сили шляхом належної її професійно-кваліфікаційної підготовки відповідно до поточних та перспективних вимог сфери торгівлі. Поліпшенню освітнього та кваліфікаційного рівнів працівників сфери роздрібної торгівлі сприятиме створення сучасної системи професійної орієнтації, підвищення кваліфікації та перекваліфікації; зближення інтересів працедавців, випускників, держави та навчальних закладів на етапі проходження практичної підготовки студентів та слухачів. Значну увагу на загальнодержавному рівні доцільно приділяти питанням маркетингу ринків праці та освітніх послуг.

Для того, щоб працівники неорганізованого сектору торгівлі могли якнайкраще обслужити споживачів, вони повинні бути добре мотивовані, обізнані про властивості та асортимент пропонованих ними товарів, позитивно налаштовані до покупців. Тут вагомими є знання основ психології та елементарних правил етикету (вітання, звертання, прощання).

Суттєвим чинником, що формує якість обслуговування споживачів, є дотримання суб'єктами торговельної діяльності законодавства у сфері захисту прав споживачів. Останні досить часто знаходять способи уникнення відповідальності за шкоду, заподіяну споживачам. В умовах ринку це питання потребує жорсткого державного регулювання.

Високої якості обслуговування можна досягти за допомогою дотримання міжнародного стандарту ISO 9001:2008 «Системи менеджменту якості. Вимоги», законодавства про захист прав споживачів, ціни та ціноутворення, санітарних норм, правил торгівлі тощо. Підкреслимо, що рівень торговельного обслуговування напряму пов'язаний із ефективністю діяльності об'єкта роздрібної торговельної мережі, яка характеризується розміром чистого прибутку. Результатом належної якості обслуговування покупців виступають збільшення обсягів роздрібного

товарообороту, чисельності лояльних клієнтів та покращення конкурентного статусу суб'єкта неорганізованого сектору торгівлі на ринку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, через площину вражень та задоволеності покупців (які є головними діючими особами в торгівлі) від здійсненої операції купівлі-продажу повинна проводитися оцінка якості обслуговування в кожному пункті продажу.

Основними шляхами досягнення належного рівня якості обслуговування суб'єктами неорганізованого сектору торгівлі є: підвищення рівня сервісу, що може бути запропонований споживачам (формування внутрішнього стандарту обслуговування); розробка стратегії й тактики усунення недоліків, виявлених у досягнутому рівні якості обслуговування порівняно із визначеним стандартом; підвищення кваліфікації торговельних працівників та їх адаптація до вимог сучасного торговельного обслуговування.

Подальші дослідження зазначеної проблеми стосуються розгляду внеску основних суб'єктів торговельно-технологічних процесів в неорганізованому секторі торгівлі у формування рівня обслуговування споживачів, а також створення стандартів обслуговування для суб'єктів неорганізованої торгівлі.

Література

1. Україна. Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі. Наказ. Про затвердження Правил роботи дрібнороздрібної торговельної мережі : від 08.07.1996 р. №369.
2. Апопій В. В. Організація торгівлі : підруч. / [В. В. Апопій, І. П. Міщук, В. М. Ребицький та ін.]. – [3-тє вид.]. – К. : Центр учбов. літератури, 2009. – 632 с.
3. Гринів Б. В. Про оцінку рівня торговельного обслуговування / Б. Р. Гринів // Вісник ЛКА: зб. наук. праць. – Сер. економ. – Львів : ЛКА, 2002. – Вип. 13. – С. 355-359.
4. Криган Р. В. Стан і тенденції розвитку роздрібної торговельної мережі у Львівській області / Р. В. Криган, Т. В. Футало // Науковий вісник НЛТУУ : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУУ, 2009. – Вип. 19.6. – С. 188-194.
5. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
6. Теорія та практика торговельного обслуговування / [В. В. Апопій, І. П. Міщук, С. І. Рудницький та ін.] ; за ред. В. В. Апопія. – К. : ЦНЛ, 2005. – 496 с.
7. Чорний А. Ю. Статистичне оцінювання якості обслуговування у роздрібній торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.03.01 «Економіка та управління підприємствами»/ А. Ю. Чорний. – К., 2005. – 20 с.

1. Ukraine. Ministry of foreign economic relations and trade. Decree. On approval of the small retail trade network activity rules : from 08.07.1996 y. № 369.
2. Apopij V. V., Mishchuk I. P., Rebryckuj V. M. Trade organization. Kyiv, 2009, 632 pages (in Ukrainian).
3. Gryniv B. V. About trading service level evaluation. LCA announcer, 2002, no 13, pp. 355-359. (in Ukrainian).
4. Krygan R. V., Futalo T. V. State and tendencies of retail trade network development in Lviv region. NLТУU science announcer, 2009, no 19.6, pp. 188-194. (in Ukrainian).
5. Ukraine statistical annual for 2011 year. Kyiv, 2012, 599 pages (in Ukrainian).
6. Apopij V. V., Mishchuk I. P., Rydnickij S. I. Theory and practice of trade maintenance. Kyiv, 2005, 496pages (in Ukrainian).
7. Chornyj A. U. Statistic valueing of maintenance quality in retail trade. Kyiv, 2005, 20 pages (in Ukrainian).

Рецензент: Васильців Т.Г., д.е.н., доцент, заст. директора Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень.

26.03.2014

УДК 339.137.2:330.341.1

Нестеренко Ольга

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИНОРОБНОЇ ГАЛУЗІ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті приведений аналіз розвитку виноробної галузі в цілому по Україні та в Одеській області. Автором зроблені висновки щодо зменшення кількості насаджень виноградної лози та зменшення обсягів валового збору винограду. Проаналізована структура виробництва алкогольної продукції та визначено, що найбільша питома вага належить виробництву пива та горілки. Проаналізована динаміка виробництва винограду по районах Одеської області. Приведена динаміка переробки виноматеріалів по областях та визначено, що найбільша питома вага у переробці виноматеріалів належить Одеській області, що у 2 рази перевищує аналогічний показник в АРК. Визначено, що на розвиток виноградної галузі впливають ряд факторів, а саме: ціна ліцензії, акцизний збір, низька конкурентоспроможність вина та нерозвиненість внутрішнього ринку. Приведені дані щодо виробництва та споживання вина в Україні.

Ключові слова: конкурентоспроможність, виноробна галузь, виробничі потужності, виробництво вина, переробка виноматеріалів.

Нестеренко Ольга

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВИНОДЕЛЬЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье приведен анализ развития винодельческой отрасли в целом по Украине и в Одесской области. Автором сделаны выводы по уменьшению количества насаждений виноградной лозы и уменьшению валового сбора винограда. Проанализирована структура производства алкогольной продукции и определено, что наибольший удельный вес принадлежит производству пива и водки. Проанализирована динамика производства винограда по районам Одесской области. Приведенная динамика переработки виноматериалов по областям и определено, что наибольший удельный вес в переработке виноматериалов принадлежит Одесской области, что в 2 раза превышает аналогичный показатель в АРК. Определено, что на развитие виноградной отрасли влияют ряд факторов, а именно: цена лицензии, акцизный сбор, низкая конкурентоспособность вина и неразвитость внутреннего рынка. Приведены данные по производству и потребления вина в Украине.

Ключевые слова: конкурентоспособность, винодельческая отрасль, производственные мощности, производство вина, переработка виноматериалов.

Nesterenko Olga

TRENDS AND PROSPECTS WINE INDUSTRY IN THE ODESA AREA

In the article the analysis of the wine industry in general and in Ukraine in Odessa region. The author of the conclusions on the reduction of planting the vine and the decrease in gross vintage. The structure of production of alcoholic beverages and determined that the largest share belongs producing beer and vodka. The dynamics of grape production by region Odessa region. Present dynamics processing wine by region and determined that the portion of the processing of wine belongs to the Odessa region, which is 2 times higher than in the ARC. It was determined that the development of the grape industry affected by several factors, namely: the price of the license, excise duty, low competitiveness of wine and undeveloped domestic market. The data on the production and consumption of wine in Ukraine.

Keywords: competitiveness, the wine industry, production capacity, production of wine, wine processing.

Постановка проблеми. Виноробна галузь є перспективним напрямком розвитку економіки України та Одеської області. Для успішного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу в Україні та в області є сприятливі ґрунтово-кліматичні умови і достатня забезпеченість трудовими та іншими ресурсами. Проте, на сьогодні стабільній та ефективній роботі виноробних підприємств перешкоджає численна кількість проблем, серед них: загальний кризовий стан економіки країни, низька забезпеченість сировиною переробних заводів, порушення паритетних взаємовідносин виробників сировини та виноробних підприємств, висока конкуренція, незахищеність вітчизняного виробника, відсутність належної підтримки з боку держави, низька якість виробленої продукції тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні дослідженням стану проблем виноробства займалися ряд вітчизняних учених, серед яких: Авідзба А.М., Бузні А.Н., Власов В.В., Гаркуша О.М., Горбачов В.С., Гульчак А.Б., Дудник М.О., Літвінов П.І., Мармуль Л.О., Матчина І.Г., Рибінцев В.А., Саблук П.Т., Червен І.І., М. Афонін, С. Азізов, А. Гаркуша, В. Єжов, Л. Мармуль, І. Червен, С. Черемісіна та ін.

Невирішеними раніше частинами загальної проблеми є: фактори, які впливають на виноробну галузь Одеської області.

Цілі статті:

- аналіз стану розвитку виноробної галузі в Одеській області;
- визначення факторів, які впливають на конкурентоспроможність виноробної галузі;
- аналіз їх впливу на конкурентоспроможність виноробної галузі.

Основний матеріал дослідження. Після вступу України до ВТО, важливу роль відіграє конкурентоспроможність національного виробника. Оскільки саме він являється провідною ланкою в розвитку економіки країни. Саме його стан впливає не тільки на економіку країни, а і на її міжнародне становище, впливає на імідж та привабливість країни як такої.

Історія розвитку виноробства на Одещині має вікову пам'ять. Проте виноробна галузь не тільки Одещини, України в цілому, а також всього світу переживає не найкращі часи (рис 1).

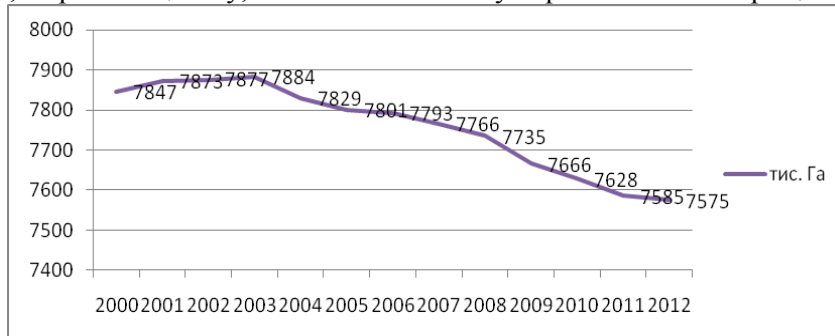

Рис. 1 Динаміка посівних площ винограднику у світі за 2000-2012 рр. [2]

Проаналізувавши дані рисунка 1, можна зробити висновок, що починаючи з 2002 року та по нинішній час зберігається невтішна тенденція зменшення площ, які зайняті під виноградники, а це в свою чергу призводить до зменшення обсягів виробництва вина в усьому світі. Також невтішна тенденція спостерігається і в даний момент в Україні, площі насаджень лози та площі виноградників у плодоносному віці в Україні зменшуються, дані приведені на рисунку 2 [3].

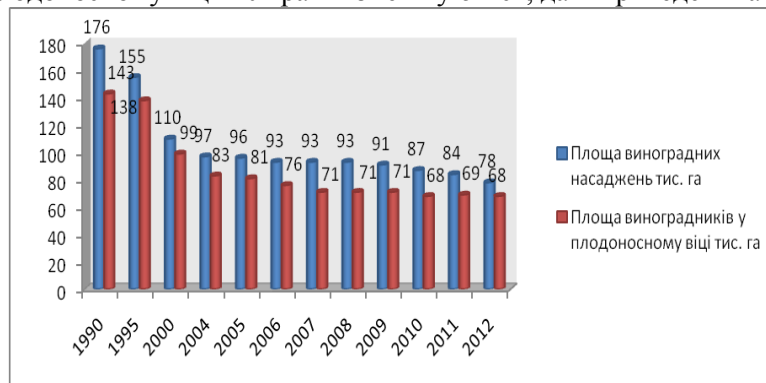

Рис. 2 Площі насаджень виноградної лози 1990-2012 роки [5]

Як видно з рисунку 2 обсяг насаджень у 2011 році зменшився на 107 тис га по відношенню до 1990 року, а також площа винограднику зменшилась у 2011 по відношенню до 1990 року на 74 тис га, та спостерігається подальше зменшення площ.

Ця негативна тенденція просліджується і у розвитку всієї галузі, оскільки зменшення обсягів площі приводить до зменшення валового збору винограду, тим самим зменшує кількість виробництва вина з натуральної сировини, збільшує імпорт сировини та, що являється самим гіршим, українське вино втрачає свою ідентичність, та за висновками експертів вже більше ніж 30% вина вироблено з порошку.

Аналіз взаємозв'язку динаміки виробництва винограду та площ насаджень виноградників в Одеській області наведені на рисунку 3.

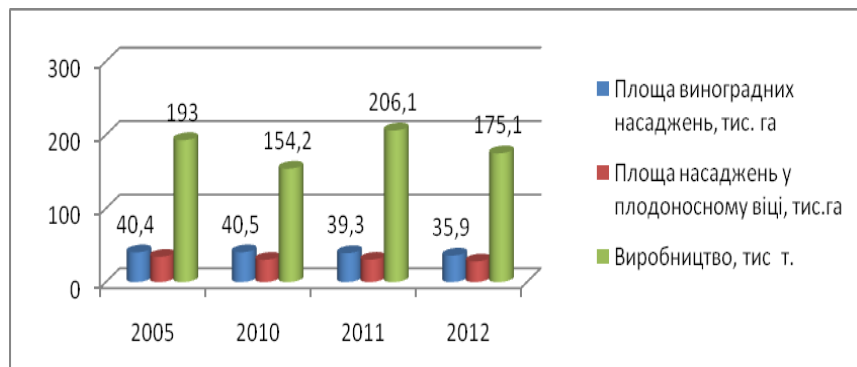

Рис. 3. Аналіз взаємозв'язку динаміки виробництва винограду та площі насадження виноградників в Одеській області за 2005-2012 роки

Як видно з рисунку 3, починаючи з 2011 року, площі виноградних насаджень поступово зменшуються, проте виробництво винограду було найбільшим та становило 206,1 тис. т., що говорить про збільшення врожайності, проте у 2012 році зменшилась не тільки площа насаджень, а обсяг виробництва винограду.

Розглянемо динаміку виробництва винограду у розрізі районів Одеської області.

Таблиця 1

Динаміка виробництва винограду за період з 2000 по 2011 роки

Населений пункт	2000		2005		2010		2012		2012 р у % 2000р
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	
1.Болградський	34,2	17,0	22,5	11,6	26,5	12,9	22,7	13,0	66,4
2.Саратський	27,7	13,8	29,6	15,3	26,7	13,0	21,9	12,5	79,1
3.Тарутинський	26,1	13,0	19,7	10,2	22,9	11,1	18,4	10,5	70,5
4.Татарбунарський	23,4	11,6	18,9	9,8	20,9	10,1	17,5	10,0	74,8
5.Білгород-Дністровський	19,8	9,8	21,5	11,1	29	14,1	27,1	15,5	136,9
6.Арцизький	14,5	7,2	9,7	5,0	11,6	5,6	10,5	6,0	72,4
7.Кілійський	11,5	5,7	19,3	10,0	15,6	7,6	14,4	8,2	125,2
8.Овідіопольський	7,1	3,5	7	3,6	14,6	7,1	7,2	4,1	101,4
9.Ренійський	6,1	3,0	7,7	4,0	7	3,4	6	3,4	98,4
10.Роздільнянський	4,5	2,2	7,2	3,7	5,2	2,5	4,1	2,3	91,1
11.Котовський	1,5	0,7	2,5	1,3	1,9	0,9	1,7	1,0	113,3
Інші	25	12,4	27,6	14,3	24,2	11,7	23,6	13,5	94,4
Одеська обл.	201,4	100	193,2	100	206,1	100	175,1	100	86,9

Таким чином, як видно з даних таблиці 1, спостерігається невтішна тенденція зменшення обсягів виробництва винограду у 2000-2012 роки. Найбільший спад виробництва був у Болградському, Тарутинському, Арцизькому та Татарбунарському районах. При цьому найбільшу питому вагу у виробництві винограду у 2012 році займають Білгород-Дністровський, Болградський, Саратський Тарутинський районию В той же час чотири райони області (Білгород-Дністровський, Котовський, Кілійський та Овідіопольський) показують позитивну динаміку щодо збільшення обсягів виробництва винограду за 2000-2012 роки: ріст від 136,9% в Білгород-Дністровському районі до 101,4% в Овідіопольському районі.

Одним з важливих показників розвитку виноробної галузі є переробка виноматеріалів в цілому по Україні та в розрізі по регіонам У таблиці 2 наведена структура переробки виноматеріалів за регіонами у 2012 році.

Таблиця 2

Переробка винограду на виноматеріали за регіонами у 2011-2012 рр.

Регіони	Фактично перероблено винограду на виноматеріали	У тому числі	середня ціна закупівлі

	2011	2012	у % до загального підсумку	2012р. у % до 2011р.	власно-вирощений	закуплений	1 т винограду, грн.
АРК	86365,5	73151,6	22,2	84,7	32901,7	40250	5594,4
Закарпатська	6512,4	9469	2,9	145,4	1075,3	8393,7	2542,8
Миколаївська	58745,1	53928	16,4	91,8	4105,8	49822	3673,9
Одеська	131465,4	146452,5	44,4	111,4	32816,3	113636	3419,2
Херсонська	47085,1	29663,6	9	63	6894,6	22769	3567,8
м.Севастополь	23827,2	16965	5,1	71,2	14451,8	259,8	4033,8
Україна	354059,8	329629,7	100	93,1	92245,5	235131	3829,3

В цілому по Україні спостерігається зменшення обсягу переробки винограду на виноматеріали за 2011-2012 рр. Негативна тенденція просліджується і в таких областях як АРК, Миколаївська, Херсонська та у м. Севастополі, проте в Одеській та Закарпатській областях спостерігається позитивна динаміка за аналізований період. Найбільшу долю у переробці винограду на виноматеріали займає Одеська обл., яка у 2 рази перевищує аналогічний показник в АРК за аналізований період. У 2012р. збільшили переробку винограду підприємства Одеської на 11% та Закарпатської на 45% областях. На 37% зменшилися обсяги переробки у Херсонській області, на 29% – у м. Севастополі. На підприємства Одещини припадало 44% загального обсягу переробленого винограду, Автономної Республіки Крим – 22%, Миколаївської області – 16%. У 2012р. 28% від загального обсягу переробленого винограду складала власна сировина (у 2011р. – 34%). Найменше фактично перероблено власного винограду на виноматеріали підприємства Миколаївської (7,6%) та Закарпатської (11,4%) областей.

Середня ціна закупівлі винограду коливалась в межах від 5594,4 грн./т в АР Крим до 2542,8 в Закарпатській області. Аналіз динаміки середньої ціни за 2012-2011 рр по Україні в цілому показує, що вона зросла на 14% (з 3361 грн/т до 3829 грн/т). Це відбулося головним чином за рахунок підвищення цін на виноград у Миколаївській – на 38% та Одеській – на 12% областях, Автономній Республіці Крим – на 15%. У решті регіонів спостерігалось незначне зниження цін [5].

На рисунку 3 подана динаміка світового виробництва та споживання вина за 2000 – 2012 роки. Проаналізувавши рисунок 3 можна зробити висновок, що за аналізований період з 2000-2012 рр. спостерігається зменшення, як виробництва так і споживання вина, проте споживання вина зменшується повільніше ніж виробництво. Виробництво вина після піку в 2004 році стабільно знижується, торік скорочення стало максимальним за 40 років.

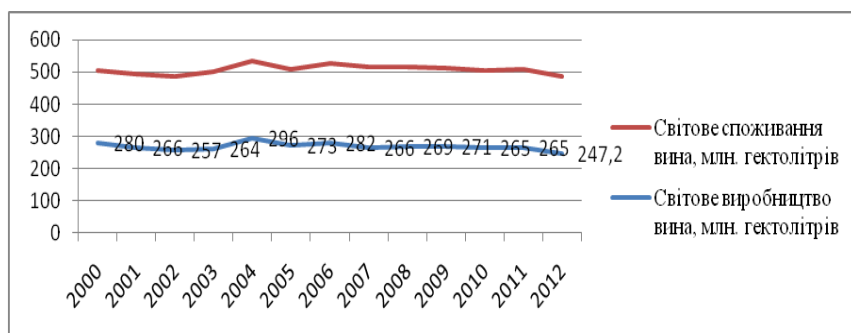

Рис.3. Світове виробництво та споживання вина, млн. гектолітрів за 2000 – 2012 роки

У результаті з 2006 року попит на глобальному винному ринку перевищує пропозицію, і на сьогоднішній день дефіцит становить приблизно 300 мільйонів ящиків на рік. Як пише Morgan Stanley [2], існуючий дефіцит наростатиме, оскільки споживання продовжує зростати, а погана погода цим і минулого літа не сприяла гарному врожаю. Поворотним пунктом для виноробної галузі, за даними аналітиків, став 2010 рік, коли економічна криза в Європі змусила багатьох виноробів закрити свій бізнес, і площі виноградників скоротилися.

Згідно даних Всесвітньої організації охорони здоров'я на 2012 рік, Україна знаходиться на п'ятому місці в світі за обсягами споживання алкоголю. В Україні споживаються 15,6 л алкоголю на душу населення на рік. За цим показником її випереджає Молдавія (1 місце - 18,2 л), Чехія (16,4 л), Угорщина (16,2 л) і Росія (15,7 л). За споживанням горілки Україна у 2013 році посіла 3 місце,

середня норма споживання – 7,7 л., перше та друге місце – Росія та Білорусія відповідно. У процесі просування вина на ринках різних країн виробники вина та регіональні асоціації приділяють окрему увагу походженню, культурній спадщині, виробництву і подачі вина і особливо підкреслюють ідеї відповідального підходу до його споживання. У таблиці 3 представлена структура виробництва вина в Україні за 2005-2012 рр.

Таблиця 3

Обсяг виробництва спиртних напоїв у 2005 – 2012 рр.

Вид напою	Роки										
	2005		2010		2010р у % до 2005	2011		2011р у % до 2005	2012		2012р у % до 2005
	млн. дал.	%	млн. дал.	%	%	млн. дал.	%	%	млн. дал.	%	%
Горілка та інші спиртові напої	35,1	10,99	40,7	10,18	115,95	33,4	8,87	95,16	33,8	9,26	96,30
Лікери солодкі наливки, спиртові настоянки, інші спиртові настоянки	23,1	7,23	11,7	2,93	50,65	12	3,19	51,95	11,5	3,15	49,78
Вино виноградне	16,4	5,13	29,6	7,40	180,49	16,9	4,49	103,05	12,8	3,51	78,05
Вино «Шампанське»	4,4	1,38	4,2	1,05	95,45	3,7	0,98	84,09	3,3	0,90	75,00
Коньяк	2,4	0,75	3,6	0,90	150,00	4,7	1,25	195,83	4,6	1,26	191,67
Пиво	238	74,5	310	77,54	130,25	306	81,23	128,57	299	81,92	125,63
Всього	319,4	100	399,8	100	125,17	377	100	117,94	365	100	114,28

Як видно з таблиці 2 у 2012 році збільшився обсяг виробництва алкогольної продукції на 14,28 %, це було спричинено збільшенням обсягів виробництва коньяку та пива, проте зменшилось виробництво виноградного вина за аналогічний період. Але у 2011 році по відношенню до 2010 зменшився обсяг виробництва виноградного вина, що негативно впливає на розвиток галузі. Найбільшу питому вагу у виробництві алкогольної продукції займає пиво та виробництво горілки. На рисунку 4 представлена динаміка виробництва виноматеріалів за 2009-2012 роки.

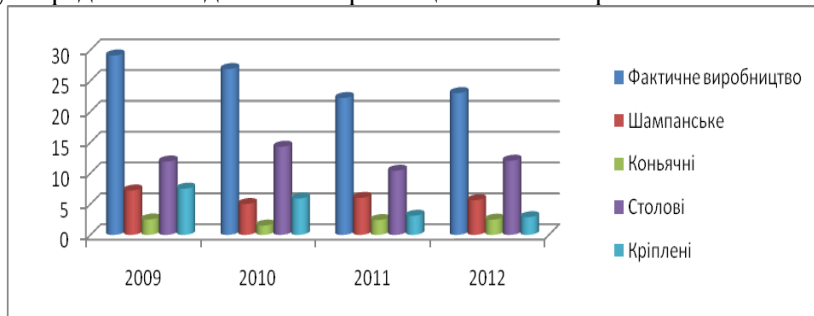

Рис.4. Динаміка виробництва виноматеріалів за 2009-2012 роки

Рисунок 4 підтверджує загальну характеристику зменшення обсягу виробництва виноматеріалів, що негативно впливає на конкурентоспроможність виробників, а також підштовхує споживачів придбати продукцію іноземних виробників.

Таблиця 4

Обсяг виробництва спиртних напоїв у 2005 – 2012 рр.

Види напою	2005		2010		2010 у % до 2005	2011		2011 у % до 2005	2012		2012 у % до 2005
	Тис. дал.	%	Тис. дал.	%	%	Тис. дал.	%	%	Тис. дал.	%	%
Коньяк, бренді	652	4,44	1421	4,91	217,91	2050,5	19,23	314,49	1884,5	23,87	289,03
Горілка, інші міцні спиртові напої	2612	17,78	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лікери, солодкі наливки, спиртові настоянки	817	5,56	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вино «Шампанське»	1289	8,77	1667	5,76	129,33	1174,4	11,01	91,11	1013,4	12,84	78,62
Вина виноградні	4660	31,72	12929	44,67	277,44	3719,8	34,88	79,82	2497,7	31,64	53,60

столові з фактичною концентрацією спирту від 9 до 13%	2077	14,14	3086	10,66	148,58	2348,2	22,02	113,06	1820,8	23,07	87,66
газовані	296	2,01	375,8	1,30	126,96	76,9	0,72	25,98	77,1	0,98	26,05
з концентрацією спирту більше 15%	2288	15,57	9467	32,71	413,76	1294,7	12,14	56,59	599,8	7,60	26,22
Всього	14691	100	28945	100	197,03	10665	100	72,592	7893,3	100	53,73

Як видно з приведеної таблиці 4, що за 2005-2012 рр. обсяги виробництва алкогольної продукції зменшились, простежується негативна тенденція у виробництві алкогольної продукції в цілому в галузі, хоча у виробництві коньяку є позитивна тенденція, це було спричинено низькою факторів, а саме: зменшення площ виноградників та низького рівня урожаю винограду. Обсяги виробництва виноградного вина зменшилися на 47%. Найбільша питома вага у виробництві алкогольної продукції припадає на виноградне вино, оскільки саме на Одеський регіон припадає 44,4% від загальної кількості переробки винограду на виноматеріали.

На наш погляд така негативна тенденція пов'язана з впливом таких факторів:

- високі акцизні ставки — фактично одні з найвищих у світі. Таких акцизів, як у нас, нема в жодній країні, сухе вино там не належить до алкогольних напоїв, воно числиться серед продуктів харчування, тому не є підакцизною продукцією, на пляшку не клеїться акцизна марка. У французьких ресторанах, наприклад, сухе вино дешевше від солодких газованих напоїв. У більшості країн Євросоюзу нульовий відсоток акцизу встановлений і на шампанські вина;

- винятково висока ціна ліцензії на оптовий продаж вина. В Україні така ліцензія коштує 500 тисяч гривень на рік. Чогось подібного, знову ж таки, нема ніде в Європі. Чи може невелике підприємство сплатити таку вартість обов'язкової ліцензії? Запитання риторичне. Такий закон про ліцензування губить фермерські та невеликі селянські господарства, приватну ініціативу. Існуюча нормативно-законодавча база зводить нанівець здорову конкуренцію малого, середнього та великого бізнесу, а її недостатність змушує українського виробника закладати високу ціну на свою продукцію;

- низька конкурентоспроможність українського вина. У нас добрі, якісні столові вина, та їх не знають за межами України або ж мало знають. У світі немає такого бренду: українське вино, зате є бренд – українська горілка. Вино в цьому сенсі не витримує конкуренції з пивом, так званими енергетичними напоями — усе це широко рекламується на телебаченні та на зовнішніх носіях. Наявні потужності виноробної галузі дозволяють перероблювати за сезон більше ніж 800 тис. тонн винограду, проте на сьогодні потужності завантажені лише на 20-40%. Застарілі технології виробництва вина, знос обладнання на деяких підприємствах складає 60%, що негативно відображається на конкурентоспроможності українського вина;

- нерозвиненість внутрішнього ринку. Показово, що внутрішній винний ринок в Україні не такий розвинений, як в інших країнах світу. У середньому кожен українець випиває 5,8 л вина на рік, що є одним з найнижчих показників у Європі (у Польщі – 12 л, у Чехії – 16 л, в Іспанії та Італії – по 40 л, а у Франції максимальні 60 л). Справа в тому, що українці воліють напої міцніші, а частка вина в загальному споживанні алкоголю складає лише 10% [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз підтверджує загальну світову тенденцію до зменшення обсягів насадження виноградної лози та обсягів виробництва виноматеріалів. Таким чином, у 2000-2012 роки найбільший спад виробництва був у Болградському, Тарутинському, Арцизькому та Татарбунарському районах. При цьому найбільшу питому вагу у виробництві винограду у 2012 році займають Білгород-Дністровський, Болградський, Саратський Тарутинський райони. Проте у 2012 році збільшився обсяг виробництва алкогольної продукції на 14,28%, це було спричинено збільшенням обсягів виробництва коньяку та пива, проте зменшилось виробництво виноградного вина за аналогічний період. Але у 2011 році, по відношенню до 2010 року, зменшився обсяг виробництва виноградного вина, що негативно впливає на розвиток галузі. Найбільшу питому вагу у виробництві алкогольної продукції займає пиво та виробництво горілки. Також визначено, що на виноробну галузь Одеського регіону впливають такі фактори: високі акцизні ставки, висока ціна ліцензії, нерозвиненість внутрішнього ринку, низька конкурентоспроможність українського вина.

Література

1. Історія виноградарства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vinograd.info/info/grozdy-zdorovya/istoriya-vinogradarstva.html> .
2. Стан виноробної галузі у світі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://take-profit.org/economicnews.php>
3. Державний комітет статистики. – 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Державний комітет статистики в Одеській області 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/index.htm>

5. Мировой винный рынок: перераспределение сил. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/market/agricultural-market/vinnyi-rynok-otrezvliashie-tendencii-261254>

1. Istoriya vy`nogradarstva. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://vinograd.info/info/grozdy-zdorovya/istoriya-vinogradarstva.html> .

2. Stan vy`norobnoyi galuzi u sviti. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://take-profit.org/economicnews.php>

3. Derzhavny`j komitet staty`sty`ky`. – 2011r. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Derzhavny`j komitet staty`sty`ky` v Odes`kij oblasti 2011 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/index.htm>

5. My`rovoj vy`nnyj rynok: pereraspredeleny`e sy`l. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://ubr.ua/market/agricultural-market/vinnyi-rynok-otrezvliashie-tendencii-261254>

Рецензент Балджи М.Д., д.е.н., професор Одеського національного економічного університету

25.03.2014

УДК 658:005.5

Okorskiy Vitalij, Sribna Evgeniya

THE FORMATION OF CREATIVE ENVIRONMENT IN THE ORGANIZATION - THE KEY TO IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE COMPANY

In modern conditions of business, increase the efficiency of enterprises is possible through the development and decision-making based on the generation and implementation of creative ideas. In the article there are researches of improving the efficiency of management personnel by enhancing the creative activity of managerial personnel in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom, possibly by fostering a creative environment in the organization. Analysis of OJSC Ukrtelecom draws attention to the considerable potential for raising the efficiency of the system by improving management through the implementation of innovative management principles.

Keywords: creativity, creative environment, efficiency, innovation management, creative management, generate of creative ideas, moral incentives, intrinsic motivation.

Окорський Віталій, Срібна Євгенія

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ОРГАНІЗАЦІЇ – ЗАПОРУКА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

За сучасних умов розвитку бізнесу підвищення ефективності діяльності підприємств можливе за рахунок розробки і прийняття управлінських рішень на основі генерування та реалізації креативних ідей. У роботі проведено дослідження підвищення ефективності управлінського персоналу шляхом активізації творчої активності АУП Рівненської філії ПАТ «Укртелеком», можлива шляхом формування креативного середовища в організації. Аналіз діяльності ПАТ «Укртелеком» звертає увагу на значні резерви підвищення ефективності діяльності за рахунок вдосконалення системи менеджменту на основі реалізації засад інноваційного менеджменту.

Ключові слова: креативність, креативне середовище, ефективність, інноваційний менеджмент, креативний менеджмент, творчість, генерування творчих ідей, моральне заохочення, внутрішня мотивація.

Окорский Виталий, Срибная Евгения

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОЙ СРЕДЫ В ОРГАНИЗАЦИИ – ЗАЛОГ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В современных условиях развития бизнеса повышения эффективности деятельности предприятий возможно за счет разработки и принятия управленческих решений на основе генерирования и реализации креативных идей. В работе проведе исследование повышения эффективности управленческого персонала путем активизации творческой активности АУП Ровенского филиала ОАО «Укртелеком», возможна путем формирования креативной среды в

организации. Анализ деятельности ОАО «Укртелеком» обращает внимание на значительные резервы повышения эффективности деятельности за счет совершенствования системы менеджмента на основе реализации принципов инновационного менеджмента.

Ключевые слова: креативность, креативная среда, эффективность, инновационный менеджмент, креативный менеджмент, творчество, генерирования творческих идей, моральное поощрение, внутренняя мотивация.

The emergence of modern management is based on sustainable development tools and management decisions. Organizations cannot longer be dependent on the incompetence of their manager, so traditional management changed to creative management [1].

Creativity - (Latin creation - creation) – is the modern term, which outlines the «creativity of the individual, which are characterized by the ability to produce fundamentally new ideas as well as are owned to the structure of giftedness as an independent factor» [2].

The creativity of the individual is the propensity of human creativity, creative activities related to the creation of material and spiritual values, which have a strong social significance - from the new artistic and aesthetic ideas and approaches to specific works and products [3].

The creative management is a relatively new concept and it is an independent branch of management science and professional activities aimed at creating conditions for the development of modern organizations. Theory of the creative management is at the intersection of innovation management and the theory of creativity, which began to develop about the middle of XX century and only recently found an embodiment in the detailed applied application this knowledge.

In the literature there are different approaches to the nature and content of creative management. Some authors emphasize that creative management is one of the areas of innovation management and associated mostly with new types of products. It covers technical and marketing issues related to innovation. The creative management is a set of principles, methods and forms of governance creative process, innovation and involved personnel. [4]

Improving the effectiveness of management personnel by enhancing of creative activity workers investigated for example Rivne Department (RD) of the Open Joint-Stock Company Ukrtelecom using average data of the company for the period 2010-2013 (Figure 1, Table 1).

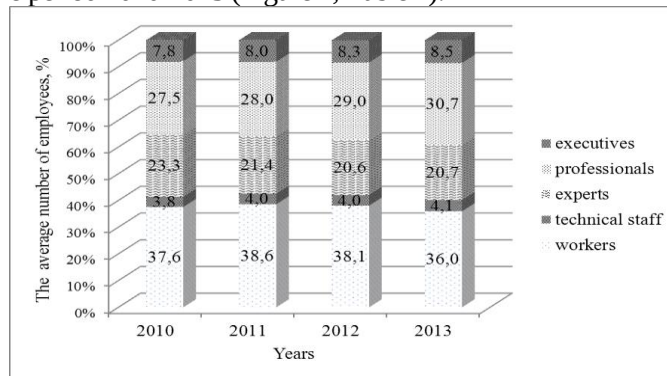

Figure 1. The structure of the personnel in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom by categories during 2010-2013

Table 1

Dynamics of indicators of the personnel in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom by categories during 2010-2013

Indicators	Years				The deviation from		
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012
The average number of employees, persons	1506	1332	1221	1133	-174	-111	-88
The general wage fund of the company, thousand UAH	40918,9	37288,4	37074,3	28290,4	3630,5	-214,1	-8783,9
The average monthly wage fund of the company, thousand UAH	3409,9	3107,4	3089,5	3143,4	2033,1	1677,7	-5842,5

The average wage per employee of the company, UAH	2264,2	2332,9	2530,3	27744	82,4	237,0	107,0

Assessment of the dynamics income during 2010-2013 (Figure 2) indicates the increasing regularity, which moves conversely z-like. This means that during 2010-2011 there is a slight decline (0,05%), which is repeated during the period 2012-2013 (0,09%). During 2011-2012, the income growth amounts 1,3%. Overall, during the analyzed period, revenue growth amounts 1,2%.

Moreover, the trend line of graph reflects a stable tendency during 4 years, with the value of authenticity of approximation (degree of correspondence the expected values for the trend of actual data) 0,7566, indicating a precise comparison of the calculated trend lines with actual data.

The tendency of income growth in general is explained by the expansion of services, primarily providing services associated with the development of Internet technology.

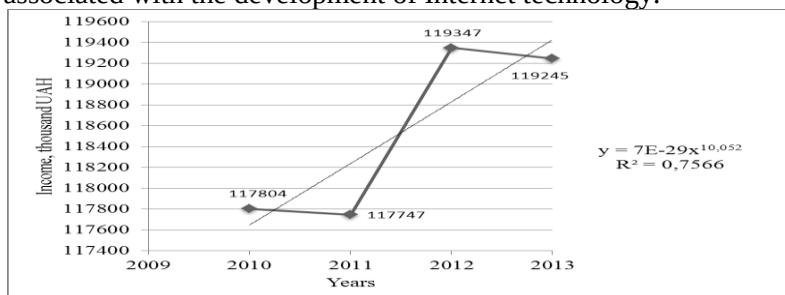

Figure 2. Dynamics of change of income in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom during 2010-2013

One of the elements increasing the income of the enterprise is reduction its expenses, which involves reducing the costs of raw materials, energy and fuel, as well as reducing wage costs, due to the decrease in the average number of staff employees.

There is a significant reduction of employees, including the managerial personnel in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom during 2010-2013 (Figure 3).

During 2010-2013 in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom, there is a decrease in the average number of the managerial personnel on 21 employees or on 18%. The value of the reliability of the approximation amounts to 0,9814.

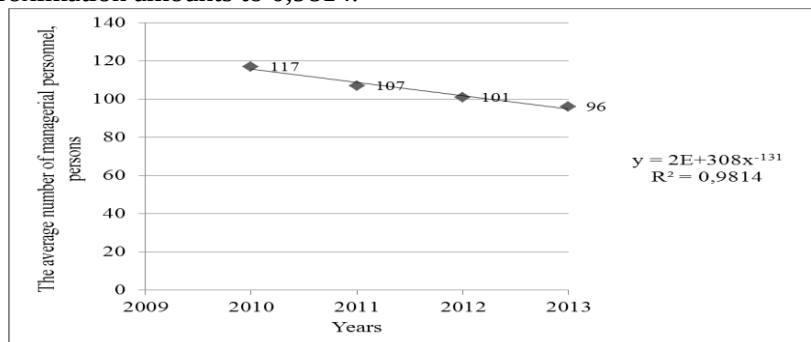

Figure 3. Dynamics of change the average number of managerial personnel in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom during 2010-2013

In general is observed a significant increase in the average wage per employee per month. In particular, in monetary terms for the staff in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom increasing amounts 572 UAH. In percentage terms, the increase amounted generally in the company of 7,9% (Figure 4).

According to official figures the level of inflation in Ukraine in 2013 amounted to 5,9% growth in the average wage should reach 163,7 UAH. According to company salaries increased by 244,1 UAH. This indicates that there covering the inflationary component, and at the same time points to improve productivity in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom.

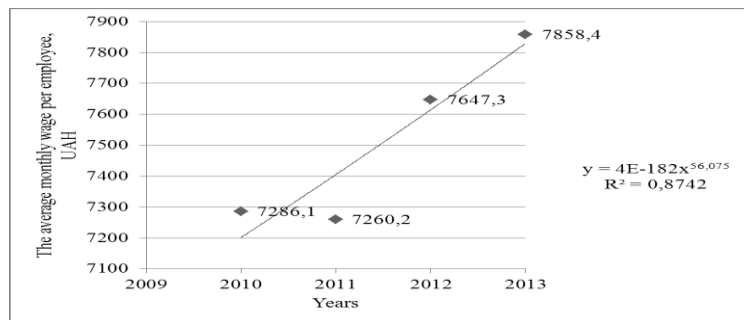

Figure 4. Dynamics of the average monthly wage of labor one manager in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom during 2010-2013

Trend lines of graphs data dependency show a stable trend over 4 years, the quantity of the reliability of the approximation is around 0,7566 to 0,9814. This indicates a clear comparison of the calculated trend lines with factual data.

The company's management has been able to achieve effective management by reducing the number of staff employees and the total payroll, given the growing profitability of the company on realization services, and a corresponding increase in average wages per employee.

Namely, executives have raised the effectiveness of the activity in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom by reducing expenditure side wages and increase of received income from rendered services due to growth tariffs and expanding the number of users of the services of the company.

However, in Rivne Department of the OJSC Ukrtelecom there is still significant potential for raising the efficiency of activity due to the improvement of the management system. The enterprise concentrates a lot of attention to introducing elements of creative management through the continuously of training for the executive staff, holding of seminars and training.

The heyday of creativity there is only where management supports the creativity management training, where the created favorable conditions for the development of creative management in the organization.

The top management of the organization must maintain creativity, based on information sharing: active collaboration between employees, and thereby prevent manifestations of unhealthy competition. In terms of competence, then the more often specialists exchange views and information, the greater the amount of knowledge each of them.

The manager must create in the collective a healthy business climate because internal strife, political intrigues and gossip, have negative impact on creativity, because they distract employees from creative work.

A sense common goal, enthusiasm, capture with own work are the factors that play an important role in the internal motivation and should promote the development of creative initiative and creativity of the organization. If there is unhealthy competition staff feels their work threatened of another's interests.

To create a team capable of generating creative ideas, the managers need to carefully approach the formation of the working group, whose members are distinguished by both a willingness to engage, and the heterogeneity of knowledge and views. Why? Because in groups consisting of people with different intellectual development and different approaches to the work, team members have different skills and style of creative thinking, the proposed ideas often form interesting combinations or serve as the basis for other, sometimes unexpected and useful results [1].

Besides of heterogeneity, the manager must take care to have formed a group with such qualities as:

- all its members must to share enthusiasm for the collective solution of the problem;
- members of the groups should be ready to help each other in case of failure or in difficult moments;
- everyone must to respect the views and opinions of other group members.

These factors have a beneficial effect on intrinsic motivation and the general level of professional and creative thinking of group.

The most frequent mistake of manager, which is destructive to creativity, is the formation of homogeneous workgroups. Homogeneous groups quickly come to a "decision", in the course of their work does not occur misunderstanding. In addition, they are distinguished by high morale. But it nothing gives to enhance the professional and creative potential.

The head of the working group to stimulate the creativity do not forget to encourage creativity subordinates - their motivation. Material and moral incentives, with a direct connection to the internal motivation, necessary to maintain enthusiasm over the feeling, that their work is important for an organization or a single group of people.

In the successful creative organizations managers rarely encourage their subordinates with promises any benefits upon reaching the desired result. Instead, they actively support creative proposals received from individual employees or work groups, still before they will be seen commercial end result of these proposals.

References

1. Окорський В.П., Валюх А. Креативний менеджмент: Навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2011. – 211 с.
2. Кирсанов К. Креативный и эвристический менеджмент // Российский экономический журнал. – 1995. – С.11.
3. Torrance E.P. Education and creativity // (Ed.). Taylor C.W. Creativity: Progress and Potential. N.Y. – 1964.
4. Кузьмін О.Є. Креативний менеджмент: Навч. посібник /О.Є. Кузьмін, С.В. Князь, І.В. Литвин, Д.К. Зінкевич. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 124 с.
1. Okors`ky`j V.P., Valyux A. Kreaty`vny`j menedzhment: Navch. posibny`k. Rivne: NUVGP, 2011. – 211 s.
2. Ky`rsanov K. Kreaty`vny`j y` evry`sty`chesky`j menedzhment // Rossy`jsky`j ekonomy`chesky`j zhurnal. – 1995. – S.11.
4. Kuz`min O.Ye. Kreaty`vny`j menedzhment: Navch. posibny`k /O.Ye. Kuz`min, S.V. Knyaz`, I.V. Ly`tvyn, D.K. Zinkevy`ch. – L`viv: Vy`d-vo L`vivs`koyi politexniky`, 2010. – 124 c.

Рецензент: Мальчик М. В., д.е.н., профессор

4.04.2014

УДК 65.011.1

Рибак Мирослава

СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

У статті узагальнено основні концептуальні підходи стосовно визначення сутності та особливостей формування виробничої стратегії у її взаємозв'язку з корпоративною, бізнес-стратегією та іншими функціональними стратегіями підприємства. Визначено, що на сьогодні сформульовано базові теоретичні положення щодо сутності виробничої стратегії підприємства, які трактують її як складову загальної стратегії організації, що має на меті забезпечення стратегічно значимих конкурентних переваг для підприємства, є функціональною стратегією, їй властивий підпорядкований характер, оскільки вона розробляється на підтримку загальнокорпоративної та бізнесової стратегій підприємства. Наголошується, що зміст виробничої стратегії виражається у прийнятті рішень щодо виробничого процесу (вибір технології, підготовки процесу, способу розміщення виробничого процесу) та відповідної інфраструктури (планування та управління, способи забезпечення якості і контролю якості, структура оплати праці й організації виробничої функції компанії).

Ключові слова: виробнича стратегія, бізнес-стратегія, корпоративна стратегія, функціональні стратегії, виробничий потенціал, конкурентні переваги.

Рыбак Мирослава

СУЩНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье обобщены основные концептуальные подходы к определению сущности и особенностей формирования производственной стратегии в ее взаимосвязи с корпоративной, бизнес-стратегией и другими функциональными стратегиями предприятия. Определено, что на сегодняшний день сформулированы базовые теоретические положения о сущности производственной стратегии предприятия, которые определяют ее как составляющую общей стратегии организации, имеющую цель обеспечение стратегически значимых конкурентных преимуществ для предприятия, являющуюся функциональной стратегией с присущим ей подчиненным характером, поскольку она разрабатывается в поддержку общекорпоративной и бизнесовой стратегий предприятия. Отмечается, что содержание производственной стратегии выражается в принятии решений по производственному процессу (выбор

технологии, подготовки процесса, способа размещения производственного процесса) и соответствующей инфраструктуры (планирование и управление, способы обеспечения качества и контроля качества, структура оплаты труда и организации производственной функции компании).

Ключевые слова: производственная стратегия, бизнес-стратегия, корпоративная стратегия, функциональные стратегии, производственный потенциал, конкурентные преимущества.

Rybak Myroslava

NATURE MANUFACTURING ENTERPRISE STRATEG

This article contains basic conceptual approaches to determine the nature and characteristics of manufacturing strategy and its interaction with the corporate strategy, business strategy and other functional strategies of the company. It establishes that today the theory of production strategy of an enterprise has a number of theoretical provisions, which shows that the production strategy is a component of the general strategy of an organisation, its goal is to provide the enterprise with strategically important competitive advantages, it refers to the category of functional strategies and is the subordinate character is inherent in it since it is developed for support of the general corporate and business strategy of the enterprise. The author noted that the production strategy is reflected in the decision making process of production (choice of technology, preparation of the process, ways to place the production process) and infrastructure (planning and management, methods of quality assurance and quality control, wage structure and organization production function of the company).

Keywords: the manufacturing strategy, business strategy, corporate strategy, functional strategy, production capacity, competitive advantages.

Постановка проблеми. Система розуміння сутності, особливостей, призначення і впливу стратегії на функціонування підприємства у цілому та його виробничої складової, зокрема, має тривалий розвиток, і на сучасному етапі у ній виокремлюються різні бачення, підходи, тлумачення, пропонуються різні ідеї і висновки. З огляду на те, що виробництво того чи іншого продукту, зазвичай, є найбільш складною і масштабною діяльністю, актуалізується потреба в узагальненні широкого розмаїття концептуальних підходів до трактування сутності стратегії як феномену, що зумовлене багатовимірністю даного поняття, поліваріантністю використання його в економічній теорії та практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблення теорії, власне, виробничої стратегії підприємства можна вважати відносно новим науковим напрямом – перші напрацювання у цій сфері з'явилися лише у останній третині ХХ ст. завдяки дослідженням У. Скіннера, Т. Хілла, С. Вілрайта, Р. Хейза тощо. У вказаних дослідженнях увага фокусується на сутності виробничої стратегії, її співвідношеннях із корпоративною, діловою, маркетинговою стратегіями, а також на її взаємозв'язках із конкурентними пріоритетами підприємства. Станом на сьогодні, з огляду на важливість проблеми, дослідженню різнобічних аспектів виробничої стратегії присвячене широке коло наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких варто виділити: І. Ансоффа, Д. Барней, Ю. Гончарова, П. Клівець, Д. Моргана, Г. Саймона, В. Василенко, Т. Ткаченко, В. Єфримова, З. Шершньову тощо. Проте спостерігаються досить суттєві відмінності в окремих смислових акцентах щодо сутності, ролі, значення виробничої стратегії у загальному контексті стратегії підприємства в авторських трактуваннях, які, водночас, і доповнюють розуміння багатогранності виробничої стратегії.

Постановка завдання. Мета статті – розкриття сутності виробничої стратегії підприємства, узагальнення основних концептуальних підходів щодо її інтерпретації та особливостей її формування у контексті взаємозв'язків з корпоративною, бізнес-стратегією та іншими функціональними стратегіями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробнича стратегія у наукових працях розглядається, переважно, як спосіб, у який бізнес-одиниця застосовує виробничі ресурси і ефективно використовує свій виробничий потенціал для втілення корпоративної стратегії. Основними інструментами виробничої стратегії виступають програми із зменшення витрат, браку і втрат, часу на виробництво, обсягів праці тощо. Вплив виробництва на конкурентоспроможність підприємства визначається такими виробничими конкурентними пріоритетами, як: якість, ефективність витрат, гнучкість і надійність [4, с. 42].

Виробнича стратегія, наприклад, за визначенням українських вчених В. О. Василенка і Т. І. Ткаченко, розглядається як підсистема корпоративної стратегії, що представлена у вигляді довгострокової програми конкретних дій зі створення і реалізації продукту організації [2, с. 110]. При цьому, науковці відносять її до конкретних стратегічних ініціатив та підходів у керівництві ключовими

центрами розподілу при вирішенні поточних і щоденних оперативних завдань, які мають стратегічну важливість (рекламні кампанії, закупівля сировини, управління запасами, профілактичний ремонт, транспортування) [2, с. 134]. У даному випадку, спостерігається певна взаємозаміна поняття виробничої та операційної стратегії. Однак, виробнича стратегія визначає стратегічні завдання для операційної системи підприємства, а не є операційним планом його структурних підрозділів. Вона чітко визначає місце операційної функції, набір завдань, на яких вона має сконцентруватись для реалізації місії підприємства [1, с. 101].

Навпаки, чітко розмежовують функціональні (в тому числі виробничу) і операційну стратегії дослідники В. Немцов і А. Довгань. Термін «функціональна стратегія» вони пов'язують із управлінським планом дій окремого підрозділу або ключового функціонального напрямку всередині визначеної сфери бізнесу, який конкретизує окремі деталі в загальному плані розвитку компанії. Таким чином, роль функціональної стратегії полягає в підтримці загальної ділової стратегії і конкурентоспроможності підприємства, а її значення – у створенні управлінських орієнтирів для досягнення намічених функціональних цілей підприємства [6, с. 306].

Заслуговує на увагу тлумачення терміну «виробнича стратегія» О.І. Ковтуна. Наголошуючи на тому, що виробнича стратегія будь-якого підприємства повинна враховувати наявні у нього ресурси, обсяги виробництва, технологічні можливості виробництва, гнучкість виробництва, рівень кваліфікації і підготовку персоналу та інше [5, с. 186], вчений пов'язує її формування із врахуванням особливостей обраної чи спеціально сформованої маркетингової стратегії розвитку. Виробнича стратегія, на думку науковця, стосується, насамперед, формування політики нарощування виробничих потужностей підприємства та матеріально-технічного забезпечення його виробництва [5, с. 47-48].

Професор Ю. В. Гончаров основою формування виробничої стратегії розглядає виробничу потужність – максимально можливий випуск продукції (обсяг переробки сировини) в номенклатурі та асортименті за визначений проміжок часу (зміну, робочий день, квартал, рік) при повному використанні виробничого устаткування та виробничих площ, на основі застосування прогресивної технології, поліпшення організації виробництва та праці [3, с. 99]. Водночас, акцентується увага на тому, що виробнича стратегія має враховувати: поперше, поточні і перспективні потреби ринку; по-друге, стан та перспективи розвитку конкурентного середовища; по-третє, особливості ринку сировини, та забезпечує високий рівень конкурентоспроможності як на основі високої технологічності та наукоємності продукції, так і високого рівня її якості [3, с. 98].

Глибиною охоплення, на наш погляд, відзначається інтерпретація суті виробничої стратегії проф. З. Є. Шершньовою. Трактуючи виробничу стратегію як функціональну стратегію створення та розвитку висококонкурентного виробничого потенціалу підприємства та системи управління ним, що втілюються у вигляді виробничої підсистеми певного типу, призначеної для випуску конкурентоспроможних продуктів [9, с. 373], – науковець базується не лише на наявних, але й потенційних можливостях підприємства щодо залучення та використання факторів виробництва для випуску максимально можливого обсягу продукції.

Дослідник питань теорії стратегії та економічного розвитку Т.В. Омеляненко [7, с. 74] наголошує, що виробнича стратегія являє собою комплекс взаємопов'язаних рішень відносно того, як із технологічної, ресурсної, економічної та управлінської точок зору мають бути організовані нові або впорядковані існуючі виробництва з метою набуття підприємством стратегічних конкурентних переваг. Таким чином, прийняття та реалізація всіх без виключення виробничо-стратегічних рішень підпорядковується єдиній меті – підтримання довготривалої конкурентоспроможності підприємством, основу котрої складають стійкі конкурентні переваги.

Досить неоднозначні підходи спостерігаються також у трактуванні взаємозв'язків виробничої стратегії з корпоративною, бізнес-стратегією та іншими функціональними стратегіями. Наприклад, окремі дослідники стверджують, що виробнича стратегія – це «проектowana модель виробничих можливостей, яка формується, щоб покращити виробничий потенціал і підтримати стратегії вищих рівнів». «Маркетингова, виробнича, фінансова, кадрова стратегії повинні взаємно доповнювати одна іншу» [8, с. 83]. У свою чергу, виробнича стратегія – субординована щодо бізнес-стратегії [10] і визначається (керується) маркетинговою стратегією [11]. Інші, навпаки, наголошують на активному впливові виробничої стратегії на бізнес-стратегії та корпоративну, загалом [4, с. 42]. Виробництво визначається не лише фактором, що може підтримувати конкурентні пріоритети, а й визначати їх. Звідси, кінцева ціль виробничої стратегії – спрямовувати бізнес до здобуття таких виробничих потужностей і можливостей, що функціонували б як

конкурентна перевага. Отже, з одного боку, виробнича стратегія повинна підтримувати бізнес-стратегію, з іншого, – остання повинна ґрунтуватися на виробничих можливостях.

Виходячи з того, що виробнича стратегія зосереджена на вирішенні низки завдань, пов'язаних з необхідними для досягнення бажаного обсягу виробництва потужностями, потребами в закупівлі обладнання, вдосконаленні організації процесів основного і допоміжного виробництв, регулюванні поставок сировинно-матеріальних ресурсів та готової продукції, інвестиційними потребами, можна погодитися також з думкою [1, с. 102], що вона (виробнича стратегія) виходить за рамки окремої бізнес-функції підприємства (постачання, виробництво, збут, маркетинг) і, відповідно, функціональної стратегії.

Загалом, виробнича стратегія є однією з найскладніших і торкається роботи не одного підрозділу підприємства (виробничого відділу, відділу маркетингу, відділу кадрів, фінансового відділу та ін.), а цілого спектру виробничих і адміністративних (управлінських) підрозділів (основні і допоміжні цехи, відділ матеріально-технічного забезпечення, склади, економічні служби, контроль якості, відділ науково-технічних розробок, експериментальне виробництво, збут і т.д.). Тому її можна розглядати як одну з комплексних стратегій підприємства поряд зі стратегією створення позитивного іміджу підприємства, підвищення якості продукції, підтримки конкурентних переваг, забезпечення безпеки тощо.

Виробнича стратегія, як зазначалося вище, існує у вигляді плану (програми) розробки та управління процесом створення необхідних для споживачів продуктів і послуг на підприємстві, який може складатись з таких розділів: 1. Освоєння виробництва нових видів продукції; 2. Підвищення якості виробництва; 3. Впровадження прогресивної технології та підвищення техніко-організаційного рівня виробництва; 4. Удосконалення систем управління, планування та організації виробництва; 5. Економія витрат за рахунок зниження витрат сировини, матеріалів, енергії тощо; 6. Модернізація, технічне переозброєння, реконструкція, придбання виробничих потужностей; 7. Кооперація, концентрація та інтеграція виробництва; 8. Диверсифікація та конверсія виробничих процесів [9, с. 384].

Своїм змістом виробничі стратегії спрямовані на управління виробничими процесами, забезпечення якості товарів і послуг, розвиток виробничих потужностей, досягнення лідерства за витратами (табл. 1).

Таблиця 1

Спрямованість стратегії і тактики виробництва

Спрямованість стратегії	Зміст тактики
Виробничі процеси: – поєднання вартості продажів з низькими витратами; – проектування матеріальних потоків за операціями; – підтримання розвитку спеціального та унікального за ефективністю обладнання; – комбінування масового, серійного та дрібного виробництва; – інвестування за критеріями отримання прибутку	Розроблення виробничих графіків: – гнучкі графіки роботи; – графіки Ганта; – диспетчеризація; – постачання точно у строк «just in time» (JIT). Управління запасами: – мінімізація вкладення у запаси; – використання JIT-методів мінімізації; – впровадження циклічної розрахунково-фізичної інвентаризації замість річної
Забезпечення якості: – якість як основа конкурентоздатності; – досягнення якості завдяки менеджменту, а не засобам контролю; – впровадження моніторингу якості; – розроблення систем управління якістю	Тактика забезпечення якості: – якість є основою у відносинах з постачальниками; – збалансованість якості і ціни; – упровадження міжнародних стандартів і систем оцінювання якості; – взаємодія із споживачами
Розвиток виробничих потужностей: – інвестування за ринковими критеріями; – первинність технології, а не техніки; – орієнтація на «гнучкість» виробництва	Використання виробничих потужностей: – організація групових робочих місць; – розроблення виробничих графіків; – гнучке використання виробничих потужностей; – завантаження вільних виробничих потужностей «зовнішніми» замовленнями
Лідерство за витратами: – орієнтація на збереження ресурсів; – оптимізація витрат; – мінімізація витрат на проектування і технологічну підготовку виробництва до виготовлення нової продукції	Зниження собівартості: – зменшення матеріаломісткості; – використання ефекту масштабу; – використання кривої досвіду; – збалансоване зниження витрат і диференціація продукції

Виробничі стратегії тісно пов'язані з управлінськими та економічними стратегіями, персонал-стратегіями підприємства. Усі вони формують ситуацію, в якій можлива реалізація умов оновлення та розвитку виробничої підсистеми [9, с. 378] (рис. 1).

Насамперед, очевидний тісний взаємозв'язок виробничої і маркетингової стратегії. Проте, якщо маркетингова стратегія робить акцент на масовій продукції, то виробництво має приділяти увагу першочергово собівартості виробництва; це можливо в умовах багатосерійного та масового виробництва із застосуванням відповідного спеціалізованого, напівавтоматичного обладнання та поточних методів організації виробництва.

Рис. 1. Рушійні сили (умови) оновлення виробництва

Стратегія розвитку підприємства потребує відповідних стратегій розвитку виробництва. Рівень виробництва значною мірою формує конкурентну позицію і, навпаки, ринкові чинники впливають на зміст та характеристики виробничих стратегій (рис. 2).

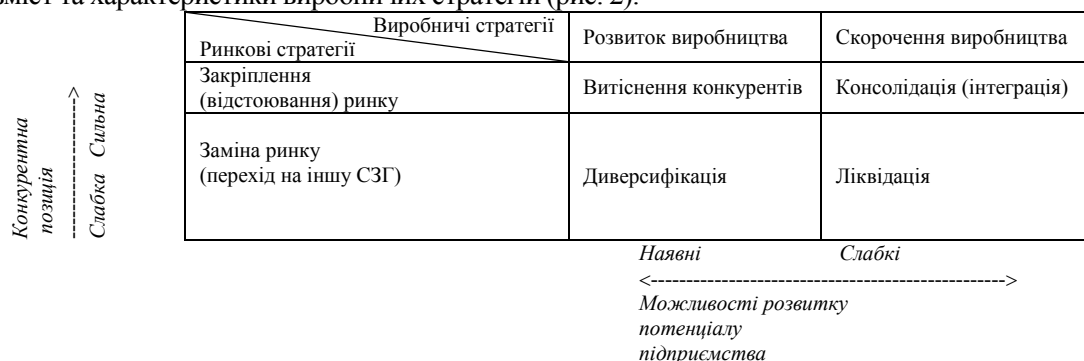

Рис. 2. Схема взаємозв'язку ринкових і виробничих стратегій

Останніми роками все більшої уваги у виробничих стратегіях потребує взаємозв'язок зі стратегіями НДПКР. Розробка нових технологій, методів організації виробництва та праці створює унікальні умови для встановлення й реалізації агресивних стратегій конкурентної боротьби [9, с. 377].

Виробнича стратегія та НДПКР пов'язані через відповідні проекти:

- механізації, автоматизації, роботизації виробничих процесів, що сприяє економії живої праці;
- заміни дорожчих матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих дешевшими, зменшення обсягів їх використання;
- підвищення якості продукції за рахунок якісніших виробничо-технологічних процесів;
- спрощення виробничих і технологічних процесів тощо.

Загальні конкурентні стратегії підприємства (за М. Портером) можуть бути реалізовані на основі розробки відповідних виробничих стратегій [9, с. 375] (табл. 2).

Таблиця 2

Зв'язок загальних конкурентних і виробничих стратегій

Стратегія	Виробничі стратегії (основні акценти)
Лідерування за рахунок зниження витрат (цін)	Контроль над витратами Технологічний рівень виробництва з використанням досконалих методів виробництва Заохочення раціоналізації та винахідництва Високий рівень стандартизації Автоматизовані метрологічні процеси тощо
Диференціація	Контроль якості продукції Якість кожної операції Гнучкість виробничого процесу Високий рівень організації (складні процеси запуску/ випуску)

Взаємозалежність стратегій посилює конкурентоспроможність компанії та покращує результати її діяльності. Підтверджують значну позитивну кореляцію між взаємозалежністю ділової та виробничої стратегій і ефективністю діяльності спеціальні наукові дослідження. Зокрема, у науковій розвідці «Управління якістю у контексті виробничої стратегії та загального стратегічного управління підприємством» [4, с. 43] наведено результати дослідження 553 компаній з 18 різних країн світу (Аргентини, Бразилії, Данії, Китаю, Фінляндії, Угорщини, Італії, Японії, Мексики, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії, Перу, Південної Кореї, Іспанії, Швеції, Великобританії, США) [12, с. 699-705].

Розглядаючи взаємозв'язок стратегій зверху-вниз, виявлено, що компанії, які не трансформували свою бізнес-стратегію у виробничу, мали середню прибутковість 4 %, в той час, як компанії, що формально виводили виробничу стратегію з бізнес-стратегії, мали середній ріст прибутковості – 15 %. Та ж залежність спостерігалась і щодо зв'язку знизу-вгору. Компанії, у яких на формування корпоративної стратегії впливала виробнича, мали середній ріст прибутковості 23 %. В компаніях же, де цього впливу не було, ріст прибутковості становив 7 %. За ступенем узгодженості аналізованих стратегій різних рівнів виявлено, що лише 16 % досліджених компаній мали формалізовані процеси трансформування корпоративної стратегії у виробничу, і лише у 13 % компаній виробнича стратегія істотно впливає на формування корпоративної. Лише у 5 % компаній ці стратегії були дійсно тісно пов'язаними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, виробнича стратегія виражається у прийнятті рішень, пов'язаних із розробкою виробничого процесу й інфраструктури, необхідної для його підтримки. Розробка процесу полягає у виборі придатної технології, складанні тимчасового графіка процесу, визначенні товарно-матеріальних запасів, а також способу розміщення даного процесу. Рішення, пов'язані з інфраструктурою, стосуються систем планування та управління, способів забезпечення якості і контролю якості, структури оплати праці й організації виробничої функції компанії.

Стратегічна мета виробничої стратегії – задоволення попиту ринку щодо асортименту, обсягу і якості продукції, яка виробляється. Основні завдання виробничої стратегії: оптимальне завантаження потужностей; зниження витрат на виробництво; якість виробництва; якість виробничих поставок; відповідність виробництва попиту.

У цілому, виробничі стратегії підприємств спрямовані на такі результати, як: удосконалення, модернізація, реорганізація чи організація нового виробництва; оптимізація співвідношення підрозділів інфраструктури підприємства та оптимізацію основного виробництва підприємства.

Виробнича стратегія повинна комплексно вирішити виробничі задачі у відповідності із загальною корпоративною стратегією і дозволити перейти підприємству від орієнтації на випуск номенклатури продукції, до ринково орієнтованого виробництва з необхідною гнучкістю до попиту.

У сучасних ринкових умовах під час розробки та впровадження виробничої стратегії підприємства необхідно зважати на те, що виробнича діяльність органічно пов'язана з іншими видами діяльності підприємства (маркетинговою, фінансовою діяльністю, діяльністю служби персоналу), тобто із усіма іншими функціональними стратегіями. Окрім цього, варто ще раз наголосити, що виробнича стратегія безпосередньо пов'язана із багатьма чинниками зовнішнього середовища. Саме тому ефективність виробничої стратегії залежить не тільки від її власного змісту, але й від того, наскільки вона органічно взаємодіє з іншими функціональними стратегіями підприємства та зовнішніми факторами. Виробництво демонструє позитивний вплив на загальні результати діяльності компанії лише за узгодженості стратегій на різних рівнях.

Різноманітні теоретичні аспекти виробничої стратегії підприємства, зокрема її сутності, складу, взаємозв'язку її структурних елементів, а також взаємоузгодженості виробничої стратегії із корпоративною, бізнес-стратегією та іншими функціональними стратегіями у сучасних реаліях належить до пріоритетних напрямів подальших досліджень.

Література

1. Бойчик І. Виробнича стратегія, її місце і роль в стратегічному розвитку підприємства / І.Бойчик, В.Васильчук // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – Вип. 3. – С. 99–104.
2. Василенко В.О. Виробничий (операційний) менеджмент: навч. посіб. / В. О.Василенко, Т. І. Ткаченко. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: ЦУЛ, 2005. – 532 с.
3. Гончаров Ю.В. Виробничий менеджмент: підручник у 2-х томах / Ю. В. Гончаров. – К. КНУТД, 2011. – Т.1. – 338 с.

4. Горбаль Н. І. Управління якістю у контексті виробничої стратегії та загального стратегічного управління підприємством / Н.І. Горбаль, П.Г. Ільчук, О.Є. Шандрівська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: [зб. наук. праць]. – № 594. Логістика. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – С. 41-47.
5. Ковтун О.І. Стратегія підприємства: навч. посіб. / О.І.Ковтун. – [3-тє вид.] – Львів: «Новий світ – 2000», 2007. – 324 с.
6. Немцов В.Д. Стратегічний менеджмент: навч. посіб./ В.Д. Немцов, Л.Є. Довгань. – К.: ТОВ «УВПК ЕксОб», 2001. – 560 с.
7. Омеляненко Т.В. Виробнича стратегія підприємства: сутність та траєкторія розвитку / Т.В. Омеляненко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2004. – Вип. 3-4. – С. 556-565.
8. Томпсон-мл А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон-мл, А. Дж. Стрикленд III ; пер. с англ. [12-е издание]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.
9. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник / З.Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
10. Marucheck A. An exploratory study of the manufacturing strategy process in practice / A. Marucheck, R. Pannesi, C. Anderson // Journal of Operations Management. – 1990. – № 9 (1). – P. 101-123.
11. Schroeder R.G. The content of manufacturing strategy: an empirical study / R.G. Schroeder, J.C. Anderson, G. Cleveland // Journal of Operations Management. – 1986. – № 6(4). – P. 405-415.
12. Sun H., Hong C. The alignment between manufacturing and business strategies: its influence on business performance. *Technovation* 22 (2002), 699-705.

1. Boychyk, I. and Vasylychuk, V. (2010), "Production strategy, its place and role in the strategic development of the company", *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 3, pp. 99-104.
2. Vasylenko, V. O. and Tkachenko, T. I. (2005), *Vyrobnychy (operatsiynyy) menedzhment* [Production (operational) management], 2nd ed, Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Goncharov, Yu. V. (2011), *Vyrobnychy menedzhment* [Manufacturing management], KNUTD, Kyiv, Ukraine.
4. Gorbal, N. I., Ilchuk, P. G. and Shandrivska, O. E. (2007), "Quality management in the context of industrial policy and overall strategic management", *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*, vol. 594, pp. 41-47.
5. Kovtun, O. I. (2007), *Stratehiya pidpryyemstva* [Business Strategy], 3rd ed , New World - 2000, Lviv, Ukraine.
6. Nemtsov, V. D. and Dougan, L. E. (2001), *Stratehichnyy menedzhment* [Strategic Management], LLC "UVPK EksOb", Kyiv, Ukraine.
7. Omelianenko, T. V. (2004), "The product strategy of the company: the nature and trajectory of development", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiolohiia, pravo)*, no. 3-4 pp. 556-565.
8. Thompson-ml, A. A., and Striklend-III, A. J. (2006), *Strategicheskyy menedzhment: Kontseptsii i situatsii dlia analiza* [Strategic management: concepts and situation analysis], Publishing House "Williams", Moscow, Rosia.
9. Shershnyova, Z. Ie. (2004), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
10. Marucheck, A., Pannesi, R. and Anderson, C. (1990) "An exploratory study of the manufacturing strategy process in practice", *Journal of Operations Management*, vol. 9 (1), pp. 101-123.
11. Schroeder, R. G., Anderson, J. C. and Cleveland, G. (1986) "The content of manufacturing strategy: an empirical study", *Journal of Operations Management*, vol. 6(4), pp. 405-415.
12. Sun, H. and Hong, C. (2002), "The alignment between manufacturing and business strategies: its influence on business performance", *Technovation*, vol. 22, pp. 699-705.

Рецензент: Васильчак С. В., професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри економіки підприємств та маркетингу Львівського інституту економіки і туризму

26.03.2014

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджено євроінтеграційні процеси, які обумовили необхідність трансформації вітчизняної податкової політики. За результатами проведеного дослідження встановлено, що Європейський Союз відіграє лише допоміжну роль у процесах формування податкової політики країн-кандидатів та з'ясовано, що в Україні поки що відбувається лише адаптація національного податкового правового поля до вимог ЄС. Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Податкового кодексу України, яким визначено єдину методологію загальнодержавних і місцевих податків, скорочено кількість податків і рівень податкового навантаження та інше. Проте, моніторинг основних макроекономічних показників України показав, що проведена податкова реформа 2011/2012 рр. не здійснила суттєвого позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни.

З метою трансформації податкової політики України вбачається необхідність проведення заходів, виділених у п'ять етапів, реалізація яких позитивно вплине на фінансовий потенціал вітчизняної економіки та наблизить її до європейських стандартів.

Ключові слова: податкова політика, євроінтеграція, податкова система, угода про асоціацію, інтеграційні процеси, адміністрування податків.

Хомутенко Вера, Хомутенко Алла

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ НА ПУТИ К ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье исследованы евроинтеграционные процессы, которые обусловили необходимость трансформации отечественной налоговой политики. В результате проведенного исследования установлено, что Европейский Союз играет лишь вспомогательную роль в процессах формирования налоговой политики стран - кандидатов и установлено, что в Украине пока происходит только адаптация национального налогового правового поля с требованиями ЕС. Важным шагом на этом пути стало принятие Налогового кодекса Украины, которым определена единая методологии общегосударственных и местных налогов, сокращено количество налогов и уровень налоговой нагрузки и т.д. Однако, мониторинг основных макроекономических показателей Украины показал, что проведенная налоговая реформа 2011/2012 гг. не оказала существенного положительного влияния на социально - экономическое развитие страны.

С целью трансформации налоговой политики Украины усматривается необходимость проведения мероприятий, выделенных в пять этапов, реализация которых положительно повлияет на финансовый потенциал отечественной экономики и приблизит ее к европейским стандартам.

Ключевые слова: налоговая политика, евро интеграция, налоговая система, договор про ассоциацию, интеграционные процессы, администрирование налогов.

Khomutenko Vera, Khomutenko Alla

STRATEGIC DIRECTIONSTRANSFORMATIONOF UKRAINETAX POLICYTOWARDEUROPEAN INTEGRATION

The article explores the European integration processes that led to the need for transformation of the national tax policy. The results of the study revealed that the European Union plays only a supporting role in the formation of tax policy the candidate countries and was found that in Ukraine is only the adaptation of national tax legal framework with EU requirements. An important step in this direction was the adoption of the Tax Code of Ukraine, which defined establishing a common methodology for state and local taxes reduced the number of taxes and tax burden, and more. However, monitoring of key macroeconomic indicators of Ukraine showed that the tax reform carried 2011/2012 year not made a significant positive impact on the socio- economic development. To transform tax policy of Ukraine is seen the need for the measures selected in five stages, the implementation of which will positively affect the financial capacity of the domestic economy and bring it to European standards.

Keywords: fiscal policy, euro integration, the tax system, the contract of association, integration processes, tax administration.

Постановка проблеми. Сучасні геополітичні та геоекономічні вектори зовнішньої політики України обумовлюють актуальність трансформації вітчизняної податкової політики з урахуванням стратегії майбутньої економічної інтеграції держави до Європейського Союзу, метою якої є соціально-економічне зростання держави шляхом розбудови стабільної, прозорої та

фіскально-ефективної системи оподаткування. Запорукою досягнення поставлених цілей є вибір засобів інтенсифікації процесу євроінтеграції нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти фіскальної конвергенції в умовах глобалізації світового господарства взагалі та європейської інтеграції, зокрема, глибоко досліджувалися в працях вітчизняних вчених: І. Бураковського, І. Благун, В. Вишневського, Л. Демиденка, Ю. Козака, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, Ю. Макогон, П. Мельника, О. Мозгового, А. Поручника, С.Рибака, О. Сльозко, Є. Савельєва, В. Чужикова, І. Школи та багатьох інших. Різні аспекти економічних асиметрій і можливості їх регулювання в межах Європейського Союзу та реформування системи оподаткування відображено в працях таких відомих зарубіжних вчених як Д. Ашворз, Л.Барбоне, А. Бенассі-Квере, Т. Варін, В. Егерт, А. Квामी, А. Нибур, Х. Сала-і-Мартін, Р. Фенге, М. Халет тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на таку кількість досліджень, невирішеними залишаються питання імплементації вітчизняної податкової політики та внутрішніх податкових реформ, спрямованих на наближення податкової системи України до рівня розвинутих країн.

Метою статті є формування напрямків трансформації податкової політики на шляху до євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Україна є пріоритетним партнером ЄС у рамках «Europe an Neighbourhood Policy» (Європейської політики сусідства (ЄПС) та Східного партнерства [1] з 1998 року. Правові засади відносин ЄС-Україна ґрунтуються на «Partnership and Cooperation Agreement» (РСА) (Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) [2]. Однак, з березня 2007 року Україна прагне перевести відносини на інший рівень, підписавши угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Ці перемовини офіційно завершилися у грудні 2011 року, проте результату досягнуто не було. У березні 2012 року глави делегацій парафували текст угоди про асоціацію й домовилися зробити останні кроки для завершення її укладання, одним з яких має бути адаптація вітчизняної податкової моделі до вимог та стандартів ЄС шляхом трансформації податкової політики держави [3].

Податкова політика Європейського Союзу представляє собою систему заходів, які проводяться інститутами та органами ЄС, а також його державами – членами, з метою гармонізації податкового законодавства держав-членів для усунення податкових бар'єрів на внутрішньому ринку Європейського союзу, забезпечення реалізації основних свобод, передбачених Договором про Європейський Союз (свободи переміщення товарів, осіб, послуг і капіталів), неприпустимості недобросовісної та згубної податкової конкуренції юрисдикцій держав-членів, неприпустимості податкової дискримінації на внутрішньому ринку, вироблення нових принципів та механізмів усунення подвійного оподаткування, а також забезпечення боротьби з податковими правопорушеннями [4].

Варто зазначити, що Єврокомісія розробила детальну стратегію, включаючи проведення аналізу та моніторингу процесу запровадження змін у податкових системах та адміністративних структурах країн, що є потенційними кандидатами до вступу в ЄС. Працюючи з країнами-кандидатами відповідно до програми “Фаре”, що пов'язана з організацією спільної діяльності між адміністративними структурами країн-членів та країн-кандидатів, ЄС допомагає сформувати владні органи цих майбутніх країн-членів [1, с. 38]. Країни, що наближаються до вступу до ЄС, мають повністю асимілювати законодавство ЄС та утриматись від запровадження будь-яких заходів, що суперечать законодавству ЄС.

Європейський Союз наполягає на тому, щоб країни-члени переважно самі несли відповідальність за проведення податкової політики. Виконання певних функцій щодо проведення цієї політики може бути частково делеговане з вищого, тобто центрального, на регіональний або місцевий рівні залежно від конституційної або адміністративної структури устрою [1].

Аналіз практики реалізації інтеграційних процесів в ЄС дозволив зробити ряд висновків щодо поточних тенденцій гармонізації податкової політики, зокрема:

1) законодавчі документи ЄС прямо не передбачають гармонізацію, але декларують необхідність вирівнювання національних законодавчих актів, пристосовуючи їх до потреб побудови спільного ринку на європейському континенті;

2) гармонізація повинна бути визнаною і прийняти форму конкретних заходів в межах податкових реформ;

3) етапи гармонізації є послідовними і трудомісткими;

4) гармонізованими на рівні ЄС мають бути лише ті податки, адміністрування яких узгоджується з проблемами функціонування спільного ринку в Європі.

Таким чином, можна стверджувати, що Європейський Союз відіграє лише допоміжну роль у процесах формування податкової політики країн-кандидатів. Разом з тим, завдяки активним діям європейських інституцій процес трансформації податкових політик держав-членів ЄС сьогодні перебуває на етапі гармонізації, тоді як в Україні поки що відбувається лише адаптація національного податкового правового поля до вимог ЄС. Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Податкового кодексу України та введення його в дію з 1 січня 2011 року.

Основною перевагою Податкового кодексу України є визначення в одному законодавчому акті єдиної методології загальнодержавних та місцевих податків, основних принципів та положень податкової системи, однозначного тлумачення податкової термінології, загальних положень правового регулювання податкових відносин, фінансової відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування [5].

За два роки дії Податкового кодексу в Україні (далі – ПКУ) скоротилась не тільки кількість податкових платежів, за даними Світового банку, з 147 (у 2010р.) до 135 (2013р.) (згідно ПКУ в Україні стягується 22 податки), а й рівень податкового навантаження на підприємства з 57,2 % (2010р.) до 55,4 % (2013р.). Крім того, завдяки впровадженню в дію пункту 49.4 ПКУ, відповідно до якого платники податків, що належать до великих та середніх підприємств, подають податкові декларації до органу державної податкової служби лише в електронній формі, тривалість процесу сплати податків в Україні була скорочена з 761 годин у 2010р. до 491 години на рік у 2013р. [5]. Однак, не зважаючи на окремі позитивні результати реалізації податкової політики за останні два роки, Україна у рейтингу субіндексу податкових систем, за даними проекту «Ведення бізнесу 2013» Світового банку, серед 183 країн світу займає лише 165 місце (таблиця 1).

Таблиця 1

Рейтинг субіндексу податкової системи в Україні та інших країнах світу [6]

	Платежі (кількість)	Час (кількість годин на рік)	Середньозважена ставка оподаткування, %	Місце у рейтингу
Україна	28	491	55,4	165
Росія	7	177	54,1	64
Польща	18	286	43,8	114
Грузія	5	280	16,5	33
Латвія	7	264	36,6	52
Німеччина	9	207	46,8	72
Білорусь	10	338	60,7	129

Таким чином, проведена податкова реформа в Україні 2011/2012рр. не здійснила суттєвого позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни, про що свідчать такі макроекономічні показники, як: ВВП, обсяги промислового виробництва, ціни на споживчому ринку, ціни виробників промислової продукції, фіскальний блок, валютний та грошово-кредитний ринок, капітальні інвестиції, зовнішньоекономічна діяльність, доходи населення, занятість тощо (таблиця 2).

З метою виконання зобов'язань України з трансформації податкової політики та адаптації діючої податкової системи в контексті європейської інтеграції, передбачених Угодою про асоціацію, а також для поліпшення економічного стану, були визначені основні напрямки податкової політики на 2014 рік, які оприлюднені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році» [8]. А саме, основним пріоритетом податкової політики у 2014 році має залишатися формування сприятливого податкового простору для стимулювання економічної діяльності та посилення справедливості податкової системи.

Таблиця 2

Основні показники соціально-економічного розвитку України за 2011/2012рр. (складено за даними [7])

Показник	Фактично за 2012р.	Темпи зростання, %			
		грудень 2012р. до листопада		2012р. до грудня	2011р. до 2010р.

		2012р.	2011р.	2011р.	
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн. грн.	1014906,6	x	x	x	x
Індекс промислової продукції	x	96,1	92,4	98,2	107,6
Обсяг продукції сільського господарства, млн. грн.	258270	x	x	95,5	119,9
Виробництво продукції тваринництва					
м'ясо (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі), тис. т	3136,3	130,0	108,5	103,4	103,5
молоко, тис. т	11388,6	88,7	102,8	102,7	98,6
яйця, млн. шт.	19116,7	100,5	106,2	102,3	109,6
Обсяг продукції будівництва, млн. грн.	62280,0	x	x	86,2	111,0
Вантажообіг, млн. ткм	394648,1	105,0	90,2	92,4	105,8
Пасажирооборот, млн. пас. км	132479,7	94,3	95,8	98,8	103,2
Середньомісячна заробітна плата одного працівника					
номінальна, грн.	3025	109,0	110,6	114,9	117,6
реальна, %	x	108,6	111,1	114,4	108,7
Заборгованість із виплати заробітної плати – всього**, млн. грн.	893,7	94,0	91,4	x	80,2
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	506,8	114,8	105,0	x	x
Індекс цін виробників промислової продукції	x	98,5	100,3	100,33	114,23
Індекс споживчих цін	x	100,2	99,8	99,83	104,63

Перспективні заходи трансформації української податкової політики повинні реалізовуватись у п'яти етапах.

Етап 1. Посилення боротьби з мінімізацією оподаткування та ухилянням від сплати податків. Україна має значні резерви залучення додаткових бюджетних надходжень за рахунок удосконалення державного регулювання у сфері оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, зокрема запобігання штучному виведенню прибутків до іноземних підрозділів українських корпорацій. Крім того, значним резервом щодо розширення бази оподаткування та оптимізації видатків бюджету залишається легалізація оплати праці. Джерелом додаткових податкових надходжень залишається руйнування схем мінімізації податкових зобов'язань із використанням фіктивних цінних паперів.

Детінізація економіки як один із пріоритетних напрямів державної політики у 2014 р. передбачає реалізацію системи заходів щодо:

- внесення змін до податкового законодавства та розроблення відповідного методологічного забезпечення щодо запровадження податкового контролю за трансфертним ціноутворенням, який ґрунтується на стандартах ОЕСР;

- удосконалення системи державного фінансового моніторингу шляхом внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» та інших нормативно-правових актів з метою приведення національної системи протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, у відповідність до рекомендацій ФАТФ від 16 лютого 2012 р.;

- ліквідації «конвертаційних центрів»;

- протидії заниженню митної вартості товарів і ввезенню їх поза митним контролем;

- легалізації ринку праці у спосіб внесення змін до нормативно-правових актів щодо легалізації оплати праці, посилення відповідальності роботодавців за не оформлення трудових відносин із працівниками;

- підвищення ефективності адміністрування акцизного податку;

- удосконалення системи державного регулювання фінансових ринків, зокрема здійснення заходів щодо припинення обігу фіктивних цінних паперів на фондовому ринку України та руйнування схем ухилення від оподаткування з їх використанням;

- продовження упровадження міжнародних стандартів у сфері відповідальності за корупційні правопорушення, зокрема групи країн GRECO, Ради Європи та Стамбульського плану дій, щодо боротьби з корупцією.

Етап 2. Упровадження оподаткування багатства та предметів розкоші. Зокрема, необхідно посилити фіскальне навантаження на власників, які володіють значними об'єктами житлової нерухомості. До переліку предметів розкоші також доцільно віднести операції з придбання автомобілів і мотоциклів з великим об'ємом двигуна, яхт, літаків і вертольотів, ювелірних виробів тощо.

Етап 3. Реформування системи екологічного оподаткування в напрямі поступового підвищення екологічно орієнтованих податків і зборів при забезпеченні їх цільової спрямованості до середньоєвропейського значення, насамперед у спосіб запровадження прогресивних коефіцієнтів до встановлених нормативів.

Етап 4. Оптимізація системи податкових пільг на основі аналізу ефективності їх застосування.

Задля запровадження ефективного управління процесами надання, використання і скасування податкових пільг необхідно: визначити оптимальний строк надання податкових пільг відповідно до нормативних строків окупності інноваційно-інвестиційного проекту; забезпечити оприлюднення звітів Міністерства доходів і зборів України про втрати бюджету внаслідок надання податкових пільг; ввести щорічні публічні галузеві звіти про результати використання отриманих податкових пільг; запровадити моніторинг ефективності податкових пільг, що надаються суб'єктам господарювання в межах законів про стимулювання інвестиційної діяльності, здійснити аналіз таких пільг і в разі необхідності відкоригувати механізм їх надання.

Етап 5. Спрощення адміністрування податків для підприємств.

Система адміністрування податків потребує подальшого вжиття заходів, спрямованих на спрощення адміністрування податків, зменшення витрат часу та коштів суб'єктів підприємницької діяльності на ведення податкового обліку і звітності й сплату податків. Із цією метою необхідно:

- спростити форми декларацій за основними податками і зборами;
- забезпечити перехід до визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств у спосіб коригування фінансового результату, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку;
- вжити заходів щодо переведення більшості платників податків на подання декларацій з податку на прибуток підприємств у електронному вигляді (за прикладом декларацій з ПДВ);
- створити єдиний інформаційно-аналітичний простір для обміну інформацією про платників податків, об'єкти оподаткування та об'єкти, пов'язані з оподаткуванням;
- упровадити повноцінний електронний документообіг між платниками та контролюючими органами;
- удосконалити ризик-орієнтовану систему контролю, що зменшить кількість перевірок і підвищить якість відбору несумлінних платників податків;
- запровадити розширений перелік критеріїв оцінки результативності адміністрування податків, що дасть змогу удосконалити систему адміністрування та поліпшити ставлення платників до обов'язку сплати податків;
- уніфікувати та синхронізувати подання звітності, яка подається до податкових органів та органів Пенсійного фонду України.

Слід зазначити, що 20.06.2013 р. у Брюсселі в рамках угоди про співробітництво між Україною та ЄС (УКР-ЄС 1055/13), було визначено необхідність посилення та зміцнення співробітництва, яке спрямоване на покращення й удосконалення податкової системи та адміністрування в Україні відповідно до міжнародних та європейських стандартів, включаючи підготовку до поступового наближення до структури оподаткування, як закріплено у відповідному додатку до Угоди про асоціацію, зокрема шляхом:

- покращення та спрощення податкового законодавства;
- покращення міжнародного податкового співробітництва з метою посилення ефективного управління у податковій сфері, як зазначено в Угоді про асоціацію. Стосовно чесної податкової конкуренції, беручи до уваги принципи Кодексу поведінки ЄС щодо оподаткування бізнесу;
- покращення спроможності податкового адміністрування, зокрема шляхом просування у напрямку більш цільової системи податкового контролю та аудиту, заснованої на оцінці ризику;
- впровадження дієвого та швидкого рішення щодо проблеми заборгованості із відшкодування ПДВ;
- вжиття заходів для гармонізації політик щодо протидії та боротьби з шахрайством і контрабандою підакцизних товарів;

- розвитку співробітництва з податковими адміністраціями держав-членів ЄС шляхом обміну новим досвідом та тенденціями у сфері оподаткування [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Євроінтеграція вітчизняної економіки вимагає коригування цілей і завдань податкової політики враховуючи не лише національні фінансові особливості, а й сучасні світові тенденції фінансової глобалізації. Узгодження стратегічних орієнтирів трансформації податкової політики обумовлює необхідність удосконалення податкового механізму та системи адміністрування податкових платежів, зменшення податкового навантаження та усунення податкових бар'єрів у господарських відносинах, реформування системи оподаткування та формування системи заходів, спрямованих на запобігання податковим правопорушенням. Реалізація зазначених напрямків реформування податкової політики позитивно вплине на фінансовий потенціал української економіки та наблизить її до європейських стандартів.

Література

1. Податкова політика в Європейському Союзі: Документ Представництва Європейської Комісії в Україні. –К. – 2001. – 39 с.
2. Закон України про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 10.11.1994р. № 237/94-ВР[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>
4. Свешніков С.М. Гармонізація податкових систем в умовах євроінтеграції. Україна – ЄС.[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://centrlog.blogspot.com/2012/10/blog-post_9544.html
5. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=1309946561083164>
6. Доклад ВБ «Doing Business 2013» від 26.10.2012 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.doc
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk>
8. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Poslannia_2013-c7954.pdf
9. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu>

1. Podatkova polity`ka v Yevropejs`komu Soyuzi: Dokument Predstavny`czstva Yevropejs`koyi Komisiyi v Ukrayini. –К. – 2001. – 39 s.
2. Zakon Ukrayiny` pro raty`fikaciyu Ugody` pro partnerstvo i spivrobitny`czstvo mizh Ukrayinoyu i Yevropejs`ky`my` Spivtovary`stvamy` ta yix derzhavamy`-chlenamy` vid 10.11.1994r. # 237/94-VR[Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Ugoda pro asociaciyu mizh Ukrayinoyu ta YeS. [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>
4. Sveshnikov S.M. Garmonizaciya podatkovy`x sy`stem v umovax link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.dots dostupu: http://centrlog.blogspot.com/2012/10/blog-post_9544.html
5. Podatkovy`j kodeks Ukrayiny` vid 2.12.2010 r. # 2755-VI // Verxovna Rada Ukrayiny`. Oficijnny`j veb-sajt. [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=1309946561083164>
6. Doklad VB «Doing Business 2013» vid 26.10.2012 roku [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: http://me.kmu.gov.ua/file/link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.doc
7. Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny` [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://ukrstat.org/uk>
8. Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovy`shhe Ukrayiny` u 2013 roci. Shhorichne Poslannya Prezy`denta Ukrayiny` do Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Poslannia_2013-c7954.pdf

9. Oficijnyj sajт Yevropejs'koyi komisiyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://ec.europa.eu>

Рецензент: Баранова В.Г., д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів Одеського національного економічного університету

25.03.2014

УДК 658.8.07

Чумакова Світлана

МЕТОДИКА МАРКЕТИНГОВОЇ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАШИНОБУДІВНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Запропоновано методику маркетингової оцінки конкурентоспроможності машинобудівної продукції, проведено її апробацію на прикладі розрахунку конкурентоспроможності металорізального встаткування з Кореї, Румунії та України на ринку СНД. Апробацію даної методики було проведено фірмою «Радарс» – російським представництвом ВАТ «ОЗРСВ» (м. Одеса). Проведений метод аналізу, який можна застосувати в широкому діапазоні умов при порівняно невеликому обсязі вихідних даних. Автором зазначено, що використання обґрунтованих маркетингових підходів призводить до більш широкого подання реальної конкурентоспроможності машинобудівної продукції, яка залежить не тільки зі співвідношення «ціна - якість», а й від критеріїв споживачів та ефективності маркетингу заводу-виробника.

Ключові слова: конкурентоспроможність, анкета, оцінка, ефект, верстат, критерій, машинобудівна продукція, маркетинг, ефективність.

Чумакова Светлана

МЕТОДИКА МАРКЕТИНГОВОЙ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ПРОДУКЦИИ

Предложена методика маркетинговой оценки конкурентоспособности машиностроительной продукции, проведено ее апробация на примере расчета конкурентоспособности металлорежущего оборудования из Кореи, Румынии и Украины на рынке СНГ. Апробация данной методики было проведено фирмой «Радарс» - российским представительством ОАО «ОЗРСВ» (г. Одесса). Проведен метод анализа, который можно применить в широком диапазоне условий при сравнительно небольшом объеме исходных данных. Автором отмечено, что использование обоснованных маркетинговых подходов приводит к более широкому представлению реальной конкурентоспособности машиностроительной продукции, которая зависит не только из соотношения «цена - качество», но и от критериев потребителей и эффективности маркетинга завода-производителя.

Ключевые слова: конкурентоспособность, анкета, оценка, эффект, станок, критерий, машиностроительная продукция, маркетинг, эффективность.

Chumakova Svetlana

COMPETITIVENESS ASSESSMENT PROCEDURE MARKETING OF ENGINEERING PRODUCTS

A method for assessing the competitiveness of the marketing of engineering products, held its approbation by the example of calculating the competitiveness of cutting equipment from Korea, Romania and Ukraine in the CIS market. Testing of this method was carried out by «Radars». Conducted an analysis method that can be applied in a wide range of conditions with a relatively small amount of input data. The author notes that the use of sound marketing approaches leads to a more broad view real competitiveness of engineering products, which depends not only from the ratio «price – quality», but also on the criteria of consumers and marketing effectiveness manufacturer.

Keywords: competitiveness, profile, evaluation, effect machine test, engineering products, marketing effectiveness.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки оцінка конкурентоспроможності пропонованої споживачам продукції є необхідним етапом у процесі управління підприємством. Конкурентоспроможність – це властивість продукції, що виражає її здатність бути реалізованою споживачам на конкретному ринку в певний період. Рівень конкурентоспроможності визначає відміну аналізованої продукції від продукції конкурентів, наявних на даному ринку, а також прагнуть потрапити на нього, за ступенем задоволення конкретної потреби і за витратами на її задоволення. Для визначення цього показника необхідно мати інформацію про сумарний корисний

ефекті від розробки, експлуатації, збуті та обслуговуванні розглянутих і порівнюваних видах продукції, про повних витратах на всіх етапах їх життєвого циклу, включаючи витрати, пов'язані з впливом на соціальну сферу і навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По даній темі автори використовували дослідження наступних авторів: Волонцевича Е. [3], Глухова А. [4], Куденко Н. [8], Керіна Р. і Петерсона Р. [11], Ліфиця І. [9], Мороз Л. і Чухрай Н. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливі труднощі щодо збору інформації виникають при оцінці рівня конкурентоспроможності перспективних розробок або імпоротної продукції, що вперше з'явилася на ринку. Таким чином, при використанні традиційних підходів до розрахунку рівня конкурентоспроможності продукції виникають серйозні проблеми зі збором необхідної інформації. Це підтверджує необхідність подальших наукових досліджень на дану тему і розробки методичних вказівок.

Мета статті – оцінити рівні конкурентоспроможності пропонованої споживачам конкретного ринку складної верстатної продукції та запропонувати метод аналізу, який можна застосувати в широкому діапазоні умов при порівняно невеликому обсязі вихідних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах оцінка конкурентоспроможності машинобудівної продукції (K_n) виводиться з уявлення, що для її споживача в процесі порівняння аналогічної виграє той, у якого відносини сумарних витрат на придбання та використання даної продукції (B) до корисного ефекту (E), що одержуються від даної продукції, мінімально в порівнянні з іншою аналогічною продукцією, тобто:

$$K_n = \frac{B}{E} \rightarrow \min. \quad (1)$$

Корисний ефект E розраховується, як правило [7, с. 235] у вигляді інтегрального показнику якості продукції, що включає в себе три групи: технічні (в т.ч. конструкційні особливості), нормативні (відповідність стандартам), комерційні (дизайн, упаковка, умови поставки та ін.) Кожен показник зі своєю вагою, що залежать від його значущості для споживача.

Сумарні витрати на придбання та використання машинобудівної продукції включають: ціну виробу, витрати на транспортування, митне оформлення (якщо це експортно-імпортна операція), установку, навчання персоналу (особливо це стосується високотехнологічної продукції), експлуатацію, формене обслуговування, податки, страхування та ін. Іноді в дослідженні використовується формула:

$$K_n = E \rightarrow \max. \quad (2)$$

Проте основним пріоритетом для споживача залишається зниження витрат. Тобто придбання більш дешевої продукції. Тому, на думку авторів, формула (1) більш адекватно відображає процес прийняття споживачем рішення про придбання машинобудівної продукції.

Таким чином, використання обґрунтованих маркетингових підходів призводить до більш широкого подання реальної конкурентоспроможності машинобудівної продукції, яка залежить не тільки зі співвідношення «ціна - якість», а й від критеріїв споживачів та ефективності маркетингу заводу-виробника.

На основі узагальнення досліджень інших авторів [4, 9, 10], слід зазначити наступні причини слабкої конкурентоспроможності вітчизняної машинобудівної продукції: недостатнє уявлення відмінних властивостей просування продукції, нечітке вивчення умов нових ринків, переоцінка привабливості ринків, низька якість вітчизняної продукції (в т.ч. невідповідність нового ринку), невдалий час виведення продукції на ринок, неефективна збутова логістика, слабка рекламна підтримка.

Виходячи з вищевикладеного, автором пропонується методика маркетингової оцінки конкурентоспроможності машинобудівної продукції, що складається з п'яти етапів.

1. Визначення вимог споживачів (замовників) та продукції. З цією метою слід сформувати анкету, яку можна представити за формою, наведеною на таблиці 1.

Таблиця 1

Анкета для визначення вагових значень критеріїв споживачів до машинобудівної продукції

№	Найменування критерію	Вага в балах (1-10)
1.	Строки поставки	
2.	Забезпечення запасними частинами	
3.	Організація фірмового сервісу	
4.	Популярність торгової марки	
5.	Навчання персоналу у замовника	
6.	Можливість консалтингу	

7.	Подальша модернізація продукту	
8.	Проведення ремонтних робіт	

Далі можливо провести опитування споживачів, тобто вони повинні оцінити вагу (важливість) кожного із зазначених критеріїв за десятибальною шкалою і додати в анкету невраховані на їх погляд, критерії – також разом з оцінкою їх ваги. Обробка певної кількості (визначається методами математичної статистики) анкет дасть можливість виявити реальні критерії споживачів і розташувати їх у порядку убутання їх ваги.

2. Оцінка очікуваної конкурентоспроможності продукції виробляється експертами на основі аналізу і порівняння конкретних значень критеріїв для досліджуваної продукції конкурентів. Ця оцінка чим точніше, тим більше кількість експертів і вище їх кваліфікація.

Для проведення такої оцінки необхідно побудувати таблицю значень критеріїв для кожної з розглянутих виробів, розташувавши критерії в порядку убутання їх ваг (табл.2).

У графі 2 таблиці 2 записуються критерії в порядку убутання їх ваг (графа 3). У графі 4 записуються експертні оцінки значень кожного критерію для досліджуваної продукції за десятибальною шкалою. У графі 5 для кожного критерію записується добуток його експертної оцінки на вагу, тобто добуток показників графів 3 і 4. Аналогічно для продукції підприємств-конкурентів.

Таблиця 2

№ з/п	Найменування критерію	Вага в балах (1-10)	Продукція, що досліджується		Продукція-аналог			
			Модель 1		Модель 2		Модель 3	
			Експерт на оцінка (1-10б.)	Гр. 3х Гр. 4	Експерт на оцінка 1-10	Гр. 3х Гр. 6	Експертна оцінка 1-10	Гр.3х Гр.8
1	2	3	4	5	6	7	8	9

3. Оцінка конкурентоспроможності маркетингової діяльності машинобудівного підприємства щодо підприємств-конкурентів також проводиться експертами. Для проведення такої оцінки необхідно зібрати інформацію про підприємства-конкурентів і зробити оцінку цієї інформації за десятибальною шкалою. Очевидно, що точність такої оцінки буде залежати від повноти та достовірності зібраної інформації (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінка конкурентоспроможності маркетингової діяльності машинобудівного підприємства

№ з/п	Найменування чинника конкурентоспроможності маркетингу підприємства	Оцінка фактора для досліджуваного підприємства (1-10 б.)	Оцінка фактора для підприємства - конкурента
1.	Маркетингові дослідження		
2.	Узгодження розробки і виробництва продукції		
3.	Управління збутом		
4.	Участь у виставках		
5.	Якість реклами		
6.	Управління просуванням		

У наведеній таблиці 3 записуються експертні оцінки факторів конкурентоспроможності для досліджуваного підприємства та підприємств - конкурентів. Потім розраховуються сумарні показники, що характеризують маркетингову діяльність кожного підприємства. Таблиця 3 дає можливість оцінити, наскільки ефективно підприємство виконує маркетингові функції порівняно з конкурентами. Більш ефективне виконання функцій дає основу для забезпечення конкурентоспроможності продукції підприємства - виробника.

4. Попередні висновки про реальну конкурентоспроможність продукції та визначенні заходів щодо її підвищення. Якщо на основі спільного аналізу таблиця 2 і 3 впливає, що за сумою балів для критеріїв і факторів по досліджуваного підприємству виходить перевищення над аналогічними показниками для підприємств-конкурентів, то, найімовірніше, досліджувана продукція більш конкурентоспроможна. І навпаки. Якщо дані таблиць 2 і 3 суперечать один одному, то необхідно проаналізувати, за якими критерієм можна підвищити очікувану конкурентоспроможність маркетингу досліджуваного підприємства (табл. 3).

Апробацію даної методики було проведено фірмою «Радарс» - російським представництвом ВАТ «ОЗРСВ» (м. Одеса) [6]. У якості досліджуваної продукції було обрано металорізальне устаткування – радіально – свердильний верстат моделі 2А554 виробництва ВАТ

«ОЗРСВ». У якості продукції конкурентів були представлені аналогічні верстати: БОЛ 40 (П. Корея) та ГР – 516 (Румунія). Результати проведеної оцінки конкурентоспроможності представлено у таблиці 4.

На основі проведених розрахунків можна зробити наступні висновки:

А. Реальна конкурентоспроможність моделі 2А554 є значно вищою, ніж моделі БОЛ – 40 за рахунок технічних характеристик.

Б. Щоб реальна конкурентоспроможність моделі 2А554 була набагато вищою ніж у моделі ГР516, необхідно підвищити ефективність управління маркетинговими дослідженнями.

5. Розрахунок економічної ефективності проведених заходів щодо поліпшення маркетингової діяльності підприємства можна проводити по одному з добре відомих методів. Автор даного дослідження рекомендує в даному випадку виходити з того факту, яка частка витрат по поліпшенню маркетингової діяльності підприємства в (допустимому) річному збільшенні збуту продукції від впровадження даних заходів [7, с. 376]:

$$E_{\text{ефект}} = \frac{\text{Витрати на покращення маркетингової діяльності підприємства}}{\text{Збільшення обсягу продажу продукції від проведених заходів}}$$

Таблиця 4

Оцінка конкурентоспроможності радіально-свердильних верстатів

№ з/п	Назва критерію	Вага, бали	2А554		БОЛ – 40		ГР – 516	
			Експертна оцінка, бали	Гр.3 Гр.4	Експертна оцінка, бали	Гр.3 Гр.6	Експертна оцінка, бали	Гр.3 Гр.8
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Потужність двигуна головного руху	9.5	9.1	86.5	8.2	77.9	8.6	81.7
2	Діаметр свердління максимальний по сталі	9.2	9.1	84.6	8.5	78.2	9.2	84.6
3	Ціна заводська, ам. долл	9.0	7.6	68.4	8.6	77.4	8.4	75.6
4	Умови поставки	8.8	7.6	66.9	7.4	65.1	7.7	67.8
5	Виліт шпинделя (відстань від осі до утворюючої колони, макс.) мм	8.0	8.8	70.4	8.4	67.2	8.1	64.8
6	Кількість подач	7.5	6.3	47.3	5.6	42.0	5.6	42.0
7	Число ступенів частот обертання шпинделя	7.2	7.7	55.4	6.1	43.9	6.9	49.7
8	Маса верстата, кг	6.0	7.4	44.4	7.7	46.2	7.8	46.8
	Разом		523.9		497.9		513.0	

Порівняння отриманого ефекту слід проводити за витратами, пов'язаними з використанням підприємств-посередників, що здійснюють (можливий) подібний обсяг продажів.

Висновки. Використовуючи концепцію сучасного маркетингу автор дійшла до більше широкого поняття реальної конкурентоспроможності машинобудівної продукції, що залежить не тільки від співвідношення «ціна – якість» і не тільки від відповідності критеріям споживачів, але і від конкурентоспроможності всієї маркетингової діяльності підприємства.

Література

1. Про захист від недобросовісної конкуренції: закон України // Відомості ВР України. – 1996. – № 36.
2. Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 52.
3. Волонцевич Е.Ф. Конкурентоспособность фирм: курс лекций / Е.Ф. Волонцевич. – Мн.: БГЭУ, 2003 – 103 с.
4. Глухов А. Оценка конкурентоспособности товара и способы ее обеспечения / А.Глухов // Маркетинг. – 1999. – №2. – С.56 – 59.

5. Захарченко В.И. Конкурентоспособность предприятий: сравнительная оценка /В.И. Захарченко // Инновационные процессы: экономика и управление: сб. науч. статей. Екатеринбург. – 2000. – С.151-155.
6. Захарченко В.И. Оценка конкурентоспособности продукции /В.И. Захарченко, И.В. Запоточный // Фондовый рынок. – 2000. – №15. – С.16 – 18.
7. Захарченко В.И. Менеджмент во внешнеэкономической деятельности: уч. пособ. /В.И. Захарченко. – Харьков: Одиссей, 2003 – 384с.
8. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія / Н.В. Куденко. – К.: КНЕУ, 2002. – 245 с.
9. Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг /И.М. Лифиц. – М.: Юрайт – М, 2001 – 224 с.
10. Мороз Л.А. Маркетинг: навч. посібник / Л.А. Мороз, Н.І. Чухрай. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 1999. – 224 с.
11. Kerin R., Peterson K. Strategic marketing problems. Cases and Comments. – 9th ed. – Prentice Hall, 2003. – 729 p.
1. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoyi konkurentsiiy : Zakon Ukrayiny // Vidomosti VR Ukrayiny. – 1996. – # 36.
2. Natsional'nyy plan diy na 2013 rik shchodo vyprovadzhennya Prohramy ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky «Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava» // Uryadovyy kur"yer. –2013. – # 52.
3. Volontsevykh E.F. Konkurentosposobnost' fyrm : [Kurs lektsyy]. /E.F. Volontsevykh. – Mn.: ВНЭУ, 2003 – 103 s.
4. Hlukhov A. Otsenka konkurentosposobnosti tovara y sposoby ee obespechenyya / A. Hlukhov // Marketynh. – 1999. – #2. – S.56 – 59.
5. Zakharchenko V.Y. Konkurentosposobnost' predpriyatyy: sravnytel'naya otsenka /V.Y. Zakharchenko // Ynnovatsyonnye protsessy: ekonomyka y upravlenye : [sb. nauch. statey]. Ekaterynburh. – 2000.–S.151-155
6. Zakharchenko V.Y. Otsenka konkurentosposobnosti produktsyy /V.Y. Zakharchenko, Y.V. Zapotochnyy // Fondovyy rynek. – 2000. – #15. – S.16 – 18.
7. Zakharchenko V.Y. Menedzhment vo vneshneekonomycheskoй deyatelnosti : [uch. posobyey] /V.Y. Zakharchenko.–Khar'kov: Odyssey, 2003 – 384s.
8. Kudenko N.V. Marketynhovi stratehiyi firmy : [monohrafiya]/N.V. Kudenko. - : KNEU, 2002. – 245s.
9. Lyfyts Y.M. Teoryya y praktyka otsenky konkurentosposobnosti tovarov y usluh /Y.M. Lyfyts. – M.: Yurayt – M, 2001 – 224s.
10. Moroz L.A. Marketynh : [navch. posibnyk] /L.A. Moroz, N.І. Chukhray. – L'viv: NU «L'vivs'ka politekhnikha», 1999. – 224s.

Рецензент Захарченко В.І., д.е.н., професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова

25.03.2014

УДК 336.145.1

Чуркіна Ірина

ТРАНСФОРМАЦІЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ЄС: ДОСВІД ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

В статті досліджено особливості трансформації бюджетної системи Європейського Союзу як провідного інституту загального економічного середовища на основі виокремлення відповідних історичних етапів її формування та розвитку в умовах посилення глобалізаційних викликів. Проаналізовано ефективність формування й функціонування єдиної бюджетної системи ЄС. Визначено основні проблеми функціонування та фінансування спільного бюджету ЄС та напрями реформування бюджетної системи ЄС, надано оцінку їх ефективності. Обґрунтовано необхідність подальшої модернізації бюджетної системи ЄС. Запропоновано відповідні сценарії розвитку бюджетної системи ЄС у короткостроковій перспективі.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, спільний бюджет ЄС, трансформація бюджетної системи, інститути бюджетної системи, тенденції глобалізації.

ТРАНСФОРМАЦИЯ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ ЕС: ОПЫТ И СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ

В статье исследованы особенности трансформации бюджетной системы Европейского Союза как ведущего института общей экономической среды на основе выделения соответствующих исторических этапов ее формирования и развития в условиях усиления глобализационных вызовов. Проанализирована эффективность формирования и функционирования единой бюджетной системы ЕС. Определены основные проблемы функционирования и финансирования общего бюджета ЕС и направления реформирования бюджетной системы ЕС, дана оценка их эффективности. Обоснована необходимость дальнейшей модернизации бюджетной системы ЕС. Предложены соответствующие сценарии развития бюджетной системы ЕС в краткосрочной перспективе.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, общий бюджет ЕС, трансформация бюджетной системы, институты бюджетной системы, тенденции глобализации

Churkina Iryna

TRANSFORMATION OF THE BUDGET SYSTEM OF EU: EXPERIENCES AND MODERN REALITIES

Article investigates the features of the transformation of the budget of the European Union as a leading institution of the general economic environment based on the separation of the historical stages of its formation and development in the increasingly globalization challenges. The efficiency of formation and functioning of the unified budget of the EU. The main problems in the functioning and financing of the common EU budget reform and fiscal areas of the EU, the estimation of their efficiency. The need for further modernization of the EU budget. Appropriate development scenarios of the EU budget in the short term.

Keywords: budget, budget system, a common EU budget, the transformation of the budget system, the institutions of the budget system, the trends of globalization.

Постановка проблеми. В сучасних глобалізаційних умовах зберігається якісний розрив в рівні економічного розвитку між більшістю країн світу і групою розвинутих країн. При цьому стійке збереження цієї ситуації зумовлене чинниками інституційного характеру. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження С.Левіна, який вважає, що «зростаюча відкритість національних економік, поглиблення світогосподарських зв'язків самі по собі розширюють простір інституційної метаконструкції, можливості взаємовпливу різноманітних інституційних систем [1]. З позиції «наївної» теорії інституційних змін це має сприяти конвергенції інституційного середовища в різних країнах на основі відбору найбільш ефективних інститутів. Одним з таких інститутів є бюджетна система країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження особливостей трансформації як національної бюджетної системи, так і бюджетної системи західних країн у сучасній фінансовій науці присвячені численні теоретичні й прикладні праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема: В. Андрущенко [2], В. Гейця [3], І. Луїної [4], В. Опаріна [5], В. Тропіної [6], В. Федосова [7], І. Чугунова [8], С. Юрія [9], Д. Дубровіна [10], Ю. Зайцева [11], С. Рябцева [12] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В процесі об'єднання окремих держав в інтеграційне угруповання (при цьому ця співпраця зазвичай проходить через стадії зони вільної торгівлі, митного союзу і спільного ринку) з'являється необхідність розробки вже наднаціональних інститутів, які б контролювали взаємодію цих країн у відповідній сфері. Одним з таких інститутів є бюджетна система регіонального угруповання або наднаціональна бюджетна система, яка відповідає за ефективний перерозподіл бюджетних коштів регіону так само, як національна бюджетна система країни. При цьому, недостатньо висвітленими залишаються певні аспекти даної проблематики дослідження, зокрема, в умовах динамічного розвитку процесів економічної глобалізації потребує певного узагальнення та систематизації особливостей трансформації кожного окремого етапу розвитку бюджетної системи ЄС.

Ціль статті. В даний час найбільш розвинутою наднаціональною бюджетною системою є бюджетна система Європейського Союзу, тому доцільно розглянути її особливості та спосіб формування для виявлення тих позитивних моментів, які могли б бути використані іншими регіональними угрупованнями, що виявляється особливо актуальним в контексті розвитку глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Спільний бюджет ЄС є унікальним спільним проектом великої кількості країн, які вирішили об'єднати (частково) свої ресурси для вирішення загальних завдань [13].

Процес формування єдиної бюджетної системи ЄС можна розділити на ряд етапів.

1 етап – розвиток прообразу фінансової системи (1951-1975 рр.).

Створення протягом декількох років Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) призвело до співіснування ряду окремих бюджетів. У 1951 р. Договором про ЄОВС був передбачений адміністративний бюджет та операційний бюджет, в 1957 р. Договором про ЄЕС був встановлений єдиний бюджет ЄЕС, а також в Євратоме був створений адміністративний бюджет і бюджет для досліджень та інвестицій. У 1965 р. Договором про злиття адміністративні бюджети ЄОВС і Євратому були включені до бюджету ЄЕС. Операційний бюджет ЄОВС аж до 2002 р. продовжував існувати окремо, однак це вже не мало особливого значення, оскільки прибутковість зборів у нього зменшилася. Згідно даним договором три Ради Міністрів (ЄЕС, ЄОВС і Євратому), дві Комісії (ЄЕС, Євратому) і Орган вищої влади (ЄОВС) були замінені єдиним Радою і єдиною Комісією.

Даний спільний бюджет ЄЕС фінансувався за рахунок внесків держав - членів. Для збалансованості бюджету була передбачена певна шкала ставок, застосовувана до внесків держав-членів (28% для Німеччини, Франції та Італії, 7,9% для Бельгії і Нідерландів і 0,2% для Люксембургу) [14].

У 1970 р. Люксембурзьким договором бюджет Євратому з досліджень та інвестицій також був включений в спільний бюджет. Цей Договір ввів систему фінансування Співтовариств за рахунок власних ресурсів замість внесків держав - членів, як було раніше. Власні кошти включали мита, сільськогосподарські збори і ПДВ на основі доходів (початкова ставка не перевищувала 1%) [14, р. 18].

При цьому, до 1975 р. рівновага бюджету Співтовариства забезпечувалася внесками до бюджету державами - учасниками Співтовариства, і даний вид внесків в певних умовах існував і надалі. Рішення про зміну способу формування дохідної частини бюджету збіглося з першим розширенням Співтовариства - 1 січня 1973 р. в нього вступили три нові держави - Великобританія, Данія, Ірландія.

Крім того, для забезпечення стійкості бюджету в сімдесятих роках ХХ ст. радою міністрів ЄС було прийнято рішення скоротити курсові коливання валют країн, які входять до Європейського союзу до 2,25%. Фіксовані подібним чином валютні курси за задумом повинні були синхронно змінюватися щодо американської валюти та інших валют. Нова валютна система отримала назву «валютна змія».

2 етап – криза у фінансах Співтовариства (1975-1987 рр.).

Ефективність формування і функціонування вибудовуваної єдиної бюджетної системи ЄС значно знизилася в цей період. Це було обумовлено такими причинами:

1. Конфлікти при взаємодії інститутів Співтовариства.

При складанні плану витрат на планований бюджетний рік беруть участь три інститути - Єврокомісія, Рада Європи і Європарламент. Комісія створює попередній проект бюджету, при першому його читанні Рада встановлює проект бюджету і обсяг обов'язкових витрат, розмір яких фіксується в другому читанні, а висновок Парламенту при фінальному читанні проекту бюджету є вирішальним за обсягом необов'язкових витрат. Саме за останнім дії і виникали розбіжності між Радою і Парламентом. Щоб удосконалити бюджетну процедуру всі три інститути підписали спільну декларацію 30 червня 1982 р., яка визначила перелік обов'язкових витрат, які необхідно включати до бюджету, і тих бюджетних категорій, які можна визначити як необов'язкові.

2. Проблема бюджетних дисбалансів.

Тут фігурували так звані «проблема Великобританії» і «проблема Німеччини». З бюджету Співтовариства незначна частка видатків розподілялася на сільське господарство Великобританії, але саме внески Великобританії сприяли у відносно великій кількості поповненню бюджету співтовариства, головним чином тому, що її податкова база по ПДВ представляла вищий відсоток від ВВП порівняно з іншими державами - членами. Тому на 1985 р. Сполученому королівству була надана компенсація у вигляді зниження внеску, заснованого на ПДВ. З 1986 р. дві третини (66%) різниці між часткою Великобританії в ПДВ - відрахуваннях і її часткою в загальному обсязі видатків було повернуто шляхом зниження її ПДВ – відрахувань [14, с. 30]. Ця різниця фінансувалася іншими державами ЄЕС відповідно до їх часток ПДВ – відрахувань.

Що ж до «проблеми Німеччини», з 1981 р. Німеччина підкреслювала свою позицію в якості основного вкладника до бюджету Співтовариства і зажадала скорочення своєї частки фінансування компенсацій Сполученому королівству. Рішенням Єворади її вимоги були задоволені шляхом скорочення її частки у фінансуванні компенсаційних виплат на одну третину.

3. Недостатня кількість ресурсів для покриття зростаючих потреб Співтовариства.

Дана проблема впливала з зменшення прибутковості митних зборів і сільськогосподарських внесків, зниження обсягу внесків від ПДВ через скорочення споживчих витрат в ВВП країн - учасниць, а також зростання витрат, пов'язаних з новими програмами Європейського соціального фонду, Європейського фонду регіонального розвитку і вступом нових країн в ЄЕС (1981 р. - Греція, 1986 р. - Іспанія та Португалія).

Для вирішення даної проблеми в червні 1984 р. було ухвалено рішення підвищення порога ПДВ з 1% до 1,4%. Але і це не вирішило проблему остаточно [14, р. 32].

В даному пункті важливо відзначити, що з 1979 р. функціонує Європейська валютна система (далі - ЄВС), що прийшла на зміну «європейської валютної змії» (1972 - 1973 рр.). Механізм ЄВС вводив європейську валютну одиницю (European currency unit, ecu), або екую, яка мала умовну вартість, визначається валютним кошиком, і використовувалася як база паритетів і курсових співвідношень валют. З цього часу бюджет ЄС обчислювався саме в даній валюті.

3 етап - реформа фінансів спільноти: пакет Делора I (1988 - 1992 рр.)

Ця реформа включала наступні напрямки:

1. Власні ресурси. Загальний обсяг наявних власних ресурсів вже не визначався доходами від традиційних власних ресурсів у поєднанні з лімітом ПДВ - ресурсів. Тепер він висловлювався у відсотках від загального ВВП Співтовариства, збільшившись з 1,15% в 1988 р. до 1,20% в 1992 р. і до 1,30% в 1992 р. для асигнувань на зобов'язання. Спектр власних ресурсів був розширений, і правила змінилися:

- мита на товари, що підпадають під Договір ЄОВС, були додані до загальних митних тарифів;

- був введений механізм обмеження верхньої межі, за яким база ПДВ держави - члена не повинна була перевищувати 55% його ВВП за ринковими цінами;

- вводилося нове джерело доходу, засноване на ВВП держав - членів, для того, щоб виплати кожної країни більш відповідали її платоспроможності. Тепер ця «стаття балансу» автоматично надавала необхідне фінансування до бюджету Співтовариства в межах кордонів, встановлених для власних ресурсів, і розраховувалася шляхом застосування до бази, що складається з суми ВВП держав - членів за ринковими цінами, процентної ставки, яка визначається в ході бюджетних процедур залежно від доходу від усіх інших категорій власних ресурсів.

2. Практика встановлення бюджету. З цього часу існують два бюджетних плани - щорічний і середньостроковий (багаторічні фінансові програми), на основі яких будується бюджет ЄС. Таким чином, вперше за час існування Товариства були розраховані рамки, в межах яких організації повинні були здійснювати фінансування своєї діяльності, що скоротило ризик виникнення розбіжностей між законодавчою та бюджетною владою при прийнятті рішень про бюджетні видатки.

4 етап - доповнення реформи 1988 р.: пакет Делора II (1993 - 1999 рр.).

Найбільш важливою для ЄЕС подією було укладення в 1991 р. в голландському місті Маастрихті договору про економічний і валютний союз. Основним наслідком Маастрихтського договору, що передбачає додаткове навантаження на бюджет Співтовариства, було формування Фонду солідарності для фінансування інфраструктури, транспорту та екологічних проектів у країнах з ВВП на душу населення нижче 90% від середнього по спільноті (Греція, Іспанія, Ірландія і Португалія) з метою підтримки їх зусиль по економічній інтеграції в Економічний і валютний союз. 11 лютого 1992 р. Комісія запропонувала новий проект середньострокової фінансової рамки на 1993-1997 рр., який отримав назву «Пакет Делора II» і передбачав виконання цілей Договору про Європейський Союз та враховував нові витрати на сільське господарство, внутрішні програми, зовнішньоекономічне співробітництво та адміністративні витрати. Для досягнення цілей нового договору тимчасові рамки дії фінансової перспективи були розширені до 7 років [11, с. 12].

Схвалена Радою в грудні 1992 р. фінансова рамка на період 1993-1999 рр. в якості пріоритету ставила витрати на структурні операції в найбільш відстаючих регіонах. Згідно Единбурзької угоди повинен був збільшитися обсяг ресурсів, що спрямовуються на реалізацію

внутрішніх політик Співтовариства, структурних фондів і підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості [15, р. 42].

Даний фінансовий план не проіснував весь період в незмінному вигляді. Необхідність його коригування була зумовлена рішенням, що бюджет Співтовариства буде охоплювати фінансові зобов'язання, взяті на себе країнами – кандидатами відповідно до Угоди про створення Європейського економічного простору. Крім того, нові члени ЄС могли розраховувати на підтримку Фонду солідарності. Відразу після їх вступу в листопаді 1994 р. були розроблені нові фінансові рамки на 1995 - 1999 рр., які враховували нові потреби і залучені ресурси збільшеного Союзу.

Витрати Товариства зростали, що визначало необхідність збору з держав – членів наявність додаткових коштів. Структура ж самих внесків залишалася незмінною. Збори традиційних власних ресурсів залишалися на приблизно одному рівні, хоча їх частка в загальному бюджеті продовжувала знижуватися. Чиста сума внесків, заснованих на ПДВ-базі, знизилася з 52,5% в 1993 р. до 35,5% у 1999 р., виконуючи цілі, поставлені Рішенням про власні ресурси. Частка ж платежів, заснованих на ВВП держав - членів, кілька перевищила 48% надходжень, отриманих до кінця періоду [14, р. 69].

5 етап – створення стабільної бюджетної бази для розширення Європейського Союзу: основне питання програми 2000 р. (2000-2006 рр.).

У цьому періоді слід зазначити, що 1 січня 1999 р. було введено євро як єдина валюта єврозони і починаючи з цього часу бюджет на кожний період складався вже в євро.

Крім створення нової фінансової рамки (з урахуванням фінансових наслідків майбутнього розширення) основні рішення приймалися з реформування єдиної сільськогосподарської політики і структурних операцій, і основною проблемою тут було питання асигнувань. Крім того, потрібно було розробляти нову модель управління бюджетом у зв'язку з переходом до єдиної валюти. Також, окремі держави – члени підняли питання про розмір своїх внесків до спільного бюджету. В умовах фінансової рамки було прийнято зниження загального ліміту виплат для 15 країн ЄС: відсоток від передбачуваного ВВП починаючи з 2003 р. знизився до 0,97% в 2006 р. проти 1,10% в 1999 бюджетному році.

На Євронеді в Берліні 15 грудня 2001 було вирішено, що відразу десять країн (Кіпр, Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Естонія і Словенія, Латвія, Литва, Мальта і Словаччина) можуть приєднатися до ЄС у 2004 р. У зв'язку з цим знадобилася перебудова бюджетної рамки на цей період.

Значні зміни були скоріше технічними і полягали в передачі асигнувань десяти новим державам - членам. Отже, для сільського господарства, структурних операцій, внутрішньої політики та управління щорічні межі за зобов'язаннями були підняті в цілому на 9927 млн. євро на 2004 р., 12640 млн. євро на 2005 р. і 14901 млн. євро на 2006 р. [14, р. 92]. Слід також відзначити, що був введений розділ, який передбачає так звані «тимчасові бюджетні відшкодування» і «спеціальні одноразові грошові впливання» на користь 10 країн, що приєднуються. Ці суми становили 1273 млн. євро в 2004 р., 1173 млн. євро в 2005 р. і 940 млн. євро в 2006 р. У порівнянні з ситуацією, передбаченої міжінституційних угодою, ліміт необхідних асигнувань скоротився (у цінах 1999 р.) до 410 млн. євро на 2004 р., 387 млн. євро на 2005 р. і 939 млн. на 2006р. Ліміти необхідних внесків (у % ВВП) і власних ресурсів (у % ВВП) залишалися незмінними.

Більше того, обидві гілки бюджетної влади погодилися з необхідністю збільшення витрат на внутрішню політику на 50 млн. євро в 2004 р., 190 млн. євро в 2005 р. і 240 млн. євро в 2006 р.

6 етап – багаторічні фінансові рамки 2007-2013 рр.

План, схвалений Радою, значно відрізнявся від проекту, запропонованого Комісією (у бік звуження витрат), тому слід серед угод, досягнутих Радою Європи 15 - 16 грудня 2005 р., також відзначити рішення про майбутню систему власних ресурсів:

- ліміт власних ресурсів для асигнувань повинен залишатися на рівні 1,24% ВНД ЄС (на відміну від 1,31 %, запропонованих Комісією);
- розбіжності між сільськогосподарськими митами та митними були скасовані;
- встановлювалася єдина ставка ПДВ 0,3% від статичної податкової бази для передачі до загального бюджету, для Австрії, Німеччини та Нідерландів тільки на зазначений період ця ставка встановлювалася в розмірі 0,225%, 0,15% і 0,10% відповідно;
- для Нідерландів та Швеції на цей період річний внесок від ВНД скорочувався на 605 млн. євро і 150 млн. євро відповідно за цінами 2004 р.;

- коригувальний механізм для Великобританії продовжує діяти, але такі країни, як Німеччина, Австрія, Нідерланди та Швеція покривають менший обсяг припадають на них квот з фінансування англійських пілг. Однак після періоду залучення в 2009 - 2011 рр. Сполучене королівство має брати участь повністю у фінансуванні витрат розширення, за винятком прямих сільськогосподарських платежів і пов'язаних з ринком витрат і тієї частини витрат на розвиток сільського господарства, яка виходить з Європейського Фонду Орієнтації і Гарантій. Відповідне скорочення поправок для Великобританії не повинно перевищувати 10,5 млрд. євро в постійних цінах 2004 р. на період 2007 - 2013 рр. [14, с. 111-112].

Як було зазначено вище, щоб бути прикладом регіонального угруповання з найбільш розвиненою наднаціональної фінансовою системою, Євросоюз пройшов дуже тривалий період її формування. Але при цьому навіть на сучасному етапі не всі питання вирішені і проблеми її вдосконалення залишаються відкритими. Найбільш часто до існуючої системи фінансування спільного бюджету ЄС пред'являються такі претензії [12, с. 4-5]:

- система заснована на внесках окремих країн, які безпосередньо передаються з національних бюджетів. У такій системі більшість громадян не знають, які суми вносяться їх країнами в спільний бюджет ЄС, і часто несправедливо вважають, що функціонування Євросоюзу коштує занадто дорого;

- наявність пілг Великобританії і чотирьох інших розвинених країн (Німеччини, Австрії, Нідерландів та Швеції). Вартість цих пілг нерівномірно перекладається на інших членів ЄС, що робить систему ще менш зрозумілою;

- існуюча система змушує країни Євросоюзу оцінювати їх місце в цій організації з точки зору чистого платника або чистого отримувача коштів із спільного бюджету. До чистих платників належать Данія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція і Великобританія, відповідно решта 19 країн – чисті одержувачі. Ці держави вважають, що їх чиста позиція при розрахунках з бюджетом ЄС повинна бути як можна більш вигідною і зіставною з позиціями інших країн зі схожим економічним становищем. Таким чином, національні інтереси стають важливішими спільних інтересів ЄС. Дана проблема найбільш явно проявилася при роботі над параметрами загального бюджету на 2014-2020 рр.

В результаті учасники саміту Європейського союзу затвердили скорочений бюджетний план на 2014-2020 рр. в розмірі 959 млрд. євро за видатками та 908 млрд. євро за доходами [10]. При цьому вперше в історії ЄС був узгоджений бюджетний план, який менше бюджету за попередній семирічний період. Крім того, процес остаточного схвалення Євросоюзом семирічного бюджетного плану далекий від завершення. Ще одна проблема: бюджет ЄС на наступні 7 років де-факто дефіцитний.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що бюджетна система ЄС все ще далека від ідеалу, незважаючи на настільки тривалий період її формування, що ще раз доводить складність побудови даного інституту на наднаціональному рівні. В даний час Євросоюзом завершено фінансовий рамковий план на 2007 - 2013 рр., це означає, що можливість внесення суттєвих змін в структуру європейського бюджету виникне тільки при реалізації наступного багаторічного фінансового рамкового плану, тобто починаючи з 2014 р.

Фінансовий регламент підтверджує бюджетні принципи, закріплені в Договорі про Європейський Союз.

Бюджет Євросоюзу будується на таких принципах, як:

- принцип єдності та точності бюджету, що означає, що доходи і витрати Союзу повинні бути об'єднані в загальний бюджетний документ;

- принцип щорічності – бюджет Європейського Союзу розробляється на один фінансовий рік, з 1 січня по 31 грудня;

- принцип рівноваги, що припускає збалансованість доходів і видатків загального бюджету Союзу, при цьому для покриття бюджетного дефіциту заборонені запозичення;

- принцип розрахункової одиниці, означає, що євро є розрахунковою одиницею для складання і виконання бюджету Союзу;

- принцип універсальності, згідно з яким всі вступники кошти утворюють загальний фонд ЄС, з якого відбувається фінансування конкретних бюджетних заходів;

- принцип специфікації, відповідно до якого витрати ЄС розподіляються по конкретних розділах, главах, статтях і пунктах, у зв'язку з чим кожне асигнування спрямовано на конкретний ринку. Вже сьогодні національні бюджетні політики мають ряд бюджетних обмежень,

контрольованих на рівні Союзу. У подальшому дані обмеження можуть бути посилені, а також може бути введений механізм їх координації та контролю за їх виконанням.

Література

1. Левин С.Н. Альтернативы институционального развития развивающихся и постсоциалистических стран: мифологемы «постиндустриализма» и «глобализма» и реальные тенденции / С.Н.Левин // Journal of Institutional Studies. – 2010. – Т.2. – №1. – С.6-16.
2. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В.Л. Андрущенко. – Львів: Каменяр, 2000.- 303 с.
3. Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2009. – 864 с.
4. Луніна І.О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 3–12.
5. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): моногр. / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
6. Тропіна В.Б. Бюджетні форми і методи забезпечення соціальної стабільності у суспільстві // Теорії мікро-макроекономіки: зб. наук. пр. / В.Б. Тропіна. – К.: Акад. муніцип. упр., 2006. – С. 60–66.
7. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: моногр. / В. Федосов. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
8. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / І.Я. Чугунов. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
9. Юрій С.І. Бюджетна система. Вишкіл студії / С.І. Юрій, Й.М. Бескид. – К.: Таксон, 2002. – 256 с.
10. Дубровин Д., Макарьев В. Участники саммита ЕС согласовали бюджетный план до конца десятилетия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.itar-tass.com/c1/644542.html>. - Дата використання: 20.02.2014.
11. Зайцев Ю. Анализ эффективности управления бюджетными процессами в интеграционных объединениях на примере Европейского Союза / Ю.Зайцев. – LAP Lambert Academic publishing, 2011. – 97 с.
12. Рябцев С., Мнацаканян А. Перспективы реформирования системы финансирования общего бюджета Европейского Союза / С. Рябцев, А. Мнацаканян // Финансы и кредит. – 2013. – №1 (529). – С. 2-13.
13. Dowgielewicz M. Slashing the EU's budget won't fix the crisis. // Europe's world [Electronic resource]. – 2011. – Access mode: http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/Article/tabid/191/ArticleType/articleview/ArticleID/21779/language/en-US/Default.aspx. - Access date: 28.02.2014.
14. European Union Public Finance - Fourth edition // Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. - 427 p.
15. The community budget: the Facts in the Figures // European Communities, 1999. - 52 p.
1. Levyn S.N. Alternatives to institutional development in developing and post-socialist countries: mythologies «post-industrialism» and «globalism» and real trends// Journal of Institutional Studies. – 2010. – V.2. – №1. – P.6-16.
2. Andrushchenko V.L. Financial Western thought in the twentieth century (theoretical conceptualization and scientific issues of public finances). - Lviv: Kamenyar, 2000.- 303 p.
3. Heyets V.M. Society, government, economy: phenomenology interaction and development. -: Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. – 2009. – 864 p.
4. Lunina I. O. Problems and prospects of public finance in Ukraine // Ukraine's Finance, 2010. – № 2. – P. 3–12.
5. Oparin V.M. The financial system of Ukraine (theoretic aspects). – K., 2005. – 240 p.
6. Tropina V.B. Budget forms and methods of ensuring social stability in society. – K., Academy of Municipal Management, 2006. – P. 60–66.
7. Financial Restructuring in Ukraine: problems and directions: Monograph. / V. Fedosov, V. Oparin. – K.: KNEU, 2002. – 387 p.
8. Finance of Ukraine: institutional transformation and development directions / I. Chugunov, Y. Dyachenko, V. Mishchenko. –K.: Academy of Financial Management, 2009. – 848 p.

9. Yuriy S.I. The budget system. The training schools / S.I. Yuriy, Y. M. Beskyd. - K.: Taxon, 2002. – 256 p.
10. Dubrovyn D., Makarchev V. The summit participants agreed EU budget plan before the end of the decade. - [Electronic resource]. - 2012. - Access mode: <http://www.itar-tass.com/c1/644542.html>. - Access date: 20.02.2014.
11. Zaytsev Yu. Analysis of the effectiveness of budget management in integration associations on the example of the European Union. . - LAP Lambert Academic publishing, 2011. – 97 p.
12. Ryabtsev S., Mnatsakanyan A. Prospects for reform of the system of financing the general budget of the European Union. // Fiansy and credit. - 2013. - №1 (529). - P. 2 - 13.

Рецензент: Якубовський С.О., д.е.н., професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
26.03.2014

УДК 338.22.021.4

Ясінський Володимир

ФОРМУВАННЯ ЗАХОДІВ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуто підходи автора до побудови системи антикризового управління підприємством. На основі проведеного аналізу сутності та особливостей притаманних системі, в цілому та антикризовому управлінню, зокрема, запропоновано авторський підхід до трактування поняття «антикризового управління» та визначення її складових. Розроблено модель антикризового управління підприємством та алгоритм її реалізації. Для оцінки та аналізу рівня розвитку кризових явищ на підприємстві в статті розглянуто механізм антикризового управління, який складається з шести комплексних взаємопов'язаних заходів. Представлена в роботі модель і рекомендації дозволять підприємству не тільки оцінити рівень кризових явищ, а й визначити джерела та тенденцію їх розвитку в майбутньому, а також вчасно провести оперативні заходи по їх локалізації.

Ключові слова: антикризове управління, банкрутство, загрози, елементи, ризики, стратегія, система, фактори.

Ясинский Владимир

ФОРМИРОВАНИЕ МЕРОПРИЯТИЙ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассмотрены подходы автора к построению системы антикризисного управления предприятием. На основе проведенного анализа сущности и особенностей присущих системе в целом и антикризисному управлению, в частности, предложен авторский подход к трактовке понятия «антикризисного управления» и определение/ее/составляющих. Разработана модель антикризисного управления предприятием и алгоритм ее реализации. Для оценки и анализа уровня развития кризисных явлений на предприятии в статье рассмотрен механизм антикризисного управления, который состоит из шести комплексных взаимосвязанных мероприятий. Представленная в работе модель и рекомендации позволят предприятию не только оценить уровень кризисных явлений, но и определить источники и тенденцию их развития в будущем, а также своевременно провести оперативные меры по их локализации.

Ключевые слова: антикризисное управление, банкрутство, элементы, риски, стратегия, система, угрозы, факторы.

Yasinsky Vladimir

DEVELOPING MEASURES OF ANTICRISIS MANAGEMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES

In the article, going of author is considered near the construction of the system of antirecessionary management an enterprise. On the basis of the conducted analysis of essence and features inherent the system, on the whole, and, in particular, the author going is offered to the antirecessionary management near interpretation of concept « antirecessionary management» and certainly it basic elements. The model of anticrisis operation of business and algorithm of its realization is developed. For an estimation and analysis of a level of development of the crisis phenomena at the enterprise in work the mechanism of anticrisis management developed which consists of six interconnected activities. The submitted above model and recommendations allow the enterprises not only to estimate a level of development of crisis,

but also to define sources and tendency its development in the future, and also to undertake operative administrative measures on its localization.

Keywords: antirecessionary management, bankruptcy, factors, elements, risk, threat, strategy, system.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки промислових підприємств України в умовах нестабільної та незбалансованої державної політики викликає необхідність постійного удосконалення системи управління, важливе місце у якій посідає антикризове управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За умов нестабільної економічного стану вітчизняних промислових підприємств, проблема формування системи антикризового управління привертає особливу увагу з боку як вітчизняних, так і закордонних науковців. Серед вітчизняних дослідників, роботи яких, присвячені вирішенню зазначеної проблеми доцільно відзначити таких, як О.Андрушко, І.Бланк, В.Василенко, А. Ковальов, Л.Ситник, О.Терещенко, О.Шапурова тощо.

Серед зарубіжних науковців, заслуговують на увагу праці Е.Альтмана, К. Балдина, С. Беляєва, Є.Гайдара, П.Короткова, В.Кошкіна, М.Міллера, Г.Спрінгейта, Т.Таль, а та багатьох інших. Представлені в науковій літературі розробки пов'язані, здебільшого, з аналізом фінансового стану підприємства і не містять комплексних рекомендацій щодо методів виведення підприємства з кризового становища. Проаналізувавши праці згаданих вище авторів, доцільно відзначити, що незважаючи на їх велику кількість, багато питань пов'язаних із формуванням та визначенням основних технологій антикризового управління залишаються не до кінця опрацьованими за умов існуючої ситуації на вітчизняних підприємствах, що і визначило напрямок вибору теми статті.

Тому виділення **невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття, можливо вважати корегування та адаптацію до умов господарювання у вітчизняній економіці сучасних тенденцій в науці антикризового керування підприємствами.

Ціллю даної статті є розробка теоретико-методологічних та методичних проблем обґрунтування заходів антикризового управління в промисловому комплексі України і розробка на їх основі власного підходу до визначення сутності проблеми.

Виклад основного матеріалу. Останнє десятиліття в Україні практика ефективного використання теоретичних результатів і досвіду західної школи фінансового менеджменту зіштовхувалася з об'єктивними економічними труднощами перехідного періоду: нерозвиненістю ринкових механізмів, недосконалістю нормативно-правової бази, слабким інформаційним забезпеченням інвестиційного процесу, факторами обумовленими загальною нестабільністю економічної і політичної ситуації – що є причинами розвитку кризових явищ в Україні. Нестабільність ринкової економіки, і тим більше, окремих її частин, зміна обсягів виробництва і збуту, значне падіння виробництва, що характеризується як кризова ситуація, слід розглядати не як збіг незадовільних ситуацій, а як деяку загальну закономірність властиву ринковій економіці. Кризові ситуації, що виникають в результаті відсутності відповідних профілактичних заходів, можуть призвести до надмірної розбалансованості економіки підприємства.

У більшості випадків з метою координації та стимулювання бізнес-процесів, що відбуваються в на підприємстві механічно переносяться методи й прийоми антикризового управління, запозичені з країн ринкової економіки, які без урахування особливостей вітчизняних умов важко адаптуються до практичної господарської діяльності [13].

Вітчизняні економісти трактують поняття “антикризове управління” по-різному. Наприклад, Отенко І. [6] стверджує, що антикризове управління - це управління, що вміщує: передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку.

Практично всі автори відзначають так зване “розшарування” понять антикризового і звичайного управління підприємством, пояснюючи це тим, що на сьогоднішній день вже не вистачає звичайного управління підприємством, яке не в повній мірі може визначити небезпеку та періодичність настання криз, і визначають процес антикризового управління на рівні підприємства.

Балабанов І. [3], Ванькович В. [5], розглядають антикризове управління з погляду проблем фінансів на мікрорівні, тоді як більшість інших авторів намагаються розглянути комплекс проблем пов'язаних не тільки з кризою окремого підприємства, але кризою в державних фінансах, в економіці цілому. Так, Терещенко О., Коробов М. [9], та інші приділяють увагу тільки процедурам банкрутства, в рамках закону “Про відновлення платоспроможності чи боржника визнанні його

банкрутом”, що не дає можливості оцінити весь спектр потенційних мір нейтралізації кризового стану підприємства стосовно до українських умов функціонування [15].

Однак з аналізу результатів досліджень вітчизняних і закордонних учених випливає, що систематизація основних проблем і механізмів фінансової стабілізації підприємства не дає можливості оцінити весь спектр потенційних мір нейтралізації кризового стану, в українських умов функціонування. Так, Александровою М., Масловою С., визначено напрямки законодавства регулюючого дії антикризового керування при застосуванні судових процедур банкрутства і перераховані основні напрямки його дій у рамках антикризового управління [1].

Лігоненко Л. [10], виділяє три послідовних етапи здійснення фінансової стабілізації на підприємстві в умовах кризової ситуації. Короткочасного усунення неплатоспроможності, на думку автора можна домогтися реалізацією "зайвих" активів підприємства

На думку Коробова М. [9], “антикризове управління - це управління, у якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку”. Вітчизняні економісти розходяться в думці щодо моменту початку антикризового управління. Введення антикризового управління на українських підприємствах торкається наступних підсистем управління підприємством (рис. 1) [6]. Процес виходу підприємства з кризи являє собою набір заходів спрямованих на поступове поліпшення якості фінансового стану і переклад підприємства з розряду кризових у розряд платоспроможних. Це досягається в ході реалізації процесу управління неплатоспроможним підприємством в умовах перехідної економіки [7].

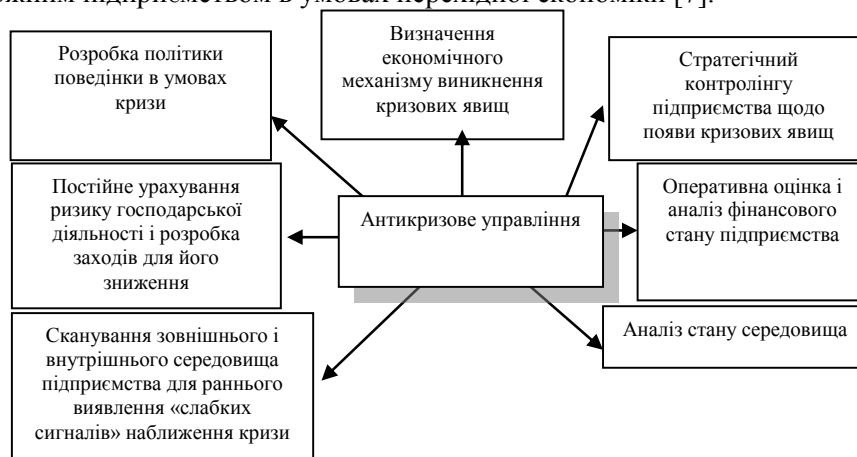

Рис.1. Напрямки антикризового управління на українських підприємствах

Найдійовішим засобом запобігання банкрутству підприємства є фінансова санація. Термін «санація» походить від латинського „sanare” – оздоровлення, видужання. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [15], розрізняє поняття «санація» та «досудова санація».

Санація є одним з напрямів антикризового управління. Кризова ситуація – переломний момент у функціонуванні будь-якої системи, у процесі якого вона піддається впливу ззовні чи зсередини, що вимагає якісно нового реагування з боку цієї системи [8].

Можливість кризи визначається ризикованим розвитком, що виявляється в імовірності виникнення кризи, небезпеки кризових ситуацій, а така небезпека існує завжди.

Практика показує, що кризи не тільки можливі, вони відображають власні ритми розвитку кожної окремої організації, що часом не збігаються з ритмами загального розвитку чи розвитку інших організацій. Кожна організація має свій потенціал розвитку, свої умови його здійснення і підкоряється закономірностям циклічного розвитку всієї соціально-економічної системи. Це можуть бути фактори зовнішні і внутрішні, загальні і специфічні [2].

Набагато більш небезпечна для підприємства його загальна криза, наслідки якої можуть бути важко передбачувані. Основною особливістю кризової ситуації є те, що вона містить в собі небезпеку, загрозу руйнування виробничої системи. Тому успіх чи невдача менеджменту визначається ступенем готовності керівництва підприємства до потенційних загроз і кризових їх проявів, наявністю резервів, ступенем дублювання, рівнем компетенції і досвіду менеджерів, якістю профілактичних заходів, ефективністю застосовуваних методів управління[12].

Антикризове управління, як усяке управління взагалі, характеризується певними технологічними схемами управління. Але специфіка антикризового управління відображає і специфіку його технології (алгоритму).

Технологія (алгоритм) антикризового управління – це комплекс послідовно здійснюваних заходів попередження, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків. Це технологія активної управлінської діяльності в повному комплексі всіх її функцій, ролей і повноважень.

На підставі вище визначеного та з урахуванням специфіки господарювання виробничих підприємств в Україні постає необхідність в системному (комплексному) поєднання заходів. Так, апробована технологічна схема (алгоритм) антикризового управління складається з шести етапів, що характеризують зворотно-поступальну послідовність різних операцій і їх груп при розробці і здійсненні управлінського рішення і, таким чином, – оптимальний варіант виходу підприємства із кризової ситуації (передбачуваної чи вибухової).

На першому етапі необхідно створити спеціалізовану групу фахівців, що врахує всі специфічні напрямки життєдіяльності підприємства. Вона може складатися як із власних кадрів організації, так і з фахівців, запрошених з боку лише на час можливої чи реальної кризової ситуації. Фахівці повинні володіти такими знаннями, як прогнозування, конфліктологія, розробка управлінських рішень, дослідження систем управління, макроекономіка, мікроекономіка і т.д.

На другому етапі необхідно визначити необхідність та своєчасність проведення антикризових заходів. При недоцільності відбувається повернення до вихідної ситуації – пошуку нових цілей, планування за ними спеціальних заходів. Якщо є обґрунтування доцільності і своєчасності, відбувається перехід до наступного кроку.

На третьому етапі проводиться розробка управлінських рішень антикризового характеру, що здійснюється в свою чергу в кілька етапів. Основними з них є збір вихідної інформації про ситуацію в організації, структурно-морфологічний аналіз ситуації, визначення шляхів виходу організації з кризової ситуації, визначення необхідних ресурсів, перевірка можливості досягнення поставлених цілей.

На цьому етапі головну увагу слід приділити всебічному та ретельному аналізу фінансово-господарського стану підприємства з висновковим визначенням «проблемних ланок» підприємства. Обов'язково необхідно провести аналіз можливостей, ресурсів і ризиків – SWOT-аналіз (Strength – сила; Weakness – слабкість; Opportunity – можливості; Threat – загрози) [11], що дасть більш широке розуміння глибини кризових явищ на підприємстві.

Тут слід звернути увагу на ще одну принципово важливу обставину: поєднання стратегії і тактики антикризового управління. Складність цієї проблеми полягає у тому, що, з одного боку, стратегічні рішення, направлені на запобігання кризі, повинні бути ухвалені і реалізовані на ранніх стадіях управління, коли процес руху до кризи ще не набув кумулятивного характеру і тому ще не став необоротним. З другого боку, рішення, що приймаються на ранніх стадіях, базуються, як правило, на вельми слабких і тому не завжди достовірних сигналах про виникнення неблагополучних тенденцій [4].

Тактичні рішення, на відміну від стратегічних, ухвалюються на основі повнішої і точнішої інформації, що відображає актуальний (за станом на даний момент) стан виробничої системи. Проте часу для корінної перебудови діяльності фірми з метою запобігання кризі або дуже мало, або немає зовсім. У цьому випадку йдеться або про надзвичайні заходи по недопущенню кризи, які ще можливо реалізувати в короткий період, або про заходи, направлені на вихід з кризи, яка вже настигла.

Графічно поєднання стратегічного і тактичного підходу до антикризового управління може бути представлено у вигляді областей запобігання, недопущення і виходу з кризи (рис.2).

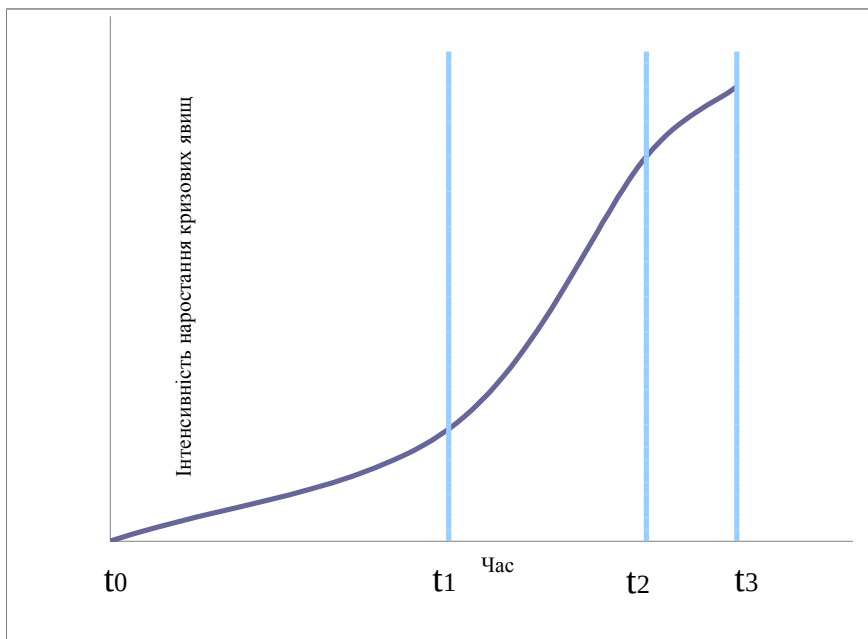

Рис.2. Інтенсивність

наростання кризових явищ:

$[t_0, t_1]$ - область стратегічних рішень по запобіганню кризовому стану; $[t_1, t_2]$ - область надзвичайних тактичних рішень по недопущенню кризового стану; $[t_2, t_3]$ - область тактичних рішень по недопущенню кризового стану; t_0 - момент вибору місії фірми [14]

В результаті графічної побудови були виділені наступні області: стратегічних рішень по запобіганню кризовому стану; надзвичайних тактичних рішень по недопущенню кризового стану; тактичних рішень по недопущенню кризового стану. При чому за нульовий показник обрано момент вибору місії фірми.

В області $[t_0, t_1]$ інтенсивність наростання кризових явищ мала, що може викликати неадекватну реакцію керівництва виробничої системи (ВС) на слабкі сигнали про виникнення неблагополучних тенденцій в зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства. Інакше кажучи, на ці сигнали просто не звернуть уваги, мотивуючи це необхідністю рішення найважливіших сьогоденних задач по виконанню місії підприємства. У області $[t_1, t_2]$ відбувається кумулятивне наростання інтенсивності негативних дій, що ведуть до швидкого банкрутства фірми. У області $[t_2, t_3]$ знайдений фактичний кризовий стан, в яке потрапила фірма. Цей висновок зроблений на основі аналізу чергового балансу фірми, фіксує стан неспроможності (банкрутства) фірми.

Реальне втілення описаного процесу можливе лише при організації постійного спостереження за чинниками стану фірми і мережами, що характеризують “канали зв’язку” між початковими і завершальними економічними явищами в механізмі виникнення кризового стану. Перш ніж знайти показники, що оцінюють стан фірми, потрібно конкретизувати зміст “сигналів”, що піддаються в оцінці.

На четвертому етапі створюється система реалізації управлінських рішень з виходу організації з кризової ситуації. При цьому групою фахівців, що підготувала ці рішення, визначаються конкретні виконавці. Виконавець повинен мати у своєму розпорядженні необхідні і достатні ресурси для виконання антикризового управлінського рішення, а також за своєю кваліфікацією повинен відповідати рівню і складності поставлених перед ним завдань. У протилежному випадку виконання заходів антикризового управління піде за іншою схемою, відмінною від запланованої, або стане неможливим.

На п'ятому етапі антикризового управління здійснюється організація виконання управлінських рішень. Це конкретні організаційно-практичні заходи, реалізація яких у чітко визначеній послідовності дозволить досягти цілей, поставлених в антикризовому управлінні.

Так з третього по п'ятий етапи потребують постійного моніторингу та оцінки (аналізу) якості виконання управлінських рішень за показниками діяльності організації.

На дану етапі необхідно розглянути декілька моделей ймовірності розвитку ситуацій.

У випадку, коли виконання рішення не привело до яких-небудь змін (позитивних чи негативних), розглядають причини, з яких виконані рішення чи отримані результати відмінні від

запланованих показників. Після визначення причин незадовільного виконання управлінського рішення готують нове рішення з урахуванням отриманих результатів від уже проведених заходів антикризового управління.

Якщо виконання управлінського рішення дало свої позитивні результати, тобто, у роботі підприємства намітилися тенденції до поліпшення показників господарської діяльності, але не в тому обсязі, що необхідний, то вносяться зміни в систему реалізації управлінських рішень. На цьому етапі перевіряється доцільність проведення подальших робіт з виходу організації з кризової ситуації, що полягає у визначенні того, на якій стадії виконання знаходиться антикризова програма.

У випадку, коли технологія (алгоритм) антикризових заходів виконані та є суттєві зміни у зовнішній ситуації, виникає необхідність адаптації до умов, що змінилися на ринку. Для виходу організації з кризової ситуації проводиться підготовка додаткових управлінських рішень антикризового характеру.

У разі, коли ситуація не змінилася, або навіть погіршилась, постає необхідність провести розробку заходів щодо зміни статусу організації, зокрема, можливе визнання її банкрутом і проведення заходів, пов'язаних з реалізацією процедур визнання банкрутства (тільки, як крайня міра для забезпечення подальшого існування підприємства).

На заключному, шостому етапі, для даної технології (алгоритму) антикризового управління розробляються заходи щодо прогнозування майбутніх кризових ситуацій, тобто унеможливлення рецидиву кризи на підприємстві, що дасть змогу повноцінного економічного відновлення потенціалу підприємства. Постає необхідність постійного та об'ємного прогнозування діяльності на перспективний період (тиждень-місяць-квартал), що забезпечить в майбутньому більш стійкі позиції на ринку, дасть можливість підготуватися до кризи і мінімізувати її наслідки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті розглянуто підходи окремих авторів до визначення основ антикризового управління промисловим підприємством та узагальнено загальні тлумачення проблеми. Наведено доопрацьовану технологію (алгоритм) антикризового управління на підприємстві, що об'єднало декілька напрямків дослідження.

Подальші дослідження будуть спрямовані на більш детальне обґрунтування технології (алгоритму) антикризового управління, а також вирішення найменш опрацьованої проблеми – розробку теоретико-методологічного підходу до побудови механізму оцінки успішності запропонованих заходів антикризового управління на вітчизняних підприємствах.

Література

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит: навч. метод. посіб. / Г.Г. Кірейцев. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: ЦУЛ, 2002 – 336 с.
2. Амосов А.Ю. Економіко-правове забезпечення антикризового фінансового управління: державно-управлінський аспект/ А.Ю. Амосов [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
3. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента / И.Т.Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 528 с.
4. Бланк И. Антикризисное финансовое управление предприятием / И. Бланк. – К. Эльга, Ника-Центр, 2006. – 672 с.
5. Ванькович Д.В. Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами промислових підприємств / Д.В. Ванькович // Фінанси України. – №3. – 2002. – С. 44-50.
6. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. Вид. 2-ге, виправл. і доп. / В.О.Василенко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
7. Дорошук Г.А., Дашенко Н.М. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / Г.А. Дорошук, Н.М. Дашенко. – Львів: «Новий світ - 2000», 2010р.(2008). – 332 с.;
8. Кожанова Е.Ф., Отенко И.П. Экономический анализ: учебн. пособ. / Е.Ф. Кожанова, И.П. Отенко. – Х.: ИД “ИНЖЕК”, 2003. – 208 с.
9. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. / М.Я. Коробов. – К.: Т-во “Знання”, КОО 2000. – 278с.

10. Лігоненко Л.О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: моногр. / Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т., 2001. – 580 с.
11. Тлумачний словник з української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net>.
12. Уткин Э.А. Антикризисное управление / Э.А. Уткин. – М.: Тандем; ЭКМОС, 1997. – 400 с.
13. Шапунова О.О. Антикризисное управління машинобудівними підприємствами в ринкових умовах. Автореф. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук (08.00.04.) / О.О. Шапунова. – НАН України; Класичний приватний університет політехнічний університет. – Запоріжжя, 2009, 20 с.
13. Штангрет А.М., Копитюк О.І. Антикризисное управління підприємством: навч. посіб. / А.М. Штангрет, О.І. Копитюк. – К.:Знання, 2007. – 335 с.
14. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: закон України (у редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI) [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.uazakon.com/
1. Aleksandrova M.M., Maslova S.O. Groshi. Finansy`. Kredy`t: Navch. metody`chny`j posibny`k. / Za zag. red. G.G. Kirejceva. – 2-ge vy`d., dop. i pererobl. – K.: CzUL, 2002 – 336s.
2. Amosov A.Yu. Ekonomiko-pravove zabezpechennya anty`kry`zovogo finansovogo upravlinnya: derzhavno-upravlins`ky`j aspekt/www.nbuv.gov.ua
3. Balabanov Y`.T. Osnovy fy`nansovogo menedzhmenta. - M.: Fy`nansy y` staty`sty`ka, 2000. - 528 s.
4. Blank Y`. Anty`kry`zy`snoe fy`nansovoe upravleny`e predpry`yaty`em. – K. El`ga, Ny`ka-Centr, 2006. – 672 s.
5. Van`kovy`ch D.V. Udoshkonalennya sy`stemy` upravlinnya finansovy`my` resursamy` promy`slovy`x pidpry`emstv. // Finansy` Ukrayiny` #3, 2002. – s. 44-50
6. Vasy`lenko V.O. Anty`kry`zove upravlinnya pidpry`emstvom: Navch. posibny`k. Vy`d. 2-ge, vy`pravl. i dop. – Ky`yiv: Centr navchal`noyi literatury`, 2005. – 504 s.;
7. Doroshuk G.A., Dashhenko N.M. Anty`kry`zove upravlinnya pidpry`emstvom: Navch. posibny`k. – L`viv: «novy`j svit - 2000», 2010r.(2008). – 332 s.;
8. Kozhanova E.F., Otenko Y`.P. Ekonomy`chesky`j analy`z: Uchebnoe posoby`e dlya samostoyatel`nogo y`zucheny`ya dy`scy`ply`ny. – X.: Y`D “Y`NZhEK”, 2003. – 208s.
9. Korobov M.Ya. Finansovo-ekonomichny`j analiz diyal`nosti pidpry`emstv: Navch. posib. – K.: T-vo “Znannya”, KOO, 2000. – 278s.
10. Ligonenko L.O. Anty`kry`zove upravlinnya pidpry`emstvom: teorety`ko-metodologichni zasady` ta prakty`chny`j instrumentarij: Monografiya. – K.: Ky`yiv. nacz. torg.- ekon. un-t., 2001. – 580 s.
11. Tlumachny`j slovny`k z ukrayins`koyi movy` onlajn / <http://www.slovnyk.net>
12. Utky`n Э.А. Anty`kry`zy`snoe upravleny`e. – М.: Тандем; ЭКМОС, 1997. – 400 с.
13. Shapurova O.O. Anty`kry`zove upravlinnya mashy`nobudivny`my` pidpry`emstvamy` v ry`nkovy`x umovax. Avtoref. na zdob. nauk. stup. kand. ekon. nauk (08.00.04.)/NAN Ukrayiny`; Klasy`chny`j pry`vatny`j universy`tet politexnichny`j universy`tet. – Zaporizhzhya, 2009, 20 s.
14. Shtangret A.M., Kopy`tyuk O.I. Anty`kry`zove upravlinnya pidpry`emstvom: Navch. posib. – K.:Znannya, 2007. – 335 s.
15. Zakon Ukrayiny` "Pro vidnovlennya platospromozhnosti borzhny`ka abo vy`znannya jogo bankrutom" (u redakciyi Zakonu Ukrayiny` vid 22.12.2011 # 4212-VI)

Рецензент: Ковальов А.І. д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Одеського національного економічного університету

23.03.2014

**МОНІТОРИНГ ДЕЯКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ПРОЦЕСІВ В РУМУНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

У статті розглядається сутність, зміст політики Румунії. Особливо акцентується увага на соціально-політичні процеси в республіці Румунія, трансформаційні зміни. Розглядається європейська інтеграція, відносини Румунії з країнами-сусідами. Обґрунтовано значення євроінтеграції. Показана необхідність трансформаційних процесів. Аналізується досвід співпраці з інститутами ЄС. Розглядається політика ЄС. Відображена специфіка прийняття Румунії до Європейського Союзу, її політичні причини. Досліджуються особливості євроінтеграційної політики на сучасному етапі розвитку. Виділені основні проблеми, які необхідно вирішити країні для ефективного політичного та економічного розвитку. Запропоновані шляхи ефективної співпраці з країнами-сусідами. Зроблений висновок, що в сучасних умовах є певні економічні проблеми в розвитку країн, які нещодавно приєдналися до Європейського Союзу.

На прикладі Румунії проаналізовані деякі аспекти співробітництва з ЄС на різних етапах її євроінтеграції, особливості співробітництва на сучасному етапі розвитку, причини кризових явищ. Зроблений висновок, що поспішність прийняття нових країн до ЄС, які не відповідають критеріям, що прийняті цією організацією, не дає ефективні результати, формує споживчі якості, створює проблеми для успішних економічно розвинутих країн ЄС.

Ключові слова: моніторинг, політика, соціально-політичні процеси, трансформація, європейська інтеграція, Європейський Союз, Румунія.

Василенко Светлана

**МОНИТОРИНГ НЕКОТОРЫХ СОЦИАЛЬНО- ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В
РУМУНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

В статье рассматривается сущность, содержание политики Румынии. Особенно акцентируется внимание на социально-политические процессы в республике Румыния, трансформационные изменения. Рассматривается европейская интеграция, отношения Румынии со странами-соседями. Обосновано значение евроинтеграции. Показана необходимость трансформационных процессов. Анализируется опыт сотрудничества с институтами ЕС. Рассматривается политика ЕС. Отражена специфика принятия Румынии в Европейский Союз, ее политические причины. Исследуются особенности политики евроинтеграции на современном этапе развития. Выделены основные проблемы, которые необходимо решить стране для эффективного политического и экономического развития. Предложены пути эффективного сотрудничества со странами-соседями. Сделан вывод, что в современных условиях есть определенные экономические проблемы в развитии стран, которые недавно присоединились в Европейский Союз.

На примере Румынии проанализированы некоторые аспекты сотрудничества с ЕС на разных этапах евроинтеграции, особенности сотрудничества на современном этапе развития, причины кризисных явлений. Сделан вывод, что поспешность принятия новых стран в ЕС, которые не отвечают принятым критериям этой организации, не дает эффективные результаты, формирует потребительские качества, создает проблемы для успешных экономически развитых стран ЕС.

Ключевые слова: мониторинг, политика, социально-политические процессы, трансформация, европейская интеграция, Европейский Союз, Румыния.

Vasilenko Svetlana

**MONITORING OF SOME SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES
IN THE ROMANIAN REPUBLIC**

In the article the essence, the content of policy Romanian is debated. Particular attention is paid to the social and political processes in the Republic of Romania, transformational change ar. European integration, Romania's relations with the neighbouring countries are reviewed. The significance of European integration is shown. The need for transformational processes is shown. The experience of cooperation with the EU institutions is examined in the article. EU policy is discussed.

The specificity of Romania in the European Union and its political causes are described. The characteristics of the policy of European integration at the present stage of development are examined. Two main problems are addressed for effective political and economic development. The ways of effective cooperation with the neighbouring countries are suggested. It is concluded that there are certain economic problems in developing countries, which have recently joined the European Union.

As an example of Romania some aspects of European integration at different stages were analyzed, especially the cooperation at the present stage of development, the causes of the crisis. It is concluded that the hasty adoption of new standards in the EU that do not meet the criteria of this organization, does not give effective results, generates consumer quality, creates a problem for successful economically developed countries of the EU.

Key words: monitoring, politics, social and political processes, transformation, European integration, the European Union, Romania.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми зумовлена важливістю соціально-політичних процесів, які відбуваються в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема і в Румунії і визначається об'єктивним характером геополітичних змін. Ці процеси у більшості цих країн привели до значних змін, повної зміни політичних режимів, глибокої трансформації політичних інститутів та суспільства, поступового становлення громадянського суспільства, залучення до європейських інституцій і тіснішої співпраці з європейською спільнотою. Актуальності проблеми політичної трансформації, розвитку європейських процесів, геополітики Румунії додає і реальна політична практика. Республіка Румунія є країною, яка має сухопутний кордон з Україною. Тому осмислення процесів трансформації суспільства, аналіз процесу євроінтеграції Румунії, її сучасної політики є важливим до сучасних українських реалій як в теоретичному, так і практичному значенні.

Отже, досліджувана проблема є актуальною для української держави, яка в складних сучасних умовах прагне реалізувати європейський напрямок сучасної геополітики України і розвивати добрі стосунки з Росією. Призупинення нашою країною підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на саміті східного партнерства у Вільнюсі 2013 р. визвало незадоволення частини суспільства і привело до політичної кризи. Угода про асоціацію – це цивілізаційний вибір країни і її слід було готувати, використовуючи досвід інших країн та бачити реальні проблеми, які постануть перед країною. Проблема гармонізації відносин як з Росією, так і з країнами ЄС стає важливим імперативом для української держави на сучасному етапі розвитку і на перспективу, налагодження добрих стосунків з країнам-сусідами, зокрема і з Румунією, поглиблення транскордонного співробітництва, ефективної економічної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане розв'язання поданої проблеми і на які спирається автор. В українській політичній науці питання трансформаційних процесів в нових демократичних європейських державах розглядають Ф. М. Рудич [1, 2], А. М. Круглашов [3], В. І. Бурдяк [4], Т. В. Федорчак [5] та інші. Проблеми стосунків України, Румунії, Молдови розглядаються на Міжнародних наукових конференціях, що відбувались в Чернівцях [3, 6]. Питання сучасного стану і перспективи розвитку україно-румунських міждержавних відносин розглядає Ю. Макар [6], особливості україно-румунських відносин у контексті євроінтеграції аналізує С. І. Бостан [7].

Виділення **невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується означена стаття. Враховуючи досвід трансформаційних процесів в інших країнах, зокрема і в Румунії, в роботі систематизовано матеріал, який стосується соціально-політичних процесів в цій державі, виділені основні події та проаналізована політика відносно євроінтеграційних процесів, регіональної співпраці, вступу до військового альянсу, розвитку правової держави, з'ясовані сучасні проблеми, що стосуються соціального капіталу і громадянського суспільства.

Формування **цілей статті** (постановка завдання). Метою роботи є моніторинг деяких соціально-політичних процесів в Румунії у кінці ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад **основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розглядаючи сучасний стан розвитку Румунії, її політику слід звернути увагу на деякий історичний аспект становлення цієї держави, загальну довідку про країну та подальші процеси.

Румунія стала на шлях зміни суспільного устрою у 1989 р., яка характеризувалась значною жорстокістю. Територія країни становить – 238391 кв. км, населення – 22 млн. чол. Етнічні групи: румуни (89 %), мадари (7,1 %), цигани (1,8 %), німці (0,5 %), українці (0,3 %) та ін. Релігійний склад населення: православні (70 %), греко-католики (6 %), протестанти (6 %, кальвіністи, лютерани, баптисти), мусульмани (1 %). Державний устрій – парламентська республіка. Глава держави – президент [8, с. 415, с. 416]. У Румунії існує напівпрезидентська республіка як у Хорватії, а також де-факто – в Сербії. Законодавчий орган – двопалатна Національна асамблея

(палата депутатів і сенат). У Румунії, як у Польщі, Словенії, Хорватії, Чехії, двопалатний парламент [2, с. 198].

Процес трансформації суспільно-політичного устрою Румунії розпочався з грудня 1989 р. На той час Компартію Румунії очолював Н. Чаушеску, який за період свого правління з 1965 по 1989 рр. встановив режим особистої влади (з 9 грудня 1967 р. він став главою Державної ради, а з 28 березня 1974 р. – ще і президентом країни). Протягом 1965-1989 рр. країна мала назву Соціалістична Республіка Румунія. Владу сім'ї Чаушеску було скинуто під час революції 21-22 грудня 1989 р. Диктатора та його дружину Єлену за вироком швидкого суду розстріляли на Різдво, а з 29 грудня назва країни – Румунія [8, с. 417]. Після 1989 р. політичну реальність, державу і суспільство Румунії слід розглядати в контексті перехідного періоду, трансформаційних процесів. В країні відбулося падіння тоталітарного режиму, яке супроводжувалося значною політичною боротьбою. Радикальні зміни внутрішньополітичного життя у президентській республіці, де влада контролюється в основному главою держави здійснювали з початку і в подальшому: І. Ілієску, Е. Константінеску і Т. Басеску. Під час трансформаційних процесів була досить важлива роль політичної еліти.

Зазначимо, що в Румунії зміна тоталітарного режиму супроводжувалась жорстокою політичною боротьбою. Після революції 1989 р. країною правив Фронт національного порятунку на чолі з І. Ілієску, куди ввійшли і комуністи. Поступово впроваджуються нові інститути та атрибути, характерні для демократичних держав. Нову конституцію прийняли 8 грудня 1991 р. Було утворено коаліційний уряд на чолі з П. Романом, який, відзначає Ф. М. Рудич, витримав два походи шахтарів до Бухаресту влітку 1993 р., вистояв і почав здійснювати ринкові реформи в країні. Але через значну економічну кризу був змушений в кінці 1994 р. піти у відставку. В країні загострилися етнічні проблеми між румунами та угорцями, румунами й циганами. Новий уряд очолив Н. Векера. У цей час у країні було зупинено падіння виробництва, була відносно висока стабільність національної валюти, поживалася зовнішня торгівля.

Після парламентських виборів 1990 р. при владі була Партія соціальної демократії Румунії (правонаступниця Компартії Румунії), на яку спирався Президент І. Ілієску. В опозиції перебувала Румунська демократична конвенція, лідером якої був Е. Константінеску. Вона на парламентських і президентських виборах восени 1996 р. одержала переконливу перемогу (30 %). І. Ілієску виграв президентські вибори 1992 р., але програв наступні 1996 р. Президентом 29 листопада став Е. Константінеску, який переміг у другому турі президентських виборів. За нього проголосувало 54 % виборців, а І. Ілієску набрав 46 % голосів виборців. Уперше в історії Румунії глава держави втратив владу демократичним шляхом. Е. Константінеску заявив, зазначає Ф. М. Рудич, що зовнішня політика країни залишиться незмінною. Румунія прагне інтегруватися до євроатлантичних структур, вступити до Європейського Союзу і НАТО [1, с. 156, с. 157].

Країна болісно переходила до демократичних змін ринкової економіки, про що свідчить страйк шахтарів на початку 1999 р. На президентських виборах у листопаді-грудні 2000 р. переміг І. Ілієску (президент із 20 грудня), а на парламентських – Партія соціальної демократії. Вибори показали, що народ віддав перевагу лівим партіям. Внаслідок перемоги лівоцентристських сил на парламентських та президентських виборах з'явилися певні труднощі щодо вступу Румунії до НАТО і ЄС. Але з часом, враховуючи і те, що офіційний Бухарест підтримував воєнні дії НАТО в Югославії, у листопаді 2001 р. Румунія одержала запрошення приєднатися до цього альянсу [8, с. 417]. 10-12 грудня 1999 р. ЄС вирішує почати переговори про приєднання до нього з Румунією. 15 лютого 2000 р. ЄС починає переговори о приєднанні до нього з Болгарією, Латвією, Литвою, Мальтою, Румунією та Словачією [9, с. 79].

Початок ініціативи НАТО для Південно-Східної Європи було покладено на саміті у Вашингтоні в 1999 р. У рамках ініціативи НАТО для цього регіону у співробітництві з Світовим банком була запущена програма соціальної адаптації військовослужбовців, які були звільнені в запас. Спочатку програма почала працювати у Румунії, потім в Болгарії та Хорватії [9, с. 503]. План дій до підготовки до членства в НАТО був представлений на вашингтонській зустрічі на вищому рівні НАТО (Албанія, Болгарія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Словачія, Естонія). 21-22 листопада 2002 р. на саміті НАТО в Празі було прийнято рішення направити запрошення про вступ до альянсу Болгарії, Латвії, Литві, Румунії, Словачії, Словенії та Естонії [9, с. 84]. 2 березня 2004 р. Генеральний секретар НАТО запрошує Болгарію, Латвію, Литву, Румунію, Словачію, Словенію та Естонію стати членами НАТО. 29 березня 2004 р. ці країни приєдналися до НАТО [9, с. 90]. Під час війни НАТО проти колишньої Югославії, яка відбувалася у 1999 р., повітряний простір або територію для розгортання збройних сил альянсу надали нейтральні держави: Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія. Лише уряд Австрії, зазначається в колективній

монографії за редакцією Ф. М. Рудича, категорично заборонив доступ літакам НАТО у повітряний простір своєї країни [2, с. 271].

У подальшому Пентагон, зауважує М. І. Сенченко, який не дуже надіється на своїх союзників по НАТО, розміщує свої бази на березі Чорного моря у Румунії та Болгарії. Документи про дислокацію у Румунії американських баз були підписані ще у грудні 2005 р., під часу візиту у Бухарест держсекретаря США Кондолізи Райс. Мова йде, зазначає М. І. Сенченко, про створення мінімум трьох американських баз на кордонах країн СНД: військово-морської бази у Констанці та двох військово-повітряних баз на півдні і півночі від Бухаресту. Під час парламентських дебатів з'ясувалось одна подробиця, зауважує автор, що американці мають право напасти з румунської сторони на будь-яку країну без узгодження з Бухарестом, а це може загрожувати, в першу чергу, Румунії. Депутати вважають також неприйнятним і таке положення, при якому Бухарест фактично не буде знати, яке озброєння і яка кількість живої сили завозиться Пентагоном на свої бази в Румунії і як це буде впливати на баланс сил в регіоні. Колишній міністр іноземних справ Румунії, а потім один із лідерів опозиції Мірча Джоанна заявляв, що неприйнятна і не підконтрольність кількості американської бойової техніки на румунських базах. Рівно як і практична не підконтрольність американських військових за будь-які серйозні злочини, що здійснені на румунській території. Це, продовжував він, зазначає автор, якась держава в державі виходить [10, с. 252].

Нагадаємо, що в той час керівництво України, тодішній президент В. Ющенко, дуже прагнуло, щоб країна вступила до НАТО. Без оцінки економічних та політичних наслідків цієї акції. Тому в 2010 р. Верховна Рада України прийняла новий закон стосовно зовнішньої політики України, а саме закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 1 липня 2010 р. № 2411-VI), враховуючі новітні реалії і зміни, що відбулися в політиці країни після останніх президентських виборів. В цих документах визначаються базові національні інтереси і завдання зовнішньої політики, формулюються положення і принципи, на підставі яких реалізується зовнішня діяльність нашої держави. Україна як європейська позаблокова держава здійснює зовнішню політику і прагне до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами.

Румунія прагнула інтегруватися в європейські інституції, вступити до ЄС, враховуючи їх політичне та економічне значення. Членство країни в ЄС дає шанс для подальшого її зміцнення та розвитку, запозичуючи досвід традицій демократії країн-членів ЄС з Західної Європи. В цих країнах існує верховенство закону, є впливові інститути громадянського суспільства, які стимулюють значні та ефективні зміни в інститутах інших нових країн ЄС. Процес становлення правової держави та громадянського суспільства на місцях прискорюється з прийняттям законодавства ЄС, так як зростає роль і значення місцевого самоврядування, його вплив на вирішення відповідних важливих проблем.

У 1993 р. Румунія, країни Балтії (Литва Латвія, Естонія), Словаччина та Чехія були прийняті до Ради Європи – найстарішої та найбільшою на Європейському континенті міжурядової політичної організації. Мета діяльності цієї організації: захист прав людини, парламентської демократії та забезпечення принципу верховенства права; сприяння усвідомленню існування європейської культурної самобутності та підтримка її подальшого розвитку; пошук спільного вирішення соціальних проблем; розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи; допомога країнам Центрально-Східної Європи у здійсненні політичних, законодавчих та конституційних реформ [11, с. 629]. Вступаючи до Ради Європи Румунія взяла на себе, крім інших зобов'язань, також і міжнародні зобов'язання про національні меншини і рекомендації до підписання Європейської хартії регіональних мов і мов національних меншин.

Країна, яка прагне стати членом ЄС, повинна відповідати відповідним критеріям та принципам: принцип визнання державою-кандидатом *acquis communautaire*; принцип практичної спрямованості переговорів; принцип застосування додаткових політичних інструментів; принцип адаптації до інституційної структури Союзу; принцип узгодження позицій держав-кандидатів на вступ [11, с. 280]. Один із вищих органів ЄС – Європейський парламент уклав угоди про асоціацію з Польщею, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Болгарією, Румунією та іншими країнами. Європейський парламент сприяв розгляду заявок про вступ країн Центрально-Східної Європи та подальшому розширенню ЄС за рахунок держав Центрально-Східної Європи з травня 2004 р., країн Болгарії, Румунії (2007 р.) [11, с. 278]. У 2007 р. Румунія вступила до ЄС. Східна Європа є один із пріоритетів румунської політики в рамках ЄС. Враховуючи спільні історичні, етнічні та економічні зв'язки, зазначає Т. Сидорук, найбільш важливим партнером Румунії є Молдова. Румунія традиційно закликає до того, що ця країна повинна бути включена в політику ЄС, спрямовану на західні балканські країни, які є кандидатами на членство в ЄС, хоча вона досі не

змогла надати належної аргументації цієї позиції. Румунська влада, зазначає автор, сприймає відносини зі східними сусідами також через призму своїх інтересів у басейні Чорного моря. Румунія прагне відігравати роль лідера в цьому регіоні [12, с. 136].

Заслугує на увагу виявлення рівня демократизації та розвитку правової держави в країнах Центрально-Східної Європи та Південно-Східної Європи, а також індекси рівня демократії по її основним і сумарному показниках, які були наведені американською організацією «Фрідом Хаус» на початку 2008 р. (з січня по грудень 2007 р. включно). Індекс рівня демократії є середньою з оцінок виборчого процесу; громадянського суспільства; незалежних ЗМІ; загальнонаціонального демократичного управління; місцевого демократичного управління; незалежної судової влади; корупції; сумарний індекс демократії. Так країни регіону розмістились згідно із сумарним індексом демократії у такій послідовності: Словенія, Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща, Болгарія, Румунія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Косово. Країни, які вступили в ЄС першими – Словенія і Вишеградська четвірка (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща), займають лідерські позиції, а з регіону Південно-Східної Європи попереду йдуть Болгарія і Румунія, як і Хорватія серед республік колишньої Югославії. За рівнем демократизації державного управління відмінності є невеликі, але Болгарія і Хорватія випереджають Польщу. Черговість за цим показником така: Словенія, Угорщина, Словаччина, Чехія, Болгарія, Хорватія, Польща, Румунія, Сербія, Македонія, Чорногорія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово. За показником демократизації місцевого управління серед лідерів йдуть Чехія, Словенія, Угорщина, Словаччина, Польща, а далі – Албанія, Болгарія, Румунія, Чорногорія, Хорватія, Сербія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Косово. Отже, Чехія серед авангарду – Вишеградської четвірки, Албанія виявилась на першому місці серед країн Південно-Східної Європи, а Чорногорія, відтіснила Хорватію – серед республік колишньої Югославії [5, с. 368].

Ступінь демократизації судової гілки влади характеризується такою черговістю: Словенія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Болгарія, Румунія, Албанія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сербія, Косово. Знову Словенія і Вишеградська четвірка попереду. І Хорватія, і Сербія пропустили попереду малі країни колишньої Югославії. Вільний індекс демократії журналу «Economist» ставить на перше місце Чехію, далі йдуть Словенія, Угорщина, Словаччина, Польща, Болгарія, Румунія, Хорватія, Сербія (Косово не виділено), Чорногорія, Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина. Болгарія і Румунія також випереджають Хорватію, Македонія – Албанію [5, с. 368-369].

Отже, аналізуючи позицію Румунії слід зазначити, що вона завжди йде за Болгарією. Серед 14 країн, що розглядались, у Румунії 7 місце, тобто вона знаходиться посередині і їй є над чим в подальшому працювати в контексті проблеми, що розглядається.

Світова економічна криза вплинула на життя людей в країнах ЄС. Сьогодні бідних в Європі становиться все більше. Євростат підрахував, що на межі виживання зараз знаходиться четверта частина мешканців Євросоюзу (24,8 %). Об'єднання продовжує тягнути униз країни, які більше усіх постраждали від економічної кризи 2008 р. За підрахунками Євростату, кількість людей, які знаходяться на межі бідності, у Євросоюзі, за підсумками 2012 р., досягло 125 млн. Це приблизно п'ята частина усього населення країн-членів ЄС. Найбіднішими в Європі, як і варто було очікувати, зазначає Д. Гомон, виявились країни, що недавно приєдналися до ЄС, – Болгарія та Румунія. Погані справи і у інших нових членів – до них відносять Мальту, Кіпр і ще вісім країн Центральної та Східної Європи, які почали вступати в ЄС у 2004 р. Із 28 країн ЄС Болгарія займає перше місце по кількості людей, які проживають на межі бідності (49,3 %), далі йде – Румунія (41,7 %), Латвія (36,8 %), Греція (34,6 %), Литва (32,5), Угорщина (32,4 %), Хорватія (32,3 %), Італія (28,2 %), Іспанія (28,2 %), Кіпр (27,1 %), Польща (26,7 %), Португалія (25,3 %), Естонія (23,4 %), Мальта (22,2 %), Бельгія (21,6 %), Німеччина (19,6 %), Франція (19,1 %), Швеція (18,2 %). Фінляндія (17,2 %), Чехія (15,4 %), Нідерланди (15 %). Також наводиться відповідна статистика, стосовно країн, що не входять до ЄС, а це – Швейцарія (17,5 %), Норвегія (13,8 %), Ісландія (12,7 %) [13, с. 10].

Сьогодні в країнах ЄС є багаті і відносно бідні країни. У нових країнах, які вступили до ЄС у 2004 р., 2007 р. (Болгарія, Румунія), 2013 р. були дещо завищені очікування на ефективний розвиток економіки, досягнення стандартів життя країн Західної Європи, а в плані політичних змін – політична трансформація сприяє демократичному розвитку країн, але є багато ще невирішених проблем, які стосуються політичної активності населення, питань корупції, судової системи, розвитку громадянського суспільства.

Румунія – це країна-сусідка України, а з сусідами потрібно мати добрі стосунки. В реалізації європейського напрямку сучасної геополітики України важливе значення має співробітництво з ЄС, зокрема з країнами-сусідами, що є членами ЄС. Євроінтеграційні прагнення України потребують гармонізації відносин з Росією та країнами ЄС, зокрема і з Румунією, налагодження активного транскордонного співробітництва, чіткої та ефективної державної політики, особливо в сфері морської галузі.

Важливе значення для здійснення успішних реформ в будь-якій країні має соціальний капітал суспільства, що представляє основу на якій будуються громадянські відносини. У країнах перехідного періоду, і в тих що недавно вступили до ЄС досить низький рівень політичної довіри до влади, що негативно впливає на розвиток громадянського суспільства. Активність суспільства у політичній сфері проявляється через громадські організації та політичні партії. У Румунії це соціал-демократична партія, яка була при владі з 1992 по 1996 рр і з 2000-2004 р., національно ліберальна партія, консервативна партія та деякі інші. Політичний розвиток країни визначають дві-три впливові партії. Для формування парламентської більшості їм доводиться створювати коаліційний уряд. В Румунії проживають різні національні меншини. Угорська меншина в Румунії є найчисельнішою і найкраще організованою серед національних меншин Центральної та Східної Європи. Румунія є православною країною – третьою за кількістю віруючих після Росії та України [2, с. 411]. Інтеграція Румунії до європейських структур обумовлена реформами в різних сферах життя та стабільними відносинами з сусідніми державами, гармонізацією відносин усередині країни.

Висновки із зазначених проблем і **перспективи подальших досліджень** у поданому напрямку. Трансформація Румунії як нової незалежної європейської держави відбувалась складно та динамічно. Було трансформовано політичну і партійну систему, в основному завершені ринкові реформи. Румунія вступила в європейські інституції, до ЄС і НАТО. На вступ Румунії до Європейського Союзу значну роль відігравали політичний та геополітичний чинники, а не реальний стан соціально-економічного розвитку країни. Успіх влади визначатиметься здатністю вирішувати складні економічні, соціальні завдання в сучасних умовах та проблеми, що пов'язані з демографічними процесами, скорочення державних витрат, якщо вона хоче досягти балансу, а також вона повинна прискорити адаптування законодавства країни до політико-правового і економічного простору ЄС. В сучасних умовах є певні економічні та соціальні проблеми в розвитку країн, які нещодавно були прийняті до Європейського Союзу, а це і високий рівень безробіття, погіршився соціально-економічний розвиток спільноти. Разом з тим європейська інтеграція є важливим фактором змін у суспільстві як інституційних, так і політичних.

Науковцям, які досліджують трансформацію політичних систем у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема і в Румунії, ще належить віднайти об'єктивні і суб'єктивні причини зламу суспільно-політичного устрою на всьому постсоціалістичному просторі і ґрунтовно їх проаналізувати, показати тенденцію демократизації соціального розвитку, суперечливість і динамічність політичного процесу розвитку від тоталітарного через авторитарний до демократичного устрою, розглянути сучасні проблеми політичних та економічних перетворень, проблеми імміграції, проаналізувати нові виклики сучасної демократії в контексті постіндустріального суспільства і пов'язаної з ним «інформаційної революції».

Література

1. Рудич Ф.М. Політологія: навч. посібник / Ф.М. Рудич. – К., 2000. – 200 с.
2. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичні і прикладні аспекти: моногр. / За ред. Ф.М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 488 с.
3. Круглашов А.М. Нові можливості для давніх сусідів / А.М.Круглашов // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів : зб. наук. пр. / А.М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2009. – Т. III. – С. 25-30.
4. Бурдяк В.І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства: моногр. / В.І. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – 529 с.
5. Федорчак Т.П. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: моногр. / Т.П. Федорчак. – Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківського нац. техн. у-ту нафти і газу, 2012. – 543 с.
6. Макар Ю. Сучасний стан і перспективи розвитку україно-румунських міждержавних відносин / Ю. Макар // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів : зб. наук. пр. / А.М. Круглашов. – Чернівці : Видавничий дім “Букрек”, 2006. – С. 34-60.

7. Бостан С.І. Особливості україно-румунських відносин у контексті відносин європейської інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / С.І. Бостан. – Чернівці, 2012. – 20 с.
8. Дахно І.І. Країни світу: енциклопедичний словник / І.І. Дахно, С.М. Тимофієв. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
9. НАТО: краткий справочник. – Таллин, 2007. – 543 с.
10. Сенченко Н.И. Теория и практика невидимых войн / Н.И. Сенченко. – Киев: КИТ, 2009. – 504 с.
11. Політологічний словник: навч. посіб. / За ред. М.Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
12. Сидорук Т.В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства: моногр. / Т.В. Сидорук. – Львів: ПАІС, 2012. – 444 с.
13. Гомон Д. Бедных в Европе становится все больше / Д. Гомон // Вести. – 2013, 11 декабря. – № 149.
1. Rudy`ch F. M. Politologiya : navch. posibny`k / F. M. Rudy`ch. – K., 2000. – 200 s.
2. Ukrayina v suchasnomu geopolity`chnomu prostori: teorety`chni i pry`kladni aspekty`: monogr. / Za red. F. M. Rudy`cha. – K. : MAUP, 2002. – 488 s.
3. Kruglashov A.M. Novi mozhly`vosti dlya davnix susidiv / A.M. Kruglashov // Ukrayina – Rumuniya – Moldova: istory`chni, polity`chni ta kul`turni aspekty` vzayemy`n u konteksti suchasny`x yevropejs`ky`x procesiv : zb. nauk. pr. / A.M. Kruglashov. – Chernivci : Bukrek, 2009. – T. III. – S. 25-30.
4. Burdyak V.I. Respublika Bolgariya na zlami epoch: polity`chna transformaciya suspil`stva: monogr. / V.I. Burdyak. – Chernivci : Ruta, 2004. – 529 s.
5. Fedorchak T.P. Polity`chna transformaciya Ches`koyi Respubliky`: vnutrishni ta zovnishni vy`miry`: monogr. / T.P. Fedorchak. – Ivano-Frankivs`k: Vy`d-vo Ivano-Frankivs`kogo nacz. techn. u-tu nafty` i gazu, 2012. – 543 s.
6. Makar Yu. Suchasny`j stan i perspekty`vy` rozvy`tku ukrayino-rumuns`ky`x mizhderzhavny`x vidnosy`n / Yu. Makar // Ukrayina – Rumuniya – Moldova: istory`chni, polity`chni ta kul`turni aspekty` vzayemy`n u konteksti suchasny`x yevropejs`ky`x procesiv : zb. nauk. pr. / A.M. Kruglashov. – Chernivci : Vy`davny`chy`j dim “Bukrek”, 2006. – S. 34-60.
7. Bostan S.I. Osobly`vosti ukrayino-rumuns`ky`x vidnosy`n u konteksti vidnosy`n yevropejs`koyi integraciyi : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: specz. 23.00.04 «Polity`chni problemy` mizhnarodny`x sy`stem ta global`nogo rozvy`tku» / S.I. Bostan. – Chernivci, 2012. – 20 s.
8. Daxno I.I. Krayiny` svitu: ency`klopedy`chny`j slovny`k / I.I. Daxno, S.M. Ty`mofiyev. – K.: MAPA, 2005. – 608 s.
9. NATO: kratky`j spravochny`k. – Tally`n, 2007. – 543 s.
10. Senchenko N.Y`. Teory`ya y` prakty`ka nevy`dy`myx vojn / N.Y`. Senchenko. – Ky`ev: KY`T, 2009. – 504 s.
11. Politologichny`j slovny`k: navch. posib. / Za red. M.F. Golovatogo ta O. V. Antonyuka. – K. : MAUP, 2005. – 792 s.
12. Sy`doruk T.V. Polity`ka susidstva Yevropejs`kogo Soyuzu u Sxidnij Yevropi: model` integraciyi bez chlenstva: monogr. / T.V. Sy`doruk. – L`viv: PAIS, 2012. – 444 s.
13. Gomon D. Bednyx v Evrope stanovy`t`sya vse bol`she / D. Gomon // Vesty`. – 2013, 11 dekabrya. – # 149.

Рецензент: *Стьопін А. О., д.істор.наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Одеської національної музичної академії ім. А. В. Нежданової*

19.02. 2014

УДК 32.019. 51: 654: 19

Головчук Оксана

МАНІПУЛЮВАННЯ ДУМКОЮ АУДИТОРІЇ ЗАСОБАМИ ПОЛІТИЧНОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Телебачення є ефективним засобом управління політичною орієнтацією людей, що завжди з успіхом використовується правлячими колами будь-якої держави світу. Навчання політичній культурі, інформування з приводу тих чи інших політичних подій та аналіз великих обсягів інформації з допомогою телебачення – це безумовно позитивні досягнення сучасних електронних

ЗМІ. Але водночас, спостерігаємо масові порушення прав людей, дезінформування та маніпулювання свідомістю у найгіршому розумінні. Це стало можливим завдяки отриманню телевізійниками глибоких знань щодо тонкощів алгоритму надання судженням форми чіткої об'єктивності, а часом і політичної безпристрасності, з метою створення психологічного контакту з мільйонами. Такий інформаційний продукт, професійно поданий крізь призму телеоб'єктиву, наділений величезною силою переконання, що є однією з найбільших небезпек, принесених людству телебаченням.

Ключові слова: телебачення, суспільство, маніпулювання думкою, політична залежність, ідеологія, інформаційна політика.

Головчук Оксана

МАНИПУЛИРОВАНИЕ МНЕНИЕМ АУДИТОРИИ СРЕДСТВАМИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Телевидение является эффективным средством управления политической ориентацией людей, и всегда с успехом используется правящими кругами любого государства мира. Обучение политической культуре, информирование по поводу тех либо иных политических событий и анализ больших объемов информации с помощью телевидения – это безусловно позитивные достижения современных электронных СМИ. Но одновременно с этим мы наблюдаем массовые нарушения прав людей, дезинформирование и манипулирование сознанием. Это стало возможным благодаря получению телевизионщиками глубоких знаний относительно алгоритма предоставления суждениям формы четкой объективности, а порой и политической беспристрасности, с целью создания психологического контакта с миллионами. Такой информационный продукт, профессионально поданный сквозь призму телеобъектива, наделен огромной силой убеждения, что является одной из самых больших опасностей, принесенных человечеству телевидением.

Ключевые слова: телевидение, общество, манипулирование мнением, политическая зависимость, идеология, информационная политика.

Golovchuk Oksana

MANIPULATION AUDIENCE OPINION MEANS OF POLITICAL TV

Television is an effective means of managing the political orientation of the people who have always been successfully used by the ruling circles of any country in the world. Teaching political culture, information about certain political events and analyzing large amounts of information through TV – it's definitely positive achievements of modern electronic media. At the same time, seeing massive violations of human rights, dezinformuvannya and manipulation of consciousness in the worst sense. This is possible because broadcasters obtain deep knowledge of the intricacies of the algorithm to provide judgments form a clear objective, and sometimes political impartiality, to establish psychological contact with millions. This information product, professionally served in the light telephoto endowed with great power of persuasion, which is one of the greatest dangers brought mankind TV.

Key words: television, society, manipulation of opinion, political dependence, ideology, information policy.

Постановка проблеми. Структура і характер організації телевізійного мовлення забезпечують домінуюче положення телебачення у сучасному суспільстві. З його допомогою можна не лише інформувати, навчати, розважати, але й направляти державну й регіональну політику. Це унікальна властивість і, навіть, функція саме політичного телебачення. Аналіз великих обсягів інформації з допомогою телебачення, сприяння політичній культурі, швидкість подачі політичних новин та професійний політологічний аналіз політичної ситуації – це позитивні досягнення телебачення. Але поряд з цим, спостерігаємо багато чисельні факти маніпулювання свідомістю глядачів, відсутність журналістської етики, замовчування чи, навпаки, «розкручування» потрібних політичних подій, за що телевізійні компанії отримують дивіденди від керівництва політичних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням зв'язків телебачення зі структурами, які керують регіонами й державами, цікавиться значна більшість політологів, соціологів та самих представників медіа. Телебачення як засіб пропаганди та маніпулювання думкою аудиторії досліджувалось у працях: Е.Багірова, Р.Борецького, І.Кацева, І.Мащенко, І.Юровського. Використання різними суспільними інститутами телевізійних структур у політичних цілях вивчали: І.Бокий, В.Вовк, Р.Гакет, Ф.Іванов, К.Крос, Є.Макаренко, Б.Макнайр, О.Порфімович, І.Полухтова, В.Різун, О.Чекмишев, В.Шкляр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одна з причин можливого маніпулювання думкою телевізійної аудиторії – це психологічний вплив телебачення, що криється у небезпеці буквального сприйняття телевізійного інформаційного продукту. Як зазначив В.Овчинников: «Глядачеві здається, що порівняно з газетами телебачення, як джерело новин, не тільки більш оперативне, але і менш тенденційне» [1, с.74]. Факт, поданий візуально, стверджують дослідники, вже тим самим стає об'єктивніше. В дійсності все зовсім не так, але глядачеві здається, що телебачення лише показує факти і події, ніяким чином не впливаючи на їх трактування. І цей фактор сприйняття використовується у програмах політичного телебачення постійно. Принцип відбору і співставлення істинних фактів, їх монтаж дає можливість представити події в потрібному світлі. Саме ця властивість дозволяє визнати телебачення ефективним засобом управління політичною орієнтацією людей. Причому незалежно від політичної культури та політичної освіченості аудиторії, в тій чи іншій мірі під вплив телебачення потрапляють практично всі.

Отже, **ціль** даної статті – це аналіз психологічних аспектів маніпулювання думкою телевізійної аудиторії; спроба визначити основні критерії, завдяки яким саме телебачення акумулює політичну довіру глядачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У багатьох дослідженнях зарубіжних вчених І.Маламуда та Е.Льюберса наводиться аналіз тих прийомів, якими користуються західні та американські ЗМІ » [2, с.38-42]. Частина з них давно відома вітчизняній аудиторії, зокрема старшому поколінню, з радянського досвіду тоталітарної епохи: замовчування неприємних фактів; дискредитація суперників будь-якими засобами; подвійний стандарт щодо показу дій «своїх» і «чужих». Дещо тонші нюанси: напутні питання і інтерв'ю, які практично наперед визначали характер відповідей; посилання на невідомі джерела – «кажуть», «тут вважають» і ствердження про те, що відчував натовп чи людина, з якими репортер не був у контакті тощо.

Ще один прийом, який широко застосовується західним телебаченням чи пресою – принцип «неновина». Тобто з телеекранів чи шпальт газет зникають «небажані» новини чи факти, якими б важливими вони не були. Це теж саме, як в романі Оруела «1984» говориться про «неосіб» – репресованих, про яких не можна згадувати. Як зазначає з цього приводу І.Машенко: «В Україні таке півстолітнє табу було покладено на будь-яке згадування про масовий голод 1932-33 років» [3, с.284].

Окремо варто сказати про роль регіонального телебачення у процесі формування політичної свідомості. Прихід телебачення, зокрема приватного, у регіони примножив силу і можливості політичної пропаганди. Телебачення є одним з наймогутніших місцевих засобів формування політичної свідомості населення. Так, надаючи величезного значення телебаченню як абсолютній зброї пропаганди, уряд Франції встановив сувору цензуру над телевізійними передачами місцевих телекомпаній. При найменших сумнівах цензури, з передач викидаються цілі частини або вони зовсім відмінюються. Цензура встановлена не тільки над інформаційно-політичними, але і розважальними передачами [4].

Здавалося б, контроль над ЗМІ з боку держави повинен забезпечити, швидко і легко переобрання діючих глав суб'єктів федерації. Проте насправді подібні випадки рідкісні. Навпаки свобода ЗМІ стає важливим чинником формування цивільного суспільства. Як стверджують Р.Нурсєв і С.Шульгін, існує позитивний зв'язок між рівнем незалежності медіа і компетентністю політика. Вільні медіа сприяють формуванню ефективного політичного устрою в пострадянських країнах та розвитку легального суспільства [5, с.67].

Як зауважує у своїй статті «Три сценарії майбутнього технології і стійкої демократії» Бенджамін Р.Барбер: «Що швидше викличе технологічне зростання – підтримку або руйнування свободи? Чи потрапимо ми в залежність від тих інструментів, за допомогою яких ми прагнемо правити світом? Наукова мудрість припускає, що наука і технологія, сприяючи відвертості суспільства і створенню ринку ідей сприятиме відвертості політики» [6, с.573].

Якщо ж ми говоримо про регіональне середовище, то знову ж таки треба відмітити як низьку професійність місцевих політиків, так і значно менший рівень залежності від ЗМІ строку перебування того чи іншого політика на посаді, або його компетентності. Як правило, місцеве телебачення неспроможне виконувати роль об'єктивного критика героїв своїх передач. Тим більший вплив на свідомість пересічної людини воно здійснює. Невипадково преса критикує місцеве телебачення за надто широку структуру, бюрократичний характер керівництва, фінансову несамотійність і плутанину, низьку якість телевізійних програм. З'явився, навіть, такий вислів: кар'єра журналіста залежить більше від спритності, з якою він «не давав» новини, ніж від

швидкості, з якою він їх «давав». Визначальним критерієм оцінки робітника є все та ж сила тиску зверху. Водночас, як відомо, найсильніший вид навіювання – самонавіювання. А мислення тележурналістів визначається звичкою цензурувати самих себе; вони страждають від цього, жаліються на це в кулуарах... і знову при першій можливості займаються самоцензурою. На регіональному телебаченні керує все той же старий лозунг: «При найменших сумнівах – викреслюйте!».

Цікаві факти у своїй праці наводять Е.Багіров та І.Кацев, які цитують причетного до телебачення Даріо Фо, який вирішив за краще відмовитися від авторської передачі, ніж терпіти втручання цензури: «Викреслення бувають трьох типів: червоні, сині й чорні, – підмітив Даріо Фо. – Чорні найважливіші, вони носять остаточний характер. Роботу починає чиновник з червоним олівцем. Практично, він викреслює все. Він боїться всього на світі: адже він повинен думати і за себе, і за своїх керівників. Після нього працювати починає чиновник з синім олівцем. Деякі викреслення він санкціонує, інші знімає. Його положення простіше: адже на думку свого підлеглого йому наплювати. Нарешті на сцену виступає чиновник з чорним олівцем – саме втілення рока. Він остаточно затверджує частину викреслень, посміюючись над іншими. Він начальник, він може собі це дозволити. Але історія на цьому не закінчується. Завжди знаходиться примірний служача, якого мучать сумніви: раптом начальство не помітило якого-небудь небезпечного жарту або репліки. При сумнівах же наказ один: знімати [7, с.62].

«На телебаченні, – зазначають у спільній праці Е.Багіров, А.Юровський та Р.Борецький, – глядач бачить автора. Можна говорити про вплив журналіста «як емпіричної особи». Важливо одразу ж побачити його екранну придатність чи непридатність. Визначити не тільки ідейну цілеспрямованість сценарію, загальний художній рівень, але і у кожній ремарці роздивитись її, як кажуть «пластичний еквівалент» [8, 28].

До специфічних особливостей роботи над сценарієм потрібно віднести ще й вміння розуміти, відчувати при читанні паузу, тишу, які Довженко називав «несловесними зображальними засобами». Таке вміння у значній мірі є мірилом професійності телевізійного редактора. Кому не дано «почути» авторську тишу у сценарії, хто наполегливо вирізає паузи – «надлишки уяви», строго підганяючи метраж сценарію під кількість слів, той редактор об'єктивно не має права і підстав переступати межі хроніки [8, с.24]. Так само й ведучий програм має бути активним журналістом, який знає, що і як привертає увагу і цікавить глядача. Л.П.Федорчук з цього приводу пише: «І тут є небезпека. Знаючи свого глядача, володіючи інформацією і будучи обізнаним у тій інформації, яку ти подаєш, маючи високий рівень довіри до свого слова, як не переступити ту хитку грань, з одного боку якої – зверхність, з іншого – панібратство» [9].

Вважаємо потрібним також зазначити, що дуже часто професіоналізм журналістів може бути обмежений залежністю журналіста від роботодавця. Як відомо, міра незалежності того чи іншого журналіста, залежить, по-перше, від рівня концентрації ЗМІ (чим менше потенційних роботодавців, тим більший страх втратити роботу); по-друге, від становища телекомпанії, в якій він працює, тобто від її відносної близькості чи то до «інтелектуального», чи то до «комерційного» полюсу; по-третє, від його становища в ТРК (власний кореспондент, контрактник і т.д.), останнє визначає його статусні гарантії (зокрема, пов'язані із популярністю) та зарплату (яка виступає фактором захищеності від м'яких форм суспільного примусу і меншої залежності від додаткових заробітків, бо вони віддають його у владу замовників). «Абсолютно очевидно, – зазначає П'єр Бурд'є, – що влада, зокрема, урядові інстанції, діють не лише за допомогою свого економічного примусу, але й за допомогою різного роду тиску, пов'язаного із монополією на легітимну інформацію – зокрема, на інформацію з офіційних джерел». Для урядової влади й адміністрації, наприклад, поліції, а також для влади юридичної чи наукової ця монополія є зброєю у боротьбі, що протиставляє їх журналістам, і в продовж якої вони намагаються маніпулювати інформацією й агентами, завданням котрих є її передача. У свою чергу, медіа намагаються маніпулювати тими, хто володіє інформацією, з метою як отримання самої інформації, так і набуття ексклюзивного права на її використання. Не можна також забувати про винятково символічну владу, якою володіють державні діячі в силу своєї здатності визначати своїми діями, рішеннями і втручанням у журналістське середовище (інтерв'ю, прес-конференції і т.д.) порядок денний та ієрархію подій, які нав'язуються журналістам [10].

Незалежність регіональних журналістів, а отже, загалом, регіонального телебачення у великій мірі залежить від політичного впливу найвищих керуючих органів телебачення. У листі члена Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення Г.Павлова, зазначалось: «Те, що Національна Рада з питань телебачення та радіомовлення є політичним органом, ні для кого не є

таємницею. Історія роботи цього важливого органу має багато «трагічних» сторінок». Далі Г.Павлов коментує факти тиску на регіональні телекомпанії, який чиниться з боку Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення: «Коли у регіональних телерадіокомпаній закінчується термін ліцензії, у Нацради починається період підвищення ділової активності. Для того, щоб отримати нову ліцензію, необхідно довести свою лояльність владі. В дивний спосіб деякі регіональні телекомпанії втрачають свої частоти, а на їх місце приходять ретранслятори каналу ICTV і, трохи менше, ТЕТ» [11].

Пьер Рондьер пише з цього приводу у статті «Роздуми про телебачення»: «Побаченому потрібно вірити... Дійсність заперечує це твердження. З телевізійним зображенням можна зробити все, як і зі словом. Поставте людину, у якій беруть інтерв'ю так, аби камера дивилася на нього знизу, і будь-хто одразу набуде чванливого вигляду, змонтуйте кадри по своєму бажанню, відріжте трохи тут, додайте дещо там, дайте відповідний коментар... і зможете довести мільйонам людей будь-що [12, с.83].

Телекоментатор Меррі Бромберже також вважає, що «телебачення можна розглядати як ідеальну зброю брехні. Воно прикидається щирим, показує вам конкретні речі, столи, стільці, натовп, обличчя великим планом, довірливо викладає перед публікою всі речові докази, які легко можуть стати аксесуарами фальсифікації» [13].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі всього вищесказаного зробимо висновок, що там, де існує об'єктивність інформації, телебачення дійсно стає вікном у світ, який намагаються пізнати мільйони телеглядачів. Але дуже часто глядач пізнає лише той світ, який подобається дирекції телекомпанії. І здатність телебачення пробудити віру в об'єктивність зображення на малому екрані робить маніпулювання свідомістю аудиторії особливо небезпечним явищем. Ще півстоліття назад канадський соціолог Маршалл Маклюен обґрунтував ідею панування засобів масової комунікації, в першу чергу, телебачення, над свідомістю суспільства. Тобто людство усвідомило цю небезпеку доволі давно, але, як переконує реальність, з часом телебачення не змінилось. Змінились лише інформаційні технології та зросли їхні кошториси.

Задача сьогоденного і завтрашнього покоління телевізійників – усвідомити, що різниця між якісним і фальшивим телебаченням лежить не лише в площині журналістської професійності, але в певній мірі визначає філософію епохи і увічнює культурну спадщину людства.

Література

1. Багиров Э., Кацев И. Телевидение – XX век. Политика. Искусство. Мораль / Э.Г.Багиров, И.Г.Кацев. – М.: Искусство, 1968. – 303 с.
2. Маламуд И., Люберс Э. Журналистика в США: время перемен / И. Маламуд, Э. Люберс // 1997. Україна: інформація і свобода слова. – К., 1997. – 235 с.
3. Машенко І. Українське телебачення: штрихи до портрета / І.Г. Машенко. – К.: Ай-Пі-Київ, 1995. – 294 с.
4. Pilati, Antonio et al. (1993), "Media Industry in Europe", Institute of Media Economics, Whitaker. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cardozoaelj.com/wp-content/uploads/2013/02/The-European-Commission-and-Regulation-of-the-Media-Industry.pdf>.
5. Нуреев Р., Шульгин С., Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном (перевод с англ. под ред. Р.М.Нуреева). Бьюкенен Дж. М. Сочинения. / Р.М.Нуреев, С.Г.Шульгин, Дж. М. Бьюкенен // – М.: Таурис Альфа, 1997. – 167 с.
6. Benjamin R. Barber Three Scenarios for the Future of Technology and Strong Democracy / Political Science Quarterly, Volume 113, Number 4 / Benjamin R. Barber. – 1998-99, pp.573-589.
7. Багиров Э., Борецкий Р., Юровский А. Основы телевизионной журналистики: учеб. Пособ. / Э.Г. Багиров, Р.А.Борецкий, А.Я. Юровский. – М.: Издательство МГУ, 1987. – 289 с.
8. Ведучий інформаційних програм на Українському ТБ: Особливості діалогу з глядачем Л. П. Федорчук. Електронна бібліотека Інституту журналістики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=259>
9. Влада журналістики. П'єр Бурд'є. Незалежний культурологічний часопис «І». Солодка свобода слова. Число 32/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>
10. Лист члена Нацради до сумління її керівника Геннадій Павлов, УП, 21.03.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brama.com>
11. Недопущення утворення провладних медіахолдингів у регіонах: зб. нац. доп. з питань концентрації в ЗМІ. Страсбург, 7 травня 1998 р. Комітет експертів Ради Європи з концентрації і

плюралізму в ЗМІ. Центр «Право і засоби масової інформації» /Серія «Журналістика і право» / Випуск 25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.medialaw.ru>.

1. Bagy`rov Э., Kacev Y`. Televy`deny`e – XX vek. Poly`ty`ka. Y`skusstvo. Moral` / Э.Г.Багь`ров, Y`.Г.Качев. – М.: Y`skusstvo, 1968. – 303 s.
2. Malamud Y`, L`yubers Э. Zhurnaly`sty`ka v SShA: vremya peremen / Y`. Malamud, Э. L`yubers // 1997. Ukrayina: informaciya i svoboda slova. – K.,1997. – 235 s.
3. Mashhenko I. Ukrayins`ke telebachennya: shtry`xy` do portreta / I.G. Mashhenko. – K.: Aj-Pi-Ky`yiv, 1995. – 294 s.
4. Pilati, Antonio et al. (1993), “Media Industry in Europe”, Institute of Media Economics, Whitaker. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.cardozoaelj.com/wp-content/uploads/2013/02/The-European-Commission-and-Regulation-of-the-Media-Industry.pdf>.
5. Nureev R., Shul`gy`n S., B`yukenen Dzh. Grany`czy svobody. Mezhdunarxy`ej y` Levy`afanom (perevod s angl. pod red. R.M.Nureeva). B`yukenen Dzh .M. Sochy`neny`ya. / R.M.Nureev, S.G.Shul`gy`n, Dzh. M. B`yukenen // – М.: Taurus Al`fa, 1997. – 167 s.
6. Benjamin R. Barber Three Scenarios for the Future of Technology and Strong Democracy / Political Science Quarterly, Volume 113, Number 4 / Benjamin R. Barber. – 1998-99, pp.573-589.
7. Bagy`rov Э., Boreczky`j R., Yurovsky`j A. Osnovy televy`zy`onnoj zhurnaly`sty`ky`: ucheb. Posob. / Э.Г. Багь`ров, R.A.Boreczky`j, A.Ya. Yurovsky`j. – М.: Y`zdatel`stvo MGU, 1987.-289 s.
8. Veduchy`j informacijny`x program na Ukrayins`komu TB: Osobly`vosti dialogu z glyadachem L. P. Fedorchuk. Elektronna biblioteka Insty`tutu zhurnalisty`ky`. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=259>
9. Vlada zhurnalisty`ky`. P`yer Burd`ye. Nezalezhny`j kul`turologichny`j chasopis «І». Солодка свобода слова. Число 32/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>
10. Лист члена Нацради до сумління її керівника Геннадій Павлов, УП, 21.03.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brama.com>
11. Недопущення утворення провладних медіахолдингів у регіонах: зб. нац. доп. з питань концентрації в ЗМІ. Страсбург, 7 травня 1998 р. Комітет експертів Ради Європи з концентрації і плюралізму в ЗМІ. Центр «Право і засоби масової інформації» /Серія «Журналістика і право» / Випуск 25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.medialaw.ru>.

Рецензент Василенко С.Д., д.політ.н., професор Одеської національної морської академії.

20.02.2014

УДК 327.5

Кандюк Олексій

ЕВОЛЮЦІЯ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: УРОКИ УКРАЇНИ

В статті автор розглядає особливості Європейської політики сусідства, її східного вектору. В роботі виділено три її закінчені етапи (2003-2005 р., 2006-2007 р., 2008-2013 р.), та четвертий, сучасний. Автор вважає, що події в Україні 2013 року поклали початок новій стадії східної політики ЄС, яка характеризується гострою необхідністю тотального перегляду її цілей, засобів та формату. Східне партнерство виявилось неефективною програмою, оскільки від самого початку не мало на меті просування співробітництва із країнами-партнерами до перспектив надання членства. Відповідно такий механізм взаємодії дуже скоро переставав бути діючим інструментом зовнішньої політики ЄС у регіоні. Крім того, формат Східного партнерства ніяк не враховував фактор Росії, вплив якої на пострадянському просторі важко переоцінити.

Ключові слова: зовнішня політика Європейського Союзу, європейська політика сусідства, ініціатива, східне партнерство.

Кандюк Алексей

ЭВОЛЮЦИЯ ВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ ЕС: УРОКИ УКРАИНЫ

В статье автор рассматривает особенности Европейской политики соседства, ее восточного вектора. В работе выделено три ее завершенных этапа (2003-2005 р., 2006-2007 р., 2008-2013 р.), и четвертый, современный. Автор считает, что события в Украине 2013-14 годов положили начало новой стадии восточной политики ЕС, которая характеризуется острой необходимостью тотального пересмотра ее собственных целей, средств и формата. Восточное партнерство показало себя неэффективной программой, поскольку с самого начала не подразумевало продвижения

сотрудничества со странами-партнерами до перспектив предоставления членства. Соответственно, такой механизм взаимодействия очень скоро перестал быть действенным инструментом внешней политики ЕС в регионе. Кроме того, формат Восточного Партнерства никак не учитывал фактор России, влияние которой на постсоветском пространстве трудно переоценить.

Ключевые слова: внешняя политика Европейского Союза, европейская политика соседства, инициатива, восточное партнерство.

Kandyuk Alex

EVOLUTION OF EU'S EASTERN POLICY: LESSONS UKRAINE

The author considers the characteristics the European Neighborhood Policy, its eastern vector. Three accomplished stages of the Policy were described and the fourth – modern stage was characterized. The author believes that the events of 2013-14 in Ukraine's initiated a new stage in the EU's eastern policy, which is characterized by the acute necessity of a total revision of its own goals, means and formats. Eastern Partnership program has proved to be ineffective, because from the very start it was not intended to promote to cooperation with partner countries to prospects of membership. Thus, the mechanism of interaction very soon ceased to be an efficient tool of EU foreign policy in the region. Besides, the Eastern Partnership did not consider the Russian factor, whose impact on the post-Soviet space is hard to overestimate.

Key words: Foreign policy of the European Union, European Neighborhood policy, Eastern Partnership Initiative.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. В 2004 р. відбулося одне із наймасштабніших розширень ЄС. Це розширення ще раз продемонструвало привабливість політичної й соціально-економічної моделі, що пропонується Євросоюзом для держав Центральної й Східної Європи. Крім того, вступ у ЄС розглядався елітами країн ЦСЄ як “повернення в Європу” і остаточний розрив з тією системою, ядром якої була ще так недавно Росія. Розширення 2004 і 2007 рр. географічно наблизило Європейський Союз до Росії, що не перестала претендувати на свою особливу роль у новій світобудові. В умовах непростих економічних, політичних і соціальних трансформацій у пострадянських державах, а також в умовах зростаючої взаємодії з ЄС, європейська модель викликає на пострадянському просторі економічну та геополітичну зацікавленість. Спільне історичне минуле є чинником, що одночасно зближує і відштовхує Україну та інші європейські держави СНД від Росії, а тісні економічні зв'язки з нею в умовах сировинного характеру російської економіки не сприяють успішній соціально-економічній трансформації сусідніх з Росією держав.

Просування безпосереднього кордону ЄС впритул до пострадянського простору послужило поштовхом до активізації політики ЄС відносно східних сусідів. Одночасно, Європейський Союз був змушений взяти паузу у своєму розширенні на невизначений період часу. Всі ці фактори стали додатковим імпульсом розвитку східної політики ЄС.

Європейська політика сусідства, у рамках якої й здійснюється східна політика, є відбиттям складних процесів трансформації Європейського Союзу. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття динаміка розширень ЄС істотно зросла, що не тільки дає Євросоюзу нові імпульси до розвитку, але й ставить перед ним ряд проблем. Політика сусідства в цьому випадку являє собою, з одного боку, зовнішню відповідь на внутрішні проблеми Євросоюзу. З іншого боку – спробу зберегти привабливість європейської моделі для сусідніх держав без перспектив членства шляхом якісного поглиблення співробітництва. Україна займає у політиці сусідства особливе місце, оскільки її, як мінімум, географічна приналежність до Європи дає їм право претендувати на членство в ЄС.

В той же час, регіон має особливе значення для Росії. Століттями ці держави були уплетені в один складний історичний процес. Росію й Україну усе ще зв'язують тісні економічні, соціальні й культурні зв'язки. У силу чого зміни в одній з держав автоматично відбиваються на іншій. У цих умовах через вивчення еволюції політики Європейського Союзу відносно найближчих сусідів Росії представляється життєво необхідним зрозуміти сутність європейської моделі розширення, а також мотиви й перспективи прагнення України зміцнювати взаємодію з Євросоюзом аж до вступу.

Росія в силу своєї історії, розмірів, чисельності населення, масштабів економіки не готова бути об'єктом політики Євросоюзу. У ситуації розбіжності уявлень Росії і ЄС про бажані формати регіонального співробітництва, їх взаємодія із сусідніми державами породжує в ряді випадків конкуренцію. Ця обставина впливає на динаміку й характер трансформації економічної, політичної і соціальної систем України. Всі ці фактори спричиняються актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюція східної політики ЄС може бути умовно поділена на три етапи.

Перший етап – з 2003 р. по 2005 р. - починається з дискусій навколо відносин ЄС із майбутніми сусідами на східному кордоні, а закінчується прийняттям планів дій ЄС із більшістю країн-сусідів і початком їхньої реалізації.

У березні 2003 р. Європейська Комісія в досить загальному комюніке “Ширша Європа – нове сусідство: Нові межі відносин з нашими східними й південними сусідами” (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours) [1], вперше визначила основи своєї політики стосовно України, Росії, Білорусі й Молдови.

Концепція Ширшої Європи була спрямована до двох різних груп держав: країн південного Середземномор’я та пострадянських держав.

Комюніке було написано в загальній формі, не вказувало конкретних кордонів ЄС, можливостей членства, конкретних форм співробітництва або підтримки. Замість того комюніке презентувало застосування різних інструментів, залежно від ситуації й темпу розвитку в окремих країнах. У документі йшлося про включення в невизначеному майбутньому сусідів у внутрішній ринок ЄС і створення нового інструмента фінансування допомоги. Концепцію в червні 2003 р. схвалили Рада ЄС і Європейський Союз.

12 травня 2004 р. Європейська Комісія опублікувала документ, що у більше конкретному плані представляв концепцію Ширшої Європи – “Стратегію Європейської Політики Сусідства” (European Neighbourhood Policy Strategy Paper, ENP) [3].

Документ окреслював два основних напрямки взаємодії: розширення співробітництва країн-членів ЄС із країнами-сусідами й участь у деяких етапах економічної й політичної інтеграції ЄС.

Серед основних напрямків співробітництва концепція виділяла наступні:

- заходи з розвитку й охорони іноземних інвестицій;
- модернізація й співробітництво в області енергетики, телекомунікації та транспортної інфраструктури;
- інтеграція економічної системи – головним чином у ВТО;
- співробітництво в рамках Європейського простору досліджень.

Серед основних цілей політики ЄС у відносинах із сусідами виділялися такі:

- поглиблення економічного співробітництва;
- поглиблення співробітництва в області транскордонних відносин;
- утворення стійкого політичного й економічного простору, що повинен охоплювати ЄС і його найближчих сусідів.
- формування нових завдань для прикордонного співробітництва;
- політична участь ЄС у вирішенні конфліктів, в тому числі придністровського;
- розвиток наукового й культурного співробітництва;
- створення нового Інструмента сусідства заснованого на досвіді таких програм як PHARE, TACIS, INTERREG.

Юридичною основою співробітництва залишилися “Договори про Партнерство та Співробітництво” (Partnership and Cooperation Agreement, PCA). Європейська Політика Сусідства почала реалізуватись в межах “Планів Дій” (Action Plans, AP) [2]. “Плани Дій” були представлені Європейською Комісією вперше в грудні 2004 року й підготовлені індивідуально для кожної держави залежно від їх політичного й економічного потенціалу.

Інструмент, створення якого передбачала ще “Стратегія” (ENP), був створений тільки в 2006 р., з цього й починається другий етап еволюції східної політики ЄС.

Європейський Парламент у липні 2006 р. затвердив звіт по Європейському Інструменту Сусідства й Партнерства (European Neighbourhood and Partnership Instrument – ENPI) та Інструменту допомоги в передвступний період (Instrument for Pre-accession Assistance – IPA). Документ, що прописував такий інструмент співробітництва для України на 2007-2013 рр. було прийнято в березні 2007 р.[7]. Європейський Інструмент Сусідства й Партнерства став новим юридичним механізмом, що включає в себе також транскордонне співробітництво. ENPI поєднує функції таких програм як MEDA і частина TACIS, а також є каналом спрямування фінансової допомоги для держав, що реалізують Європейську Політику Сусідства. Передбачалося також, що Європейський Інструмент Сусідства й Партнерства буде фінансувати стратегічне партнерство з Росією.

Європейський Інструмент Сусідства й Партнерства є ініціативою Європейської Комісії, а основною його метою є розвиток і поглиблення співробітництва між Європейським Союзом і партнерськими державами не членами ЄС у аспектах регіонального розвитку.

Серед головних напрямків співробітництва в рамках Європейського Інструмента Сусідства й Партнерства можна виділити наступні:

- розширення політичного діалогу й реформ;
- зміцнення національних та інших установ відповідальних за підготовку й ефективне впровадження цих політик;
- охорона навколишнього середовища й ефективне керування природною сировиною;
- боротьба з бідністю;
- підтримка політик спрямованих на суспільний розвиток, гендерну рівність і соціальний захист;
- розвиток транскордонного співробітництва;
- розвиток співробітництва в галузі охорони здоров'я та освіти;
- охорона прав людини й підтримка процесів демократизації;
- удосконалення системи управління кордонами;
- співробітництво в області права, внутрішніх справ, боротьби з тероризмом і організованою злочинністю;
- участь ЄС у процесах наукових досліджень та новаторства;
- співробітництво між країнами-членами ЄС і країнами-партнерами в сфері вищої освіти, обміну викладачами, науковцями й студентами;
- налагодження діалогу і спілкування *people-to-people* [6].

Загалом, другий етап – 2006-2007 рр. характеризується, з одного боку, початком дискусій про зміцнення Європейської політики сусідства (ЄПС). З іншого боку, це час концентрації країн-сусідів і ЄС на двосторонніх відносинах, на реалізації положень Планів дій, розрахованих до початку 2008 р. Для ЄС це час розробки й підписання Лісабонського договору і початок нової кризи у зв'язку із затягуванням ратифікації Договору деякими країнами-членами.

Третій етап починається в 2008 р. і характеризується цілим рядом подій у регіоні, що сприяли успішній активізації позицій прихильників формування східного виміру політики сусідства – Східного партнерства. Серед цих подій можна виділити конфлікт на Кавказі в серпні 2008 р., російсько-українську газову кризу взимку 2008-2009 рр. тощо. Для Європейського Союзу цей часовий проміжок характеризується також світовою фінансово-економічною кризою й подоланням ратифікаційної кризи нового Установчого Договору [8].

З 2008 р. відбувається оформлення й поступова інституціоналізація додаткового, багатобічного формату співробітництва на східному кордоні ЄС. Однак на спрямованість і характер еволюції східного виміру ЄПС в цей період впливали різні фактори. З одного боку, мова йде про вплив внутрішньої логіки Європейського Союзу як особливого інтеграційного об'єднання. З іншого боку – на формування й розвиток політики сусідства впливав її міжнародний контекст (загострення ситуації з міжнародною безпекою, світова фінансова й економічна криза 2008-2010 рр. тощо). Істотний вплив на оформлення східного виміру ЄПС здійснили події регіонального масштабу, прямо пов'язані з російським фактором (наприклад, ситуація на Кавказі в серпні 2008 р.). Також характер Європейської політики сусідства відносно східних сусідів залежав від позицій країн-членів ЄС, починаючи від окремих ініціатив (Польщі, Великобританії, Швеції, Німеччини, Франції) закінчуючи узгодженням загального підходу в Раді ЄС і його затвердженням Європейською радою. Крім того, на характер і форми взаємодії ЄС із його східними сусідами значно впливали внутрішньополітичні зміни в країнах-партнерах.

З появою Східного партнерства можна говорити про початок інституціонального оформлення співробітництва ЄС з країнами-партнерами у форматі політики сусідства. Регулярно проводилися зустрічі міністрів закордонних справ Східного партнерства, а також засідання експертів у форматі чотирьох тематичних платформ співробітництва. Документально було закріплене проведення на регулярній основі самітів країн-учасниць Східного партнерства, а також створення парламентського виміру співробітництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, східний вимір політики сусідства ЄС все ще залишався концептуально й змістовно незавершеним. Більше того, стали очевидними розбіжності в розумінні Східного партнерства пострадянськими країнами, в тому числі і Україною та країнами-членами ЄС, що ініціювали створення східного виміру. Європейський Союз намагався актуалізувати та дещо реформувати Східне партнерство. Зокрема,

відповідно до висновку Ради ЄС щодо звернення Комісії та Високого представника про перегляд ЄПС [5], “Рада визнає європейські прагнення та європейський вибір деяких партнерів” [4; р. 16]. Таким чином, на стадії реформування Європейської політики сусідства зовнішня політика ЄС на східному напрямку не стала остаточно відмовлятися від парадигми розширення, щоб сприяти досягненню заявлених цілей стабілізації та розвитку найближчого оточення. Однак, сигнали були нечіткими та непослідовними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події в Україні 2013 р. – початку 2014 р. поклали початок новому четвертому етапу східної політики ЄС. Однак, давати йому характеристику на сьогоднішній день рано в силу розгубленості та невизначеності, що панує по обидва боки кордону Європейського Союзу, а також беручи до уваги явну незавершеність та непередбачуваність процесів та подій, що відбуваються сьогодні в українській державі. Однак, сухим підсумком на сьогодні є якщо не крах, то очевидна невідповідність результатів Східного партнерства очікуванням ЄС. З країн східних сусідів ЄС Вірменія відмовилась від поглиблення співпраці з Європейським Союзом в рамках підписання угоди про асоціацію, Беларусь та Азербайджан не розглядалися за рядом зрозумілих причин [10], Україна підписала лише незначну частину угоди, після драматичних і непередбачуваних за своїми наслідками подій. Фактичним успіхом може вважатись лише Грузія та Молдова, однак перша віддалена від Європейського Союзу географічно, а друга – темпорально, в сенсі соціально-політичного та економічного розвитку.

Таким чином, доцільно говорити про гостру необхідність тотального перегляду цілей, засобів та формату східної політики ЄС. Східне партнерство, як діючий формат східної політики й політики сусідства ЄС виявився неефективним і неадекватним сформованим на пострадянському просторі геополітичним реаліям.

Основна причина невдач Східного партнерства крилася в самій суті програми. А саме в тому, що вона від самого початку не мала на меті просування співробітництва із країнами-партнерами до перспектив надання членства. Відповідно такий механізм взаємодії дуже скоро переставав бути діючим інструментом зовнішньої політики ЄС у регіоні. Адже сама поява Європейської політики сусідства в 2003-2004 рр. лише в середньостроковій перспективі мала своєю метою зміцнення безпеки Євросоюзу і його внутрішню консолідацію. У довгостроковій перспективі політика сусідства, впливаючи із внутрішньої логіки ЄС, неминуче повинна була перерости в політику розширення, окремі аспекти якої закладені Євросоюзом в ЄПС з часу самої її появи.

Крім того, сам формат Східного партнерства ніяк не враховував фактор Росії, вплив якої в пострадянському регіоні важко переоцінити. Формальна участь в одному з інтеграційних проєктів Європейського Союзу не виключає взаємодії з Росією. Але крайня політизованість дискусій про шляхи розвитку країн пострадянського простору, розбіжності між ними, взаємна критика Росії і ЄС з ряду питань, різниця в наборі вимог, запропонованих учасникам інтеграції – все це сприяло сприйняттю програм ЄС на пострадянському просторі й діяльності Митного союзу і Єдиного економічного простору як конкуруючих проєктів. Крім того, ініціатива Східне партнерств від самого початку стала предметом занепокоєння й досить ворожого ставлення з боку Росії. У Москві розглядають Східне партнерство як спосіб залучення держав Східної Європи не тільки в сферу впливу Європейського Союзу, але й до НАТО.

Не приймаючи до уваги Росію в рамках ЄПС, Європейський Союз розвивав паралельні відносини з нею у форматі так званого “Стратегічного партнерства”. Проблема полягала в тому, що “Стратегічне партнерство” Росії і ЄС побудовано зовсім за іншим принципом, ніж взаємини ЄС зі східними сусідами і підкоряється іншій логіці. Ця логіка накладає істотні обмеження на можливість східних сусідів ЄС одночасно поглиблювати інтеграцію на європейському й пострадянському просторах, яким привабливим би це не здавалося країнам-партнерам. Така ситуація, у свою чергу, підштовхує пострадянські країни до дилеми поглиблення співробітництва з Європейським Союзом (без перспектив надання членства) і, як наслідок, погіршення економічних і політичних відносин з Росією (аж до повного розриву й територіальних анексій, як показав досвід України).

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. На практиці результатом такого однобокого підходу стало створення своєрідної буферної зони, що перебуває в тісному співробітництві з Європейським Союзом без шансів стати його частиною. Регіону, що складається із групи напівінтегрованих країн, що розриваються між процесами кооперації з ЄС і залученістю в регіональні союзи та об'єднання, які часто суперечать

один одному. Додавши сюди імперські амбіції Росії, отримуємо статус-кво, що породжує геополітичну невизначеність у регіоні й фактично створює зону перманентної нестабільності уздовж кордонів ЄС.

Література

1. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, COM(2003)104 final, Brussels, 11.3.2003 (http://ec.europa.eu/comm/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf)
2. Communication from the Commission to the Council on the Commission proposals for Action Plans under the ENP, COM(2004)795 final, Brussels, 9 December 2004 (http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/action_plans/Communication_Commission_ENP_Action_Plans.pdf).
3. Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy paper, COM(2004)373 final, Brussels, 12.5.2004 (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf).
4. Council of the European Union: Conclusions of the 3101st Council meeting on Foreign Affairs. Luxembourg, June 20, 2011. – 47p.
5. European Commission, Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new response to a changing Neighbourhood, COM(2011) 303. Brussels, May 25, 2011 (http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/documents/communication_conjointe_mai_2011_en.pdf).
6. European Neighbourhood and Partnership Instrument. ENPI interregional program. Strategy paper 2007-2013 & Indicative programme 2007-2010 (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf).
7. European Neighbourhood and Partnership Instrument. Ukraine. Country strategy paper 2007-2013. (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf).
8. Tuori K., Tuori K.I. The Eurozone Crisis: A Constitutional Analysis. – Cambridge Studies in European Law and Policy. – Cambridge University Press. - February 17, 2014. – 296 p.
9. Болгова И. Восточное партнерство: Европейский Союз в поисках новой внешнеполитической идентичности /И. Болгова // Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / Под. ред. О.Ю.Потемкиной. – М.: Весь мир. – 2012. – С.380-397.
10. Восточное партнерство для Южного Кавказа. – Тбилиси: 2011 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://mikeladzefoundation.org/multimedia/ups/Eastern_Partnership_for_the_South_Caucasus.pdf.
9. Bolgova Y. Vostochnoe partnerstvo: Evropejskyj Soyuz v pou'skax novoj vneshnepolytycheskoj y'dentychnosty /Y. Bolgova // Evropejskyj Soyuz v XXI veke: vremya uspytanyj / Pod. red. O.Yu.Potemky'noj. – M.: Ves'my'r. – 2012. – S.380-397.
10. Vostochnoe partnerstvo dlya Yuzhnogo Kavkaza. – Tby'ly'sy': 2011 [Elektronnyj resurs] – Rezhy'm dosutpa: http://mikeladzefoundation.org/multimedia/ups/Eastern_Partnership_for_the_South_Caucasus.pdf

Рецензент Василенко С.Д., д.політ.н., професор Одеської національної морської академії.

7.04.2014

УДК 323.21:342.727.729

Кудінов Олександр

АПРІОРНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ– ЯК СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються особливості впливу політики на громадське суспільство, стратегія їх розвитку. В сферу політичного життя дедалі ширше залучаються політичні сили і величезні маси людей. Реальністю повсякденного буття стає інтенсивна політична соціалізація особи. Одне з найважливіших завдань сучасності – досягти моральної консолідації і рівноваги духу народу, його гідності. Доля кожної людини залежить від рівня функціонування владних структур, політичних інститутів, дієвості і обґрунтування політичних рішень. В сучасних умовах важливі пошуки форм і методів стимулювання політичної свідомості, активності народу, здійсненню глибинних державоутворюючих процесів.

Особливо важливе формування політично певної, провідної верстви – громадського суспільства та формування цілісної системи ціннісних орієнтирів суспільства.

Ключові слова: політика, демократія, свобода, держава, громадянське суспільство.

Кудинів Александр

АПРИОРНИСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ – КАК СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассмотрены особенности влияния политики на гражданское общество, стратегия их развития. В сфере политической жизни широко привлекаются политические силы и большое количество людей. Реальностью повседневной жизни становится политическая социализация личности. Одно из наиболее главных заданий современности – достигнуть моральной консолидации и равенства духа народа, его значимости. Судьба каждого человека зависит от уровня функционирования власних структур, политических институтов, власних и обоснованных политических решений. В современных условиях важен поиск форм и методов стимулирования политического сознания, активности народа, осуществление продуманных государственных процессов. Особенно важно формирование политически уверенной, руководящей группы – гражданского общества и формирование целосной системы ценнейших ориентиров общества.

Ключевые слова: политика, демократия, свобода, государство, гражданское общество.

Kudinov Alexandr

THE APRIORNIS POLITICS LIBERTY – AS STRETEGY DEVELOPMENT THE CIVIL SOCIATY

This article reviews the peculiarities of the influence of the political parties on the civil society and the strategy their development. In the sphere political life the attract political strengths and a big quantity peoples. The reality everyday life it is the political socialization sociality. The mainly is the task of the contemporary – at arrive the moral consolidation and equality spiritual at the peoples. The destiny at the peoples dependents from level functions the imperious structures the political institutes, the imperious at the political decision.

Keywords: politics, democracy, liberty, State, civil society.

Постанова проблеми в загальному вигляді полягає в тому, що політика є особлива сфера життєдіяльності людини, бо вона від природи властива людині, як істоті соціальній, здатній повноцінно жити і розвиватися лише в суспільстві.

На сучасному етапі розвитку людства міжнародні відносини повинні ґрунтуватися на ідеалах справедливості, рівноправ'я усіх держав і народів світу. Але на теперешній час людство так і не позбавилося від небезпеки конфліктів політичних, економічних, демократичних та інших. Проте за умов стрімково розвитку політичних процесів у глобальному геополітичному просторі зростає роль громадського суспільства [1, с.7], яке уявляє собою спільноту рівноправних громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних ознак, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага. У політичній сфері громадянське суспільство забезпечує громадянам вільну участь у державних і громадських справах.

Аналіз досліджень просліджувався ще в роботах Макса Вебера, Моріса Довірже, Роберта Даля, в яких розкривалася політика як пізнання всього, що створює особливу сферу суспільного життя, яку точніше іменувати державно-владною і все реалізується в цій політичній сфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо в громадському суспільстві дії людей зумовлені їхніми реальними потребами та вимогами здорового глузду, то держава і виконавці її волі понад усе ставлять формальний бік справи, тобто будь-яка подія повинна бути задокументована.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо характерні особливості громадського і політичного суспільства (табл. 1).

Таблиця 1

Характерні особливості громадського і політичного суспільства

Громадське суспільство	Політичне суспільство
Природні права Економіка Приватне життя Сфера свободи волі	Встановлені закони Політика, держава Публічне життя Сфера обов'язку

Альтернативність ознак і цінностей держави й громадського суспільства не означає їх антагоністичності, а зумовлює їх взаємну потребу. Без держави неможливе громадське суспільство, без громадського суспільства неможлива повноцінна правова держава.

Питання полягає у тому, що сьогодні в Україні існує багато протиріч життя суспільства, які виникають саме через неузгодженість різноманітних політичних течій із моральними орієнтирами та ідеалами суспільства. Одним з найважливіших критеріїв зрілості громадського суспільства – це ступінь його демократичності (рівень демократії). У його демократизації суб'єкти політичного процесу вбачають мету, умову, ефективний засіб оновлення суспільного життя, радикальну трансформацію політичної системи, гарантію незворотності цього процесу. Адже в соціальному розвитку демократія є найефективнішим способом реалізації суперечностей, вдосконалення й гармонізації суспільства.

В сучасних умовах Україна стала на шлях створення суверенної, демократичної та правової держави і ця позиція стала консолідуючою. Україна – це вітчизна для усіх громадян, що поєднали з нею свою долю та причетні до політичного життя.

Основний матеріал дослідження висвітлює проблему, що Україна і українське суспільство переживають внутрішню боротьбу застарілого з новим [3, с.31]. Найпомітніші зрушення стали сталися за роки незалежності України, в які вона конституювалася як незалежна, демократична й правова держава. Значно зріс рівень політичної свободи громадян. Але через різні об'єктивні та суб'єктивні причини руйнівні процеси в окремих сферах суспільного життя (насамперед в економіці) переважили на конструктивними. Демократія сьогодні, як тяжка валіза без ручки: і нести тяжко і кинути не можна. Адже проблема демократії та її роль в політиці є однією з центральних чинників цивілізованості суспільства. Історичний досвід багатьох країн свідчить, що всі намагання кардинально оновити суспільство були приречені на невдачу, якщо вони не підкріплювались активним залученням різних категорій громадян до вироблення рішень та їх втілення в життя.

Появлення у вітчизняному політикумі нової об'єднаної демократичної сили – це закономірна відповідь на гальмування, якщо не угасання реформ, які «не пішли» не тому, що цілком складні, а тому, що вони виступають як несправедливі [2, с.282].

Суспільству запропонували принципово новий підхід до рішення політичних проблем, їх суть у тому, що:

по-перше, рівень демократії в суспільстві не може бути вище рівня життя цього суспільства;

по-друге, майбутнє української демократії – поза рамками вже спробованих політико-економічних систем.

Тим паче не варто говорити про «розквіт демократії», головним недоліком якого є, як впевнено свідчить історія, «рівномірний розподіл труднощів». Україна повинна бути замощною для всіх, а не для обраних.

На теперешній час в Україні криза або тимчасові труднощі. Наслідки кроються у двох взаємозв'язаних негативних проявах, які є типовими для молоді держави і яка проходить черговий етап свого становлення. Головна проблема – це відчуждження влади від суспільства та комерціалізація політики. В Україні практично не існує зворотнього зв'язку між суспільством і владою. Саме це явище народжує друге головне джерело сучасного українського кризиса: використання влади і політики як інструменту особистого або корпоративного збагачення. Політична криза – це переломний момент, фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи. Політична криза може привести до нового етапу, нового ступення суспільного розвитку, або до катастрофічної ситуації, яка має свою логіку – крах усього, що прогнило.

В історії України мають відбутися якісні зміни у суспільній свідомості. Громадське суспільство повинно усвідомити потребу цього переходу. Зміни у здійсненні політики мають відбуватися у кожній людині, а не тільки серед політичних діячів чи гравців. Тоді кожен буде відчувати свою політичну причетність до того чи іншого ухваленого владою рішення.

Історія ніколи не дає державам і народам вибору між «добрим і ще кращим». Но об'єднавши зусилля, завжди є шанс виправити ситуацію. Демократія в сучасному суспільстві і є ефективним засобом цього необхідного об'єднання зусиль громадського суспільства України.

Політика і громадське суспільство повинні конструктивно взаємодіяти по принциповим питанням розвитку країни, а саме:

- 1) створення у нашій державі відповідальної й некорумпованої влади;
- 2) об'єднання і гармонізація інтересів окремих особистостей і різних соціальних груп;

3) адаптація суспільства до нового політичного механізму;
4) забезпечення взаємної лояльності влади й опозиції;
5) легітимність правлячої влади;
6) забезпечення еволюційного розвитку держави та її процвітання;
7) в решті решт, затвердження України як рівноправного і діючого гравця загальносвітової системи.

Політична модернізація не обмежується політичною сферою, а охоплює і інші сфери суспільного життя. Вона розвивається у двох основних вимірах:

- спонтанно (стихійно) через поступове нагромадження передумов у певних сферах суспільного життя, вдале поєднання яких дає якісно новий поштовх;
- свідомо (цілеспрямовано) завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт.

Успіх модернізації в обох випадках залежить від того, наскільки реально існуючі національні інститути та ментально-психологічні орієнтації населення співвідносяться з її метою. Процес модернізації, на думку західного політолога С. Блека, поділяється на декілька стадій: по-перше – усвідомлення мети; по-друге – консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; по-третє – період трансформації; по-четверте – інтеграція суспільства на новій основі [3, с. 2].

Функціонування різних моделей політичної модернізації в різних історичних умовах дає змогу визначити її загальні характеристики. Одна з найважливіших – раціоналізація та забезпечення ефективності влади, як вирішальних чинників довіри до неї й підтримки її громадянами, оскільки з цими поняттями пов'язані результативність, ступінь реалізації нею тих функцій і сподівань, які покладає на владу більшість населення. Характерним для процесу модернізації є й структурно-змістова перетворення політичних систем, спрямоване на розкриття всіх її потенціальних можливостей, формування політичної структури соціальної дії. Важливим чинником модернізації є забезпечення широкої участі громадян у політичному житті. Найважливішим є функція структуризації політичного життя, завдяки якій суспільство постає як певна система організованих інтересів. Однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві. У цьому контексті важливими для українського суспільства є такі умови:

- виявлення суперечностей у загальнодержавних, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля суспільного і політичного консенсусу;
- розв'язання проблеми адміністративно-територіального поділу країни;
- збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування;
- вдосконалення оборонно-промислового комплексу України.

Для модернізаційного процесу в політиці важливо місце займає й визначення стратегічних пріоритетів подальшого розвитку країни в зовнішньополітичній сфері, що передбачає:

- знаходження оптимального балансу співробітництва України з основними стратегічними партнерами – Російською Федерацією, Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки;
- визначення державної лінії щодо регіонального лідерства України на значній території Центральної та Східної Європи (стимулювання розвитку співробітництва в рамках ГУАМ (об'єднує такі країни, як Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова);
- розвиток відносин близького стратегічного партнерства на двосторонній основі (Україна – Польща, Україна – Туреччина).

Зазначені вище умови можна прийняти як своєрідний орієнтир формування вітчизняної моделі суспільно-державного розвитку.

Політика – це явище надзвичайно складне. Її зміст (соціальний, гуманістичний, культурний, ідеологічний) багатомірний і різноплановий. Політика не має собі рівний, її структурні характеристики незмінні, однак вона по-різному виявляється у процесі розвитку людської цивілізації як засіб організації й регулювання суспільного життя. І, напевне, збереже своє значення у майбутньому.

Висновки. Україна, переживаючи глибоку політичну і економічну кризу і здійснюючи демократизацію, розпочала будівництво громадянського суспільства, що має тиск на формування і розвиток нових владних структур.

Ефективність демократичних процесів повинна реалізовуватись через рішення політичних, економічних і духовно-моральних проблем. Все це забезпечується інститутом голосування і гарантується конституцією.

Література

1. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія /А.Г.Гольцов. – К.: 2012 – 416 с.
  2. Горбулін В.П. Держава і особистість: публікації, інтерв'ю та виступи /В.П. Горбулін. – К.: 2006 – 306 с.
  3. Горбатенко В.П. Політика і сучасний розвиток українського суспільства / В.П. Горбатенко – К.: ВЦ «Академія» 2008 – 10 с.
  4. Кудряченко А.І. Україна на тлі глобальних політичних трансформацій / А.І. Кудряченко – К.: ВЦ «Академія» 2008 – 25 с.
  5. Мірошніченко Ю.Р. Русь – Україна. Становлення державності, Том II, від імперії до незалежності / Ю.Р. Мірошніченко, С.Л. Удовін – К.: Ваклер 2011 – 771 с.
-
1. Gol`czov A.G. Geopolity`ka ta polity`chna geografiya /A.G. Gol`czov- K.: 2012 -416s.
  2. Gorbulin V.P. Derzhava i osoby`stist`: publikaciyi, interv`yu ta vy`stupy` /V.P. Gorbulin – K.: 2006 – 306 s.
  3. Gorbatenko V.P. Polity`ka i suchasny`j rozvy`tok ukrayins`kogo suspil`stva / V.P. Gorbatenko – K.: VCz «Akademiya» 2008 – 10 s.
  4. Kudryachenko A.I. Ukrayina na tli global`ny`x polity`chny`x transformacij / A.I. Kudryachenko – K.: VCz «Akademiya» 2008 – 25 s.
  5. Miroshnichenko Yu.R. Rus` – Ukrayina. Stanovlennya derzhavnosti, Tom II, vid imperiyi do nezalezhnosti / Yu.R. Miroshny`chenko, S.L. Udovin – K.: Vakler 2011 – 771 s.

Рецензент: Попков В.В., д.ф.н., професор, зав. кафедрою політології Одеського національного університету ім. І.І.Мечнікова

25.03.2014

УДК 323.321

Маленко Олексій

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу поняття та особливостей політичного дискурсу в цілому та українському варіанту, зокрема. При будь-якому політичному режимі, державному устрої, при будь-якій формі правління політичний дискурс є невід'ємною частиною політичної системи держави. З його допомогою вибудовується діалог між державним апаратом і суспільством. В Україні, як у державі, яке знаходиться на шляху розробки своїх стратегічних програм національного розвитку, дане питання стоїть особливо актуально. У світлі останніх подій, ми бачимо, наскільки важливо правильно побудувати діалог між владою і народом, почути аргументи один одного і прийти до зваженого рішення, яке б задовольнить обидві сторони. Таким чином, у статті представлені як теоретичні положення даної теми, так і практичні приклади української політичної сфери.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, політична комунікація, влада, опозиція, інформаційне поле, політичний текст.

Маленко Алексей

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: ПОНЯТИЕ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу понятия и особенностей политического дискурса в целом и украинскому варианту в частности. При любом политическом режиме, государственном устройстве, при любой форме правления политический дискурс является неотъемлемой частью политической системы государства. С его помощью выстраивается диалог между государственным аппаратом и обществом. В Украине, как в государстве, которое находится на пути разработки своих стратегических программ национального развития, данный вопрос стоит особенно актуально. В свете последних событий, мы видим, насколько важно правильно выстроить диалог между властью и народом, услышать аргументы друг друга и прийти к взвешенному взаимодовлетворяющему решению. Таким образом, в статье представлены как теоретические положения данной темы, так и практические примеры украинской политической сферы.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, политическая коммуникация, власть, оппозиция, информационное поле, политический текст

Malenko Alexei

POLITICAL DISCOURSE: CONCEPT, CONTENT AND FEATURES OF ITS FORMATION IN MODERN UKRAINE

This article analyzes the concept and features of the political discourse in general and in particular the Ukrainian variant. In any political regime, the political system, in any form of government, political discourse is an integral part of the political system of the state. Use it to build a dialogue between the state apparatus and society. In Ukraine, as in a state that is on the development of its strategic national development programs, this issue is particularly important. Looking back at recent events, we see how important it is to build up a dialogue between the government and the people, to hear each other's arguments and come to a balanced decision that satisfy both sides. Thus, the article presents the theoretical position of the subject, as well as practical examples of Ukrainian political sphere.

Key words: discourse, political discourse, political communication, authority, opposition, information field, political text.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя вивчення проблеми дискурсу та політичного зокрема стала однією з провідних та найпопулярніших в політичній науці. З одного боку, це пояснюється неоднозначністю змісту та розуміння самого поняття, що потребує теоретико-методологічних (визначень) або уточнень. З іншого, проблема набуває суто практичного значення в перехідну епоху, коли визначаються стратегії національного розвитку будь-якої країни, а тем більш такої як Україна, яка намагається будувати нову державу, але постійно відчуває пастки та загрози демократичного розвитку й на цьому етапі важливим є змістовне наповнення політичного дискурсу.

Тому завданням автора і метою статті є вивчення та аналіз, на основі здобутків сучасних дослідників, змісту поняття політичний дискурс та особливостей його формування й прояву на етапі розбудови демократичного суспільства в Україні.

В доробках українських науковців також можна визначити різні аспекти аналізу політичного дискурсу, зокрема теоретико-методологічні – О.А. Третяк [7], Е.Щербенко [8]; політико-практичні – К.В. Нікітина [5], П.В. Кузьмін [4], міждисциплінарні – Н.В. Петлюченко [6] та ін.

Аналіз особливостей політичного дискурсу, насамперед, припускає виявлення смислового навантаження даного поняття. Аналізуючи базові роботи з цієї тематики, необхідно відзначити, що дискурс, як і багато соціологічних та політологічних понять, є досить полісемантичним у визначенні. У широкому сенсі слова дискурс являє собою складну єдність мовної практики і екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту, що дають уявлення про учасників комунікації, їх установках і цілях, умовах виробництва і сприйняття повідомлення.

У спеціальному, соціогуманітарному сенсі, дискурс – соціально обумовлена організація системи мови, а також певні принципи, відповідно до яких реальність класифікується і репрезентується в ті чи інші періоди часу. Це спеціальне значення терміна «дискурс» в науковий обіг вперше ввів Е. Бенвенист, протиставляючи Discours (мова, прив'язана до мовця) і récit (мова, не прив'язана до мовця). Л.Філліпс і М.В.Йоргенсен в найзагальнішому сенсі визначають дискурс як особливий спосіб спілкування і розуміння навколишнього світу (або будь-якого аспекту світу) [3, с.18].

Професор Амстердамського університету Т.А. Ван Дейк визначає дискурс як комунікативну подію, що відбувається між мовцем, слухачем (спостерігачем та ін.). У процесі взаємної дії в певному просторово - часовому континуумі [1]. Юрген Хабермас мав на увазі під дискурсом комунікацію особливого виду, специфічний діалог, мета якого – неупереджений аналіз реальності, очищений від суб'єктивної точки зору дослідника. У роботах Мішеля Фуко дискурс визначається як те, що створено з сукупностей знаків, і сукупність актів формулювання, ряд пропозицій або суджень. Дискурс створений сукупністю послідовностей знаків, що становлять висловлювання. Тобто дискурс являє собою сукупність висловлювань, які підпорядковуються одній і тій же системі формування. Проаналізувавши численні визначення дискурсу, можна погодитись, з визначенням Ван Дейка, що дискурс є особливою комунікативною подією, що відбувається за певних часово-просторових умовах.

Визначивши зміст поняття у цілому, треба зрозуміти, що являє собою дискурс політичний. На нашу думку, політичний дискурс потрібно розглядати як потужний владний ресурс, за

допомогою якого державні та суспільні інститути здійснюють свою самопрезентацію і легітимацію, конструюють і просувають ті чи інші образи реальності, позиціонують соціальних суб'єктів у політичному просторі. Також під політичним дискурсом можна розуміти певний текст, виникнення і використання якого, обумовлюється певною політичною ситуацією. Все, що використовується для ведення політичної комунікації – вербальні та невербальні символи – є складовими частинами політичного дискурсу. Зрозуміло, що політика є абсолютно специфічною сферою діяльності і мовна презентація цієї діяльності робить політичний дискурс «архітектором» політичної картини світу, ретранслятором цінностей, соціальним ідентифікатором і інтегратором. Крім цього, важливою особливістю політичного дискурсу є те, що політики часто намагаються завуалювати свої цілі, використовуючи номіналізацію, еліпсис (навмисний пропуск слів), метафоризацію, особливу інтонацію та інші прийоми впливу на свідомість електорату і опонентів. В цілому, на переконання автора, громадське призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб вселяти адресатам – громадянам спільноти – необхідність «політично правильних» дій та / або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу – не описати, а переконати, пробудивши в адресатові наміри, дати основу для переконання і спонукати до дії. Тому ефективність політичного дискурсу можна визначити щодо цієї мети.

Аналіз останніх досліджень та публікацій по тематиці. Варто зауважити, що, так як дана тематика не є достатньо розробленою в Україні, існує проблема нестачі матеріалу щодо політичного дискурсу та його особливостей. Працюючи над статтею, автор використовував праці таких вчених як М. Йоргенсен, Л.Філіпс, П. Кузьмін, О.Третьяк, Є. Щербенко тощо. Але, слід зазначити, що жоден із вищевказаних авторів не розглядав політичний дискурс як основну тему свого дослідження, описуючи його у контексті інших понять та явищ. Тим не менш деякі положення їх праць знайшли своє відображення у статті.

Невирішені раніше частини загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Стаття, здебільшого присвячена теоретичним аспектам проблеми, які не розглядались, або недостатньо розглядались у минулому. У статті автор спробував розкрити поняття політичного дискурсу та виділити основні його особливості, необхідні для більш повнішого розуміння змісту проблеми. Також, на сьогоднішній день недостатньо розглянуто зв'язок теоретичних засад проблеми з практичним їх використанням.

Цілі статті. При роботі над статтею, автор формує наступні цілі:

- ознайомити читачів із поняттям та особливостями політичного дискурсу;
- розглянути вплив на політичний дискурс інших наук та сфер діяльності;
- описати політичний дискурс в Україні;
- надати практичні рекомендації щодо зростання ефективності політичного дискурсу в Україні.

Інтерпретуючи політичний дискурс в його цілісності, не можна обмежуватися суто мовними моментами, інакше суть і мета політичного дискурсу пройдуть непоміченими. Розуміння політичного дискурсу передбачає знання фону, очікувань автора і аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем і улюблених логічних переходів, що існують у конкретну епоху.

Навіть короткий аналіз літератури дозволяє зробити висновок, що політичний дискурс як поняття можна розглядати як мінімум у чотирьох аспектах:

- суто філологічний – як будь-який інший текст, а проте звертаючи увагу на політичний та ідеологічний фон;
- соціопсіхолінгвістичний – при вимірюванні ефективності політичних цілей мовця;
- індивідуально-герменевтичний – при виявленні особистісних смислів автора або інтерпретатора дискурсу в певних обставинах;
- загальнокультурний – охоплює широкі сфери культурного впливу.

Необхідно відзначити, що при політичній дискусії поняття, оцінювані позитивно прихильниками одних поглядів, сприймаються негативно, часом навіть як образа, іншими. Виявити оцінки, явно чи приховано подані в політичному дискурсі, можна аналізуючи, наприклад, такі групи висловлювань:

- трактування і опису проблем,
- формулювання новаторських ідей,
- запити та вимоги до представників влади,
- заклики сприяти того чи іншого рішення і пропозицію допомоги,
- приховані висловлювання у вигляді питань,
- приписи діяти і т.п.

Політичний дискурс, щоб бути ефективним, повинен будуватися відповідно до певних вимог «військових дій».

Належність до певної партії змушує мовця:

- з самого початку вказати конкретний привід для виступу, мотив «я говорю не тому, що мені хочеться поговорити, а тому, що так треба»;
- підкреслити «репрезентативність» свого виступу, вказавши, від особи якої партії, фракції чи угруповання висловлюється дана думка,
- мотив «нас багато»; оскільки колективна дія більш видовищна, ніж окремий виступ, часто передбачаються підтримують дії з боку однодумців;
- уникати проявів особистісних мотивів і намірів, тоді підкреслюється соціальна значущість і відповідальність, соціальна ангажованість виступу – мотив «я представляю інтереси всього суспільства в цілому».

Як і всякий інший дискурс, політичний має польову будову, в центрі якої знаходяться ті жанри, які в максимальній мірі відповідають основному призначенню політичної комунікації – боротьбі за владу. Це парламентські дебати, мови політичних діячів, голосування. Проте варто відзначити, що в цьому своєму призначенні політичний дискурс переплітається з функціями інших видів дискурсу, при цьому відбувається накладення характеристик різних видів дискурсу один на одного. Це може відбуватися таким чином:

- політичний дискурс перетинається з педагогічним, як політична соціалізація особистості. Специфіка цього прикордонного освіти полягає в його двовимірному дусі – формальному і неформальному політичному вихованні, здійснюваному через державні навчальні заклади і в побуті;
- юридичний дискурс перетинається з політичним у сфері державного законодавства;
- політична реклама – гібридний жанр політичного та рекламного дискурсу – спрямована на регуляцію ціннісних відносин у суспільстві, для політичної реклами (як і реклами в цілому) характерні різке звуження тематики, спрощеність в подачі проблеми, вживання ключових слів, простих, але виразних образів, повторення гасел, тавтологічність;
- перетин політичного і релігійного дискурсу, виникає у сфері міфологізації свідомості, віри в магію слів, визнання божественної ролі лідера, використанні прийомів маніпулятивного впливу і ритуалізації спілкування;
- політичний дискурс межує і зі спортивно – ігровим, запекла боротьба за владу розігрується як змагання, як великі національні ігри, для яких важливі видовищність, певні іміджі, форми прояву мовної агресії і т.д.
- політичний дискурс пов'язаний з дискурсом етичним і естетичним (через неформальні і формалізовані уявлення про належне і прекрасне) [1].

В останньому своєму вимірі дискурс постає як «діалог» у визначенні ідеалу Людини і суспільства. Іншими словами це антропологічний проект (білява бестія, людина - деталь, табірний пил і т. п.).

Аналізуючи політичну ситуацію в Україні протягом останніх років, можна виділити певні особливості функціонування українського політичного дискурсу. На нашу думку, в Україні на сьогоднішній день не збудовані канали ефективної взаємодії влади та опозиції. Не відбувається зустрічей, круглих столів з учасниками сторін, не обговорюються проблемні питання держави. Опозицією фактично не проводиться контроль діяльності влади. Весь політичний дискурс в Україні полягає в передвиборних кампаніях, а у «невиборчий» час – все зводиться до скандалів у Верховній Раді і в політичних ток - шоу.

Спостерігається розходження між словами і справами, внаслідок чого, опозиція критикує владні структури, нічого не пропонуючи, натомість, являючи собою приклад неконструктивної опозиції. Сьогоднішній Євромайдан – один із прикладів неефективності політичного дискурсу в країні. Опозиція не вносить жодних пропозицій, не проводить аналіз внутрішньої / зовнішньої політичної ситуації, проте вміло використовуючи мовний інструментарій політичного дискурсу для впливу на суспільство. Однак за гаслами і масовістю, за емоціями та прапорами Євросоюзу не проглядає здоровий глузд.

Існує певний набір виразів (висловлювань), словосполучень, термінів, які характеризують як владу, так і опозицію. Можна погодитися з П.В. Кузьміним, який виокремлює різні дискурси. Для влади характерні гасла: проведення реформ, боротьба з корупцією, створення середнього класу, підвищення рівня життя населення і т. ін. Реальна ситуація полягає в тому, що проведені реформи виявляються неефективними; корупція не тільки зберігається, а й посилюється; рівень

життя громадян залишається на колишньому низькому рівні, різниця між багатими і бідними збільшується. Незважаючи на це, дискурс влади не змінюється.

Дискурс опозиції позначений через: зрада національних інтересів, непослідовність у проведенні реформ, переслідування лідерів опозиції, геноцид української мови і культури в цілому [4]. Такий стан політичного дискурсу викликає соціально-економічний конфлікт, конфлікт цінностей, провокує розкол держави за ідеологічними і територіальними ознаками.

У змістовному плані в українському політичному дискурсі відсутні актуальні проблеми розвитку суспільства, наприклад, проекти реформування судової і правової системи, розробка заходів подолання корупції та інших важливих питань. Однак, опозиція не в змозі запропонувати виразні законопроекти для вирішення вищевказаних проблем, зводячи свою діяльність до боротьби ідеологій та проблем української самоідентичності. Все це дає підстави вважати, що в Україні ще не сформувалася політично зріла опозиція, яка здатна ґрунтовно і ґрамотно вести діалог з владними структурами.

Відсутність системи поповнення політичної еліти новими акторами призводить до того, що і в органах влади, і в опозиції, досить багато людей, далеких від національних інтересів, та позбавлених основ елітарної та політичної культури. Нинішня опозиція з багатьох причин (відсутність узгодженої стратегії, постановка особистих інтересів вище національних, зрада в своїх лавах і інші), не стала повноцінним суб'єктом політичного дискурсу.

Заходами для виправлення ситуації, на нашу думку, могли б стати:

- напрям сил влади і опозиції на подолання ціннісного розколу в державі;
- надання рівних прав для ведення політичного дискурсу – рівна можливість висловлювання в ЗМІ, публічні конструктивні дебати і т. д.;
- навчання сторін навичкам дискурсивної діяльності, постійному оновленню свого політичного понятійного апарату.

Також важливим моментом є позбавлення політиками, політичними журналістами, та й просто населення від політичних ярликів, яких дуже багато в даний час. В основному вони ґрунтуються на ідеологічному («комуняки», «бандерівці») і територіальному («донецькі», «западеньці») принципах.

Висновки і перспективи. Таким чином, проаналізувавши зміст поняття і його прояв у сучасній українській дійсності, слід зазначити, що політичний дискурс є складним комунікативним феноменом, який для досягнення своєї ефективності вимагає дотримання багатьох своїх особливостей. Його завдання полягає у підготовці інформаційного політичного поля, що сприяє прийняттю політичного рішення.

Особливостями сучасного політичного дискурсу в Україні є його формальний характер і неспроможність бути ефективним засобом політичної діяльності.

У зв'язку з цим, треба приймати рішучі дії для виправлення ситуації щодо політичного дискурсу у країні, в іншому разі, існує ризик стагнації політичного та економічного життя в Україні.

Література

1. Ванн Дейк Т. К определению дискурса / Т.Ванн Дейк [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
2. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии. / В.З. Демьянков [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.infolex.ru/PolDis.html#_Toc31990054.
3. Йоргенсен Марианне В., Филлипс Луиза Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод. / М.В. Йоргенсен и др. – Пер. с англ. – 2-е изд., испр. – Харьков: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.
4. Кузьмин П.В. Политический дискурс власти и оппозиции в современной Украине. Вестник СевГУ / П.В. Кузьмин. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2012. – Вып. 136: Политология. – С.119-124.
5. Никитина К.В. Политический дискурс СМИ и его особенности / К.В.Никитина [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.bali.ostu.ru/ums/arhiv/2006/2/Nikitina.doc.
6. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс: моногр. / Н.В.Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.
7. Третяк О.А. Політичний дискурс і політична сфера: зміст та співвідношення понять / О.А.Третяк // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип.163. – Т.175. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С.99- 103.

8. Щербенко Є. Вивчення політичного дискурсу: методологічна розвилка / Є.Щербенко. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, 2012. – № 1 (57). – С.99-108.

1. Vann Dejk T. K opredeleny`yu dy`skursa / T.Vann Dejk [Електронний ресурс] – Rezhy`m dostupa: <http://www.psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.

2. Dem`yankov V.Z. Poly`ty`chesky`j dy`skurs kak predmet poly`tology`cheskoj fy`lology`y` / V.Z. Dem`yankov [Електронний ресурс] – Rezhy`m dostupa: http://www.infolex.ru/PolDis.html#_Toc31990054.

3. Jorgensen Mary`anne V., Fy`lly`ps Luy`za Dzh. Dy`skurs-analy`z. Teory`ya y` metod. / M.V. Jorgensen y` dr. – Per. s angl. – 2-e y`zd., y`spr. – Xar`kov: Y`zd-vo «Gumany`tarnyj Centr», 2008. – 352 s.

4. Kuz`my`n P.V. Poly`ty`chesky`j dy`skurs vlasty` y` oppozy`cy`y` v sovremennoj Ukray`ne. Vestny`k SevGTU / P.V. Kuz`my`n. – Sevastopol`: Y`zd-vo SevNTU, 2012. – Выр. 136: Poly`tology`ya. – S.119-124.

5. Ny`ky`ty`na K.V. Poly`ty`chesky`j dy`skurs SMY` y` ego osobennosty` / K.V.Ny`ky`ty`na [Електронний ресурс] – Rezhy`m dostupa: www.bali.ostu.ru/ums/arhiv/2006/2/Nikitina.doc.

6. Petlyuchenko N.V. Xary`zmaty`ka: movna osoby`stist` i dy`skurs: monogr. / N.V.Petlyuchenko. – Odesa: Astropry`nt, 2009. – 464 s.

7. Tretyak O.A. Polity`chny`j dy`skurs i polity`chna sfera: zmist ta spivvidnoshennya ponyat` / O.A.Tretyak // Naukovi praci: Naukovo-metody`chny`j zhurnal. – Vy`p.163. – T.175. Politologiya. – My`kolayiv: Vy`d-vo ChDU im. Petra Mogy`ly`, 2011. – S.99- 103.

8. Shherbenko Ye. Vy`vchennya polity`chnogo dy`skursu: metodologichna rozvy`lka / E.Shherbenko. // Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny`. – K.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса, 2012. – # 1 (57). – С.99-108.

Рецензент Мілова М.І., д. політ.н., професор кафедри політології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

26.03.2014

УДК 001.92:339.92(477+470+571)

Тихомирова Євгенія

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КРІЗ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНОЇ СВІДОМОСТІ

Автор здійснив дискурсивний аналіз проблематики транскордонної взаємодії в інформаційному просторі України. Досліджено такі аспекти інформаційної трансляції зазначеної проблематики: науковий дискурс, дискурси новинних повідомлень та дискурс друкованих ЗМІ на східному прикордонні України, що є яскравим прикладом конфліктного зіткнення двох інтеграцій, які відображають дві різні моделі відношення до ЄС. Одну називають «партнерська», на неї орієнтується Росія, другу – «асиміляційна», в її напрямку зараз спрямована політика України. В Україні відсутнє єдине бачення транскордонної взаємодії на рівні і наукового дискурсу, і медіа-дискурсу, і громадського дискурсу. Поширеність до недавнього часу одночасно євразійського та європейського трактування транскордонного співробітництва, а також думки, що східний українсько-російський кордон є кордоном «між своїми», ускладнило заміну «радянського» дискурсу кордону на європейський. Це створило проблемні ситуації як на теоретичному рівні, так і у практиці реалізації євроінтеграційного курсу України.

Ключові слова: дискурс, євроінтеграція, ЄС, інформаційний простір, кордон, Росія, транскордонне співробітництво, Україна.

Тихомирова Євгенія

ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНОГО СОЗНАНИЯ

Автор осуществил дискурсивный анализ проблематики трансграничного взаимодействия в информационном пространстве Украины. Исследованы такие аспекты информационной трансляции указанной проблематики: научный дискурс, дискурсы новинных сообщений и дискурс печатных СМИ на восточном пограничье Украины, что является ярким примером конфликтного столкновения двух интеграций, которые отображают две разные модели отношения к ЕС. Одну называют «партнерская», на нее ориентируется Россия, другую – «ассимилирующая», в ее направлении сейчас идет Украина. В Украине отсутствующее единое видение трансграничного

взаимодействия на уровне и научного дискурсу, и медиа-дискурсу, и общественного дискурсу. Распространенность к недавнему времени одновременно евразийского и европейского трактования трансграничного сотрудничества, а также мнения, что восточная украинско-русская граница является границей «между своими», усложнило замену «советского» дискурсу границы на европейский. Это создало проблемные ситуации как на теоретическому равные, так и в практике реализации евроинтеграционного курса Украины.

Ключевые слова: дискурс, евроинтеграция, ЕС, информационное пространство, граница, Россия, трансграничное сотрудничество, Украина.

Tykhomyrova Eugene

CROSS-BORDER COOPERATION IN THE LIGHT OF THE DISCURSIVE CONSCIOUSNESS

The author carried out a discursive analysis of the problems of cross-border cooperation in the information space of Ukraine. Investigated such aspects of information specified broadcast perspective: scientific discours, discourse new messages and print media discourse on the eastern border of Ukraine, which is a prime example of the conflict of collision of two integrations, which represent two different models in relation to the EU. One is called "affiliate", it focuses Russia, friend - "assimilative" in her direction now is Ukraine. Ukraine does not have a unified vision of cross-border cooperation at the level of discourse and scientific and media - discourse and public discourse. The prevalence of the recent time both Eurasian and European interpretation of cross-border cooperation, as well as opinions that the eastern Ukrainian- Russian border is the border "between their" complicated replace "Soviet" discourse on the European borders . This created a problematic situation as equal to the theoretical and practical implementation in the European integration course of Ukraine.

Keywords: discourse, European integration, the EU, information space, border, Russia, transboundary cooperation, Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для розвитку транскордонного співробітництва до недавнього часу існував значний потенціал на східному кордоні України, який презентував євразійські інтеграційні процеси, що визначали зустрічну консолідацію пострадянського простору. Транскордонне співробітництво на сході України було яскравим прикладом зіткнення двох інтеграцій, які відображали дві різні моделі відношення до ЄС – «партнерську» (бачення Росії), другу – «асиміляційну» (орієнтація України). Все це обумовлює як актуальність поставленої проблеми, так і її складність і амбівалентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти україно-російської прикордонної взаємодії стали предметом вивчення в працях Адамова Б., Баглікової М., Вовк С., Гарагонича В., Кирюхіна О., Ковальського Г., Михайлової Л., Цехановича В., Яценко А., тощо. Багато вчених досліджують діяльність конкретних євро регіонів східно-слов'янської вісі транскордонного співробітництва: Голиков А., Гуцало Б., Кирюхин А., Нечаєв Г., Никишкин Ю., Саєнко О. та ін.

Тема інформаційного забезпечення саме транскордонної співпраці східних регіонів України і західних областей Росії у науковій літературі висвітлена вкрай недостатньо. Саме тому **метою нашого дослідження** став дискурсивний аналіз проблематики східнослов'янської транскордонної взаємодії в інформаційному просторі України. Предметом були обрані такі аспекти інформаційної трансляції зазначеної проблематики: науковий дискурс, дискурси новинних повідомлень та дискурс друкованих ЗМІ на східному прикордонні України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дискурс – багатозначний термін. У тексті нашої праці даним терміном описується спосіб говоріння, який визначає – який або чий дискурс, тому що нас цікавить не дискурс узагалі, а його конкретні різновиди, що задаються широким набором параметрів: суто мовними відмітними рисами (тією мірою якою вони можуть бути чітко ідентифіковані), стилістичною специфікою (багато в чому обумовленої кількісними тенденціями у використанні мовних засобів), а також специфікою тематики, систем переконань, способів міркування і т.д. Як нам здається, спосіб говоріння багато в чому визначає і створює предметну сферу дискурсу, вказує на комунікативну своєрідність суб'єктів транскордонної взаємодії. Проходячи крізь призму дискурсивної свідомості, в інформаційному полі України транскордонне співробітництво не лише проявляється у різновекторності поглядів регіональних еліт, але і сприймається в різних контекстах на рівні громадської свідомості.

Об'єкти – носії інформативності дискурсів: тексти наукових статей з проблематики транскордонного співробітництва на східних кордонах України; б) тексти статей і новин у

друкованих періодичних виданнях та інтернет-ресурсах україно-російського прикордоння; в) результати досліджень громадської думки в україно-російському прикордонні.

Таблиця 1

Матриця дискурсів осмислення транскордонної взаємодії східних регіонів України

	Науковий дискурс	Медіа-дискурс	Дискурс громадський
Геополітичний дискурс	xx	xx	xx
Економічний дискурс	xx	xx	xx
Політичний дискурс	xx	xx	xx
Соціальний дискурс	xx	xx	xx
Культурний дискурс	xx	xx	xx
Екологічний дискурс	xx	xx	xx
Дискурс тьшової інтеграції	xx	xx	xx

Науковий дискурс транскордонного співробітництва у східнослов'янському вимірі представлений переважно працями науковців Сходу та Півдня України. Один з них, мариупольський політолог Рябінін Є. зазначає, що «активізація інтеграції у формі транскордонного співробітництва відноситься до завдань державної регіональної політики України», а «єврорегіони, як форма транскордонного співробітництва, сприяють не лише посиленню і поглибленню добросусідських відносин між державами, але й є своєрідним інструментом для інтеграції тієї або іншої країни до європейських структур [4, с. 95, 100].

Сумчанин О.Замора говорить про транскордонне співробітництво як один з кроків європейської інтеграції [1]. Харківська дослідниця Ільченко Н. стверджує, що транскордонне співробітництво є важливим елементом інтеграційного процесу, що здійснюється шляхом оптимального поєднання можливостей і ресурсів прикордонних регіонів суміжних країн. На її думку, «в Україні транскордонне співробітництво сьогодні розглядається у двох площинах – як інструмент розвитку прикордонних територій і як чинник реалізації її євроінтеграційних прагнень» [2].

Донецький автор А. Куліков вважає, що у сучасних умовах транскордонна взаємодія виступає як «лабораторія» або експериментальний майданчик європейської інтеграції, «транскордонне співробітництво регіонів України є безпосередньою формою участі громад, органів самоврядування прикордонних регіонів України у загальній системі європейської інтеграції, формою реальної співпраці регіонів України та ЄС» [3].

Тема інформаційного забезпечення саме транскордонної співпраці східних регіонів України і західних областей Росії у науковій літературі висвітлена вкрай недостатньо. Дисциплінарні дискурси транскордонного співробітництва пов'язані з традиціями аналізу в окремих дисциплінах. На нашу думку, найбільш яскраво цей дискурс може бути проілюстрований на прикладі економічних наук, де робиться акцент на зростанні взаємодії економіки прикордонних регіонів, транскордонному співробітництві як провідному факторі реалізації транзитного потенціалу України, впливі на прикордонний економічний обмін і мобільність робочої сили, державному регулюванні транскордонного економічного співробітництва, аналізі його місця в регіональному та євроінтеграційному розвитку. Враховуючи роль державних установ у створенні новинних потоків інформації, політичний дискурс має пріоритет у новинній інформації.

Ідеологічні дискурси транскордонного співробітництва охоплюють такі трактування взаємодії прикордонних територій, в яких чітко виражена позиція «за-проти» транскордонного співробітництва. Особливо помітні розбіжності ідеологічних дискурсів транскордонного співробітництва правлячої еліти та опозиції, презентанти останньої розглядають східне прикордоння як «п'яту колону», що забезпечує пануванням Росії у східноєвропейських регіонах України.

Культурний дискурс пов'язаний з дослідженням транскордонного культурного обміну, впливу сусідських культурних традицій на національну культуру і культурну практику суспільства по іншій бік кордону.

Глобальний дискурс, який вже у 80-ті роки сформувалася як програмний та постійний дискурс, а головними темами його стали – вплив людства на довкілля.

Геополітичні дискурси визначає різні напрямки розвитку України – на Схід чи на Захід, євразійський чи європейський напрям транскордонне співробітництво має обирати. При чому

існує група тих, хто бачить західний кордон України більш відкритим, аніж східний, оскільки віддає перевагу перспективі участі України в процесах європейської, а не євразійської інтеграції.

«Тіньову інтеграцію» презентує тематика торгівлі наркотиками, людьми, зброєю, а також транскордонні епідемії. Науковці акцентують увагу фільтруючій ролі кордону, який покликаною забезпечувати непроникнення в Україну міжнародного криміналу, нелегальних мігрантів та контрабанди. Особлива увага звертається на проблеми створенні повноцінної сучасної інфраструктури східного кордону, через який в Україну нині потрапляють значна кількість нелегальних мігрантів та контрабанди [5]. Така постановка питання про східний кордон властива і прихильникам євроінтеграційних тенденцій України.

Медіа-дискурс транскордонного співробітництва відрізняється від наукового, перш за все, завуальованістю ідеологічних орієнтацій. Про це свідчить проведено дослідження публікацій щодо україно-російських відносин, що було проведено на кордоні Луганської і Воронежської області. Так, громадські організації Луганщини і Воронежської області – Східноукраїнський центр громадських ініціатив і Регіональний фонд «Центр захисту прав ЗМІ» у 2010 р. реалізували проект «Транскордонний репортаж», метою якого було посилення транскордонних інформаційних комунікацій між їхніми областями. Було проведено моніторинг матеріалів, присвячених російсько-українським відносинам у ЗМІ двох областей, презентацію й громадське обговорення результатів моніторингу, реалізовано програму дружніх візитів для журналістів і видання збірки матеріалів за результатами реалізації проекту.

У дослідженні було виявлено, що більшість публікацій про події в житті країн-сусідів, загалом мають позитивну тональність, хоча кількісні показники – різні по окремих боках кордону; опис подій у сусідній країні, як правило, не містять глибокого аналізу і відображають скоріше точку зору політичних еліт області, ніж реальну ситуацію; відсутня подача альтернативних думок, що не дозволяє отримувати збалансовану інформації інформувати власну позицію з висвітлюваних питань; різними є і пріоритети та акценти у висвітленні окремих проблем у луганських ЗМІ найбільш популярні «перезавантаження україно-російських відносин», «мовна толерантність і пропаганда російської мови», «транскордонне співробітництво» і «російські інвестиції в українську економіку»; у воронезьких ЗМІ перевагу мала тематика «президентські вибори в Україні» та «65-та річниця Перемоги у Другій Світовій війні»; «Публікації ЗМІ про російсько-українські відносини у Воронежській і Луганській областях у більшості випадків не є аналітичними матеріалами. Більшість публікацій носять описовий характер і не несуть значного пояснювального потенціалу» [6, с. 20].

Дослідники вважають кордон базовою категорією просторового аналізу і унікальним місцем накладання ідентичностей, перетину практик та полів влади і т. д. Саме тому критерієм дискурсивного аналізу сформованих у громадській думці розумінь кордону стало сприйняття кордону мешканцями населених пунктів вздовж східного українсько-російського кордону (з українського боку). Проаналізуємо результати дослідження, яке було проведено луганськими соціологами (вибірка репрезентує статевовікову та поселенську структуру Луганської області, перш за все, мешканців прикордонних населених пунктів вздовж східного українсько-російського кордону) [1].

Науковці виявили три основні позиції щодо сприйняття державного кордону: позиція «зачинений на замок» – уявлення, пов'язані з тлумаченням кордону, як захисної лінії; «відкритий для руху людей, капіталів» – уявлення, які відповідають європейській практиці; «цей кордон взагалі не потрібен» – «радянські» уявлення, обумовлені історичним минулим [7]. Кількісні показники презентовані у таблиці 2.

Ці дослідження показують негативне ставлення до кордону. Більшість мешканців прикордонної області вважають його кордоном «між своїми» і взагалі не потрібним. Особливо це стосується мешканців населених пунктів, які безпосередньо прилягають до кордону. Національна ідентифікація значуще не впливає на ставлення до кордону. Негативне ставлення більше виражене в групі з подвійною ідентифікацією: як з українцями, так і з росіянами – 60% та серед росіян – 56% (серед українців – 49%). Уявлення, що кордон «відділяє своїх від чужих» більше поширене також серед «росіян» чи людей з подвійною ідентичністю. Серед українців найбільший відсоток тих, хто вважає цей кордон «кордоном між своїми».

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання: «Яким повинний бути кордон між Україною та Росією?»

№ п/п	Варіант відповіді	Мешканці Луганської області n=1147	Прикордонні населенні пункти n=246

1	Зачиненим на замок	2,8	1,6
2	Відкритим для руху людей, капіталів	38,7	35,7
3	Цей кордон взагалі не потрібен	45,1	55,0
4	Інше	0,8	-
5	Важко відповісти	11,2	6,4
6	Відповідь відсутня	1,5	1,2
	Разом	100	100

Заперечення кордону характерно не тільки для людей старшого віку, які звикли до єдиного «радянського» простору, але й для молодих людей (вважають, що «кордон не потрібен» в групі 18-29 років – 38,2%, в групі 30-39 – 43,7%, в групі 40-49 років – 42,6%, в групі 50 та старше – більше 50%).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання:
«Як би Ви охарактеризували кордон України та Росії?»

№ п/п	Варіант відповіді	% до опитаних n=1147
1	Кордон, що відділяє своїх від чужих	8,5
2	Кордон між своїми	71,8
3	Інше	1,7
4	Важко відповісти	17,3
5	Відповідь відсутня	0,6
	Разом	100

Дослідники встановили значущу позитивну кореляцію ставлення до кордону респондентів з деякими ідентичностями: «радянська людина» (67% серед людей даної ідентичності вважають, що кордон взагалі не потрібен); «людина похилого віку» (в цій групі найбільше тих, хто вважає, що кордон має бути зачиненим), «людина з певною рідною мовою» (в цій групі найбільше тих, хто вважає, що кордон має бути зачиненим і найменше тих, хто не вважає кордон за потрібний); «людина з певними художніми смаками» (ідентичностями).

Привертає увагу позитивна кореляція оцінки характеру кордону та інтерпретації відносин між Росією та Україною і ставлення до мовної політики. Респонденти, які вважають відносини з Росією добрими на рівні народу, схильні частіше заперечувати кордон ніж ті, хто вважає, що існує напруга як на рівні правлячої еліти, так і народу. Показово, що половина тих, хто визнає напруженість між українцями та росіянами, вважає, що кордон все ж таки повинен бути відкритим для руху людей і капіталу. Що стосується мовного питання, то серед тих, хто підтримує українську мову як єдину державну, більшість – прибічники «відкритого» кордону (52%) і меншість – його непотрібності (34%). У цій групі переважають респонденти, що виступають за «зачинений» кордон (13% проти) [7, с.117].

Висновки. Поширеність одночасно євразійського та європейського трактування транскордонного співробітництва, а також думки, що східний українсько-російський кордон є кордоном «між своїми», пов'язані, на нашу думку, з високою лояльністю до Росії, що ускладнює заміну «радянського» на європейський дискурс кордону. Це створює проблемні ситуації як на теоретичному рівні, так і у практиці реалізації євроінтеграційного курсу України.

Література

1. Замора О.М. Чинники розвитку транскордонного співробітництва в Україні (на прикладі Сумської області) / О.М.Замора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-3/doc/3/22.pdf>
2. Ільченко Н.М. Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку євро регіонів / Н.М. Ільченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/21.pdf>
3. Куліков А.І. Державне управління геоінвестиційними процесами в умовах транскордонного співробітництва / А.І. Куліков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kaiuts.pdf>
4. Рябінін Є.В. Транскордонне співробітництво в системі процесів регіональної інтеграції України (політологічний аналіз) / Є.В. Рябінін. – Маріуполь, 2011. – 157 с.
5. Сушко О., Пархоменко Н. Кордони України: незавершена ланка десятилітнього державотворення / О.Сушко, Н.Пархоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpcsfpu.ru/projects/borders/>.
6. Транскордонний репортаж: збірник матеріалів проекту / За заг. ред. В.В.Щербаченка. – Луганськ: СПД Резніков В.С., 2010. – 132 с.

7. Хобта С.В. Політичний кордон: теоретичне бачення та буденне сприйняття (на прикладі східного українсько-російського державного кордону) / С.В. Хобта // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: зб. наук. пр. – № 999. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С.114-120.

1. Zamora O. M. (2008) Chinniki rozvitku transkordonnogo spivrobitnitstva v Ukrayini (na prikladi Sums'koyi oblasti) [Determinants of cross-border cooperation in Ukraine (for example, Sumy region)]. – Retrieved from : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-3/doc/3/22.pdf> [in Ukrainian].

2. Ilchenko N.M. (2012) Transkordonne spivrobitnitstvo v Ukrayini: perspektivi rozvitku Evroregioniv [Cross-border cooperation in Ukraine: Prospects of European regions]. – Retrieved from : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/21.pdf> [in Ukrainian].

3. Kullkov A.I. Derzhavne upravlinnya geoinvestitsiynimi protsesami v umovah transkordonnogo spivrobitnitstva [Public administration geoinvestment's processes in terms of cross-border cooperation]. – Retrieved from: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kaiuts.pdf> [in Ukrainian].

4. Ryabinin E.V. (2011) Transkordonne spivrobitnitstvo v sistemi protsesiv regionalnoyi integratsiyi Ukrayini (politologichniy analiz) [Cross-border cooperation within the system of processes of regional integration of Ukraine (political analysis)]. – MarLupol, 157s. [in Ukrainian].

5. Sushko O., Parhomenko N. Kordoni Ukrayini: nezavershena lanka desyatilnogo derzhavotvorennya [The borders of Ukraine: the unfinished nation-link ten years of State Building]. – Retrieved from : <http://cpcfp.ru/projects/borders/> [in Ukrainian].

6. Scherbachenko V. V. (Ed.). (2010). Transkordonniy reportazh [Cross-border reporting] : zbirnik materialiv proektu / Shidnoukrayinskiy tsentr gromadskih initsiativ. – Lugansk: SPD Reznikov V.S., 132 s. [in Ukrainian].

7. Hobta, S. V. (2012) Politichniy kordon: teoretichne bachennya ta budenne spriynyattya (na prikladi shidnogo ukrayinsko-rosiyskogo derzhavnogo kordonu) [Political boundaries: theoretical vision and everyday perception (for example, the eastern Ukrainian-Russian border)]. Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina : [zb. nauk. pr.] # 999. – H. : HNU im. V. N. Karazina. S.114-120 [in Ukrainian].

Рецензент Василенко С.Д., д.політ.н., професор Одеської національної морської академії.

3.04.2014

НАШІ АВТОРИ

Адаманова Зейнеб Османівна – д.е.н., професор, завідувач. кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Республіканського вищого учбового закладу «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

Аль-Шаргі Фахд – аспірант Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м. Одеса

Антохова Ольга Юріївна – асистент кафедри фінансів і кредиту, аспірантка кафедри економіки підприємства. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

Баєв Юрій Анатолійович – аспірант Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м. Одеса

Бакунов Олександр Олексійович – к.е.н., професор; *Гладкий Микита Олександрович* – аспірант. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк

Баранцева Світлана Михайлівна – к.е.н., доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк

Василенко Світлана Дмитрівна – д.політ.н., професор, Одеська національна морська академія, м. Одеса

Головчук Оксана Василівна – доцент кафедри соціальної роботи Карпатського інституту підприємництва. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Хуст

Кандюк Олексій Богданович – к.політ.н., доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

Кіртока Руслан Гордійович – к.е.н., Одеський інститут фінансів Українського Державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, м. Одеса

Кудінов Олександр Євгенович – аспірант Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м. Одеса

Маленко Олексій Олександрович – аспірант Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м. Одеса

Миценко Наталія Григорівна – завідувач кафедри економіки підприємства Львівської комерційної академії; *Ганій Ірина Богданівна* – викладач кафедри менеджменту економічного факультету навчально-наукового інституту права, психології та економіки Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

Нестеренко Ольга Сергіївна – аспірант кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Окорський Віталій Петрович – к.т.н., доцент кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування; *Срібна Євгенія Вікторівна* – пошуковець кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

Рибак Мирослава Іванівна – старший викладач кафедри економіки та підприємництва, Львівська філія ПВНЗ «Європейський університет», м. Львів

Тихомирова Євгенія Борисівна – д.політ.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Хомутенко Віра Петрівна – к.е.н., професор кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса; *Хомутенко Алла Віталіївна* – к.е.н., доцент кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Чумакова Світлана Вікторівна – здобувач Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м. Одеса

Чуркіна Ірина Євгенівна – к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, м. Одеса

Ясінський Володимир Валерійович – аспірант кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету, м. Одеса

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Збірник наукових праць

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку за рекомендацією
Вченої ради Одеського національного економічного університету
30 серпня 2013 р. Протокол № 1

Замовлення № _____
Підписано до друку _____
Формат 60 x 84 1/16
Тираж 100 прим.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,0